

Ferenczes István

Minerálnája pesznyá

aztán megállsz

*ködbe nézel
semmit se látsz
semmit sem értesz*

*vége van
vagy most kezdődik*

*kilöknek fél kézzel
egy hazátlan virradatba
mint aki rossz ajtón csöngetett
kilöknek mint
delfineket a mostoha óceán
a levegőtlen partra*

*arcodra savas eső csorog
légüres tér leszel
vak tükre a semminek
fogaid között gyöngyház
kokszipor kohósalak
lúgban főtt halak*

*talán csönd lesz
fél perce múlt*

*megállsz
mint két emelet között a lift
zsebedben nem lelsz szál gyufát*

*sivatag sötét már minden
vér üt át a Krisztus ingen
szilícium köd szítál
klórfelhők szállnak
hó hull ránk szublimát
mustárgáz szublimál*

*Szmog és Magóg fia vagyok
hiába könnyezek ecetet savat
kihűlt a levegő a Kárpátok alatt*

*fölszállott a páva
acetilén lángra
szegény szeretőmnek
láncoltatására
füstök üszkők lávák
napfoltokba robbant
hírel hirdessétek
borzasztóbb lesz holnap
fluor lányok szüzek
atommáglyák szenek
perzselnek föl minket
füstbement terv visznek*

*tele az örök anyaggal
tele van gittel a pofánk*

*a szervestől a szervetlenig
az alázattól a gyalázatiig*

*épül le elménkből a lélek
tűnik láthatóból*

pusztul láthatatlanba a fényünk

*mert az anyag örök
akkor is ha törött
mert az anyag köröz
tüdőbe gyűl csörög*

*nem vész el semmi csak átalakul
csak lenni s a nem lenni
fűrészrel ide oda porba
villanóból illanóba
sarki jégbe rianóba*

*se mínusz se plusz
minden megmaradt
csak mi hulltunk ki
a hátsó rablakon*

*el veszünk
meghalunk hiába*

*csto eto táváris
Lomonoszov Miháj*

*gégemetszés
katéter művese
elektrosokk*

*betereled az embert
mint karámba a kritikus tömeget
a napfényes retortákba
hogy végképp átlényegüljön*

*micsoda madár
jaj de rongyon jár
halogén virág
ég a láza
tűz az ánya
vákuum királylány
irtott erdőn jár*

akár csak egy költemény

*elmúlik a szürke gém
mintha Auschwitz egén
felhőjáték rozsdafolt
flamingógyász gólya volt
lehullnak a kócsagok
fehér sólyom hóbagoly
mennybe szállnak sóhajon
varjú káron óhajon*

*hozzád kiáltoznak Uram
mert a lelkünk lángba múlt
hozzád fel csak füst tolul
aki fölszállt porba hull*

*nem veszett el semmi
csak a holnapi s a keddi
állatiból az emberi
emberből az isteni*

*nem veszett el semmi
csak a haza s a szava
nyelvünkéből az anya
Donnál az apa
a Pónál nagyapa
se itthon se otthon
vályú lett bölcsőnk
a baromudvaron*

maga a miniszter volt uram
ő lőtte ki a fekete gólyát
az a nagy kommuniszt
ki most nagy demokrát
az lőtte ki a fekete gólyapárt
nyökögte a deltai öreg lipován
szinte sírva mesélte itta a vodkát
az állomási restiben
azóta a gyásznak sincs már színe
se színe se címe
ez a világvége

szépen úszik a Tiszán
az én rózsám encián
tiszavirág vagy csihán
tán egy cseppentés cián

Tiszából Dunába
Dunából virágba
pusztuljál imába
magfúzióba
virágból Dunába
ugorj a sivarba
nincsen már Tiszába

végtelen kör vagy Istenem
tökéletes
négyzögesítették mindenünk
szívünk harang
négyzetes
tisztaságunk
végzetes

mint egy vadkempingezés

szénerdő mélyén kénpatak szélén
vikkendünk ma oly rózsás oly krómbítás
kedvesem fölött oxigénsátor
gyönyörű csövek nikkal lasszók
vörös kábelekkal át- meg átszövik
mint egy Csehov mondatból a vér
lassan elszivárog
napalmfényes élete

temessetek egy ózonlyukba
majd az Antarktisz fölött
megsemmisülésünk
tökéletesebb lesz a maghasadásnál

qu'est-ce que ceci
monsieur Lavoisier

olajfolton táncolnak a pingvinek
havat esznek lúgot isznak a gímek

s hallisztet a rénszarvasok
mert már se legelő
se levegő nincs
mondta a gyönyörű
fehérbe öltözött vogul lány
a moszkvai reptéren
hazamenni készült
de nem tudta
hol lesz hazája mire visszatér
talán ötszáz kilométerrel északabbra kéne repülni
pedig csak egy hónapja jött el otthonról
de az olajkutak
a gáztelepek
akár egy tankhadosztály

tömek előre terelik maguk előtt
a medveének népét
előre északra felfelé a tundrán
nincsen ott már fehér ruha
a Jeges-tengerig fel sem érünk
védképp kipusztulunk
mondta a vogul lány
vagy talán osztják volt

csto eto táváris
bontod a lazacot
késed olajtól vacog
szomjas ha lennél
vizet ne keressél
szarvasaink lábán jaj
az olaj fekete vaj
a varjak gyomrában haj
kátrány fáradt olaj

szavalta énekelte a minerálnájá pesznyát
egy-két magyar dalt is dúdolt

csto eto táváris Lomonoszov Miháj

kis kacsa fürdik karbolban jódban
anyjához mészül lenge homályba
gipsz van a szárnyán gálic a talpán
szeme kifordul holdtenger partján

hej halászok dalászok
mitől híz a babátok
nem dagad az kenyértől
keszegbe gyűlt szeléntől

hát a keszeg mit tesz
mikor anilin eszik
nem isz az csak kéneget
hullafolton lézeret

az égbolt is
mintha kilyukadt volna
mintha perselynyílás lenne a telehold
úgy-e Uram nem a te kezéd szórja
nem a ciklongáz csorog reánk
csak törvény s joghiány
úgy-e hogy nem azért kezdted
hogyan vége is legyen

úgy-e hogy mindent nem vehetnek el

legalább a levegőt nem vehetik el

kérdezte
talán már nem is tőlem
tőled kérdezte Istenem
a klinikai halálból
visszatért feleségem
mikor levették a gépről

jaj mire vetemedtél
lenge oxigénem
te valál te levél
az én jobbik énem
de te odamentél
mint a ribanc mégyen
félértékű szénhez
a vashoz a kénhez
nitrogénhoz rézhez
mert az ők országa jövel
füstfeketét növel

qu'est-ce que ceci
monsieur Anton Lavoisier
miféle anyag az
mely ellenünkre
csakazértis megmarad
a szilikózis holtunkig kitart

hamvaimat szórjátok az Oltba
ha már nem lehet a Holdba
mondta színész barátom
ki fő pályabérben
légszomjat játszott a télben
kitépett gégéjű hattyúként
haldoklott a színpadon
földi s égi létben
a vas és atzél országában
a sóhajtáshoz sem jutott ájer
a hirtelen halálhoz is keveset
utált ki a káder

mert a világ csupa tűz
kit összefűz
kit elűz
jég hátán a parti fűz
vigasztalin
hullatja levelét a földre
mintha cementpadlóra
egy kínzókamra
klórmésszel felocsolt
rózsaszín padlójára

mintha bosnyák aknamezőre

örömódát zeng a kerozin a benzin
a rohasztó enzim
a hitleráj a hitleráj
az yperit az arzenyál
a dionin a kátrány
sárlík a csákány
elvtárs a sárkány
sárba ha ránt
peroxidáld

csönd van
másodperc hazám
lefele száll
borban a könny

kedvesem árvám
elporlad arcunk
akár márványban
a zárvány

bezámak minket is
egy hideg benzolgyűrűbe a dezoxiribancok
vagy odakötöznek
egy telhetetlen szénhidrogén lánchoz
mintha szégyenfára
szénmonoxidálnak
a kor berlinfalára
mutagén hidrátok
ipari karátok

sejtjeinket elöntik
nitritek nitrátok
az anyaföldbe lemosott átok
vérünkbe visszaköröz
mert nem vész el semmi csak átalakul
csak a sorsunkon üt át balul

a fekete folt
a holnapi volt
s csontjainkban a cézium
máma tán nem hasad tovább

muszáj volt átszöknöm a zöldhatáron lelkem
a kombinát miatt ott kellett hagynom
vásárhelyt
a székely fővárosból
szülőföldemről kellett elmenekülnöm
három hidrocortizon injekció sem használt
már annyi sem volt elég egy napra
a kombinát miatt úgy kiritkult a levegő
a végén a köhögéshez sem jutott belőle
a kombinát miatt
a madarak is kipusztultak
csak a varjak s a csókák bírták
a kombinát miatt
amit Jozsif Bánk elvtárs ipartelepített
hogyan legyen nekijek hely
betelepítette nekem az aszmát
a zöld határon szöktem előle
de jött az ármény is
a végtelen köhögő roham
a légszomj is velem
a kombinát szele előtt nincs határ

aludjál kedvesem
ne félj
ébred a plutónium urán
bőrünk alatt stroncium
vigyáz reánk
messzi van Csemobil
Nevada Japán az Urál
álmodban elmész Hirosimába
Kiskapus nappal még feketébb
éjszakádnál is sötétebb
kísértet járja a világot
amoniákok kénhidrogének
lidércnél maradandóbbak
visszaütnek akár a gének
hetedízglen
akár az esőerdőkre loccsantott etilének
a szintetikus rémek

grafitba hűtve égsz el
s leszegényedsz örökre
mint a végelgyengített
urán

talán ma kezdődik
vagy már vége van

kilöknék egy hazátlan virradatba
mint delfineket a mostoha óceán
a galvanizált partra

csönd van
fél perce múlt

semmit sem értesz
semmit se látsz
ködbe nézel

aztán megállsz

Sans mot dire

1.

*Farkasszemmel néztem a hóhért.
Tette a dolgát, szó nélkül őlt.
Azért a lehetetlen szóért,
Talán sajnált, de lehet, hogy gyűlölt.
El kell múlnom azért a hóért.*

2.

*Azért a reménytelen hóért,
Az egyetlen egyet kerestem.
Némán várt vérpadon a hóhér.
Nem tudtam kimondani ott sem.
Meg kell halnom azért a szóért.*

Apostrophe

*Valamikor talán
leülök melléd
Felhőre
vagy szögesdrótra
Gyönyörű leszel
akár a gyémánt
akár egy holló
Én pedig megöregszem
mint egy karácsonyi csecsemő
Nem lesz több szavam
egy szónál
De azt te sem tudod
kimondani*

Buda Ferenc

Isten szalmaszálán

Az idén 90 éves Kiss Tamásnak, első mesteremnek

*Gömbölyű szívárvány
egykoron valék –
Isten szalmaszálán
rezgő buborék.*

*Majd a földre hulltam
fénylő mag gyanánt,
látni úgy tanultam
tőled, földanyánk.*

*Mégis: egyre mamak
ordas kételyek:
ápol s eltakar? vagy
élve eltemet?*

*Tán ha egyszer
– nemsokára? –
én következem,
elmúlásom ára majd a
folytatás leszén.*

*Gömbre írt szívárvány –
egykor az valék:
Isten szalmaszálán
szappanbuborék.*

Sütő András

Naplójegyzetek

1988, február

Tavaly novemberben juthattunk el Budapestre. Évekig tartó könyörgés, ravasz huzavona után megnyílt a ketrec ajtaja. Feleségemmel indulhattunk a gulyáskommunizmus országába, miként a román pártfőtitkár szokta mondogatni. Három színdarabomat is megnézhettem végre. *Advent*-játékomat a Nemzeti Színházban, *Az álomkommandó*t a Vígsházban, a *Lócsiszar* virágvasárnapját Egerben. Nagy öröm volt találkozni három színházi együttessel, Sík Ferencsel, Gali Lászlóval és könyvkiadókkal. Mindazokkal, akik Romániában betiltott munkáimat fölkarolták és fűtültek nem csupán a bukaresti, hanem budapesti tiltásokra is.

Jó érzés volt tapasztalnom, hogy amit az önkény Erdélyben elnémitott, újra megszólaltatják Magyarországon. Fájdalmas volt arra emlékezni, hogy Harag György, aki 1975 óta sorozatban rendezte meg a színdarabjaimat, 1985-ben meghalt. A *Lócsiszar* bemutatójának tizedik évfordulóján még együtt ünnepeltünk Kolozsvárott. Néhány hónappal később már örökre elbúcsúztunk tőle a marosvásárhelyi zsidótemetőben.

Koporsója mellett álva a roppant veszteség fájdalmát éreztem. A közösségi mellett a személyeset is. Kettőnk összefogásában, az ő zseniális színpadi látomásaiban világosodott meg számomra a Szó és a drámai ütközés ereje, a játék és élet találkozásában születő varázslat mélyebb értelme: a közösségi eszmélet, mely tagadhatatlan része lett az erdélyi magyar szellemi ellenállásnak.

Jönnek majd új szellemáramlatok, művek, színpadi mesterek, és jön majd a mi harsogó évtizedünket is tagadó tehetség, újító szándék és kíméletlen revízió – ám Harag György forró színházi estéinek emlékét nemzedékek hagyatkozzák majd a jövődre.

*

Míg Budapesten voltunk, az *Álomkommandó*ért két díjat is átvehettem. Egyik a Magyar Színkritikusok Díja, másik a Szép Ernő Jutalom a művelődési minisztérium részéről. *A Legjobb új magyar drámáért*, mondják a színkritikusok indokolt óvatossággal, mert jövőre jön egy másik munka, akkor az lesz a legjobb. A minisztérium sem veti el a sulykot jelezvén, hogy az 1986–87-es évad színdarabját jutalmazza. Évad végén ez is kifut „garanciális” idejéből. Aztán álljon meg, ha tud, a saját lábán, önerőből, díjazások nélkül.

De még ez is kegyelmi állapot ahhoz képest, hogy mi vár rá a szerző halála után. Művek maradandósága és múlandósága az árvasággal kezdődik. Mikor senkijük-semmijük nincs már, csak saját immanens értékük.

*

Szétesőben, azaz elmenőben, kivándorlóban az *Új Élet* szerkesztősége. Évekkel korábban Izraelbe távoztak néhányan. Akik maradtak, Magyarországra készülnek. Egyik titokban, a másik nyíltan, az ottani befogadás, a román engedélyeztetés szerint. A pártközpont egyre szigorítja az emigránsjelöltek büntetését. Legelső követelése, hogy fel kell bontani a delikvens munkaszerződését, el kell tiltani őket a közléstől, csak azt nem mondják: a víztől és kenyértől, pusztuljanak éhen, még mielőtt az ismeretlen hosszú útra elindulnának.

Persze, hogy minden lehetséges huncutsággal védem őket. A bejelentett távozási szándékot nem veszem tudomásul, míg a belügyiek szimatolásai folytán ki nem pattan a titok. Ha *odafront* megtudják és cenzorunk lecsap a „hazaáruló” kéziratára, szignóval, álnéven közöljük, hogy csekély honoráriummal bár, segítsük az embert. Hónapokig is elnyújtható ilyenformán az elbocsátás. De megeskik, hogy valaki – némelykor éppen közlünk való személy – följelent, akkor aztán égszakadás, földindulás, a fejemen egy koppanás! „Pártbiztosunk” magából kikelten ordít, fenyegetőzik, bukaresti pénzügyi atyaistenünk törli máris a lebukottat a fizetési listáról.

A régi munkatárs ettől kezdve csak búsulni, híreket hallani, emlékezni jövőget be a szerkesztőségbe.

Egy napon halljuk majd, hogy az államtanács megajándékozta őt a végleges kitelepedés engedélyével. Kölcsönösen sajnáljuk egymást. Mi őt, hogy kénytelen elhagyni Erdélyt, ő minket, mert azt mondjuk: maradunk, másként nem tehetünk.

*

Megüresedett munkakörbe két szerkesztőt, újságírókat keresünk. Két fiatal írástudóra figyeltem föl már korábban. Mindketten a tanügy napszámosai. Lázok János magyar-angol szakos tanár, aki Marosvásárhely és Disznajó község között ingázik évek óta. Kovács András Ferenc magyar-francia szakos tanár Székelykeresztúron, huszoneves létére már ismert, nagyra tartott költő. Lázok örömmel jönne a laphoz. Kováccsal még nem beszéltem. Bár nem tudom, vállalna-e szerkesztőségi munkát Marosvásárhelyt, a tervemhez először elvi jóváhagyást próbálok szerezni, nehogy a kezdeménynek áltatás, csalódás legyen a vége. Hol van már az az idő, amikor mgam dönthettem el, ki legyen belső munkatársa az *Új Élet* képes lapnak! Azóta mind a tartományi, illetve megyei, mind a központi-bukaresti pártfórumok gyökeresen átszervezték-szigorították a szellemi élet s kivált a sajtó ellenőrzését. Ma már szinte hihetetlen, hogy 1958–65 között 56-os börtönviseltek – Szekernyés Lászlót, Bartis Ferencet, Balázs Imrét – kérhettem föl, hogy legyenek szerkesztői, riporterei a lapnak. „Osztályidegent”, amelyen megboldogult báró Kemény János és lánya, Kemény Zsuzsa volt, egy percig sem tűnének meg a katonai szigorral irányított ideológiai frontszakaszon, miként a sajtót nevezik. Az ún. burzsoáz származásúakról és párton kívüli munkatársaimról, akiket minden félévben ki akarnak füstölni a szerkesztőségből, most nem beszélek. Védem őket, ahogy lehet. Egyiknek rágalmakkal kövérített „*káderdoszárját*” tűzre vettem. Évek óta „várhatjuk” tehát, hogy a megyei illetékesek sürgetésére postán megérkezzék. Varró Ilonát, Székely János költő feleségét, aki remek stílusza és cizellált karcolatok szerzője, ugyanúgy dugdosni kell a politikai ellenőrök elől, mint a színházi rovat kitűnő vezetőjét, Marosi Ildikót. A szerkesztőség alkalmazottainak listáján az egyik nyomdai korrektorként, a másik félnormás kapusként szerepel.

Nem csoda, hogy némelykori aggodalmaim Székely Jánost is elkészerítik, ő is pártonkívüli, akár a felesége. „Tisztogatások” Damoklész kardja lóg a fejük felett. A veszedelem árnya így vetül néha még könyvek dedikációjára is. *Nyugati hadtest* című prózai

remekét ajánlva 1979-ben Székely János ezt írta nekem: S.A.-nak szeretettel, stb. – „s még azt is kérve: amennyire csak rajta áll, ne hagyja, hogy kenyér nélkül maradjunk öregkorunkra.”

Közel tíz esztendeje, hogy János minden délben belép hozzánk a szerkesztőségbe és Ilonát karonfogva elindulnak ebédelni.

Nem hiszem, hogy öregkorukra kenyér nélkül maradnának.

Én már nyugdíjba mehettem volna. Nem teszem. Ha kicsi bélyeges csapatomat elhagyom, olyanok kezére jut a szerkesztőség, akik már régóta „fölháborítóan pártszerűtlen káderpolitikával” vádolnak engem. Munkatársaimat, akik barátaim, szélnek eresztik, a lapot pedig teljes egészében a személyi kultusz szolgálatába állítják. Erdély szellemi és tárgyi öröksége, a kastélyok és műemlékek sorozata, színházi, képzőművészeti, zenei, népi művelődési életünk folyamatos számbavétele, fölmutatása anatómia alá kerül, és azok veszik át a hangot, akik magyar eredetű románoknak vallják magukat s a karrieréhség szenvedélyével „Jelezik le a Budapestről irányított magyar nacionalizmust”.

Ilyen körülmények között próbálok hát a lapnak új munkatársakat szerezni. Mit várhatok tőlük? Mindent, ami kedvük szerinti mondandó lenne az erdélyi magyar művelődésről. Meg se járja az eszemet, hogy publicisztikát kérjek bölcséleti hajlamú esszéiről, öntörvényű költőtől.

Bukaresti adminisztratív igazgatónk szóba sem áll velem az ügyben, míg nem kap utasítást a pártközpontból. A pártközpont illetékesei azt mondják: ők csak azt hagyják jóvá, amit a megyei bizottság már jóváhagyott.

Előterjesztem hát szándékomat a megyéhez. Kovács András Ferenc ügyében félóra múltán közli velem a propagandatitkár, hogy ha nem tudnám, Marosvásárhely zárt város, lakást senki emberfiának, idegennek nem adnak. (Kivéve a Kárpátokon túli megyékből, a Maros mentéről és a Mezőségről betelepítendő románok ezreit.) Mondom: a mi emberünk nem tekinthető idegennek, felesége ugyanis marosvásárhelyi, a lakásgondot szülei megoldanák. Kérdés: hol dolgozik a költő? Tanúgyben. Székelykeresztúr és Siménfalva között ingázik. Írnia kellene, nem pedig ingázni. Elfogadható érvelés, csak hogy a tanúgy nem vendéglő, onnan nem lehet bármikor kilépni. Ahhoz a Hargita megyei pártbizottság engedélye szükséges. Szerezzük meg, a többi majd kiderül.

Küldöm hát Éltető József kollégámat Csíkszeredába.

Lázok János ügyében hosszas hallgatás után lakonikus választ kapok telefonon a megyei pártbizottságtól.

– Az önök kérése elesett.

Kérdem, hogy mitől esett el és vajon nem állhatna-e megint a lábára?

– Ez úgy marad elesve – kapom a szigorú választ.

Tovább okvetetlenkedem, s végül kiderül: Lázoknak a felesége révén külföldi rokonai vannak Németországban. Ily esetben a párt utasítása úgy szól, hogy a delikvens ideológiai fronton nem alkalmazható. Kész! Lázok János folytatja napi százkilométeres utazásait Marosvásárhely és Disznajó között. A vonaton angol esszét olvas, néha kinéz az ablakon a gyémánthavas erdélyi télbe, de csak úgy szép az, ha nem fázik az ember, márpedig az országos didergésben a lélek is reszket már.

Csíkszeredából megérkezik Éltető Jóska s mondja: az ottani pártbizottság Kovács András Ferenc kilépését a tanúgyból se nem tiltja, se nem támogatja. A kettő közül a „kedvezőt” választom s mondom is menten a bukaresti *felsőbbségnek*: a csíkiak egyetértenek! Nem tiltják.

K. elvtárs előnye velünk szemben, hogy odafent ő belülről látja a problémát, mint Jónás a cethalat. Jól tudja tehát, hogy a csíki elvtársak miért nem támogatják az én kérésemet. Mondja hát szigorúan:

– Kovács András Ferenc kihágást követett el. Nem tiszteli a pártutasításokat. Nem tiszteli az Írószövetség direktíváit...

– Hogy-hogy nem tiszteli?

– Úgy, hogy verseket közöl Magyarországon.

Mondom: akkor engem is büntetni kell, mert évek óta kizárólag Magyarországon közlöm az írásaimat, színdarabjaimat...

A válasz így szól:

– Ezt mi nagyon jól tudjuk. De erről máskor és mások fognak tárgyalni veled.

A burkolt fenyegetést elteszem a többi mellé.

Elgondolásom, hogy Kovács András Ferenc és Lázok János az *Új Élet* belső munkatársa legyen; hogy két tehetséges fiatal szabaduljon az ingázás fáradalmaitól, kudarcba fullad.

Holnap újabb kudarcba kezdek!

Író, az Idő markában

Sütő András hetvenötödik születésnapjára

Az Idő markában vagyunk mindnyájan, örömteljes percek és életveszélyes pillanatok közepette. Olykor talán szeretnénk mint Faust megállítani az időt, máskor meg szívesen siettetnénk a ránk nehezedő időszakokat. Sütő András, Erdélyben, Marosvásárhelyen élő író ezernyi veszélyben élt az elmúlt évtizedekben: a Hatalom üldöztette, kiszolgáltatottja volt. Sőt a marosvásárhelyi véres pogromnak 1990. március 19-én rettenetes bántalmazottja, aki súlyosan megsérülve került klinikákra. Sütő András érezte a szülőföld parancsát: hazatért, írt és ír Marosvásárhelyen, mert „úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk.”

Marosvásárhely és Kecskemét nincsenek messze egymástól. Nemcsak szellemi szálak kötik össze a két várost, hanem „hivatalosan” is testvérvárosok. Évek óta küldöttségek keresik fel egymást, baráti társaság alakult, irodalmi, művészeti kapcsolatok épültek ki. Most csak néhány emléket, találkozást idézzünk fel a hetvenöt éves Sütő András köszöntve. 1971. május 29-én Sütő András a Kecskemét melletti Lakitelken lépett fel irodalmi estjén – nem sokkal az *Anyám könnyű álmot ígér* című regénye, naplójegyzetei megjelenése után. A Kriterionnál megjelent kötet fedőlapján az előtérben a fiatal író alakja látszik, háta mögött pedig a mezősi, a pusztakamarási táj. Én is ott voltam a lakitelki esten, majd másnap Kecskeméten újra találkoztunk, ekkor a *Rigó* és *apostol* című esszéket dedikálta nekem. Sohasem felejttem el az *Anyám könnyű álmot ígér* című vallomáskötetének azt a fejezetét, melyben „az anyanyelv diribdarabjai” közé született kisgyerek – a későbbi író – Arany János Toldiját felidézi, hiszen benne „nyelvünk erdőzúgását” hallotta. Szülőfalujában, Pusztakamaráson, a kicsiny magyar közösségben – a román többségben – sorsdöntő volt a Toldi olvasása, melyben a magyar nyelv szépségét és erejét vette észre. „A kihalást elkerültük”, – írta. Szavai birtokában úgy érezte magát, „mint az álruhás királyfi, akinek titkos küldetése van: megváltani a senyedő nyelvet újabb vásári pofonok árán is...” *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* címmel később nagyszerű esszéregényt írt az anyanyelvről, a magyar nyelvről László unokájának, akire Szavaink Nagyfejedelemsége vár, ahol Arany János feltámasztotta a „szó-pogromok vérmezőin” a halott ígétet. És ahol Petőfi és József Attila „vérfoltos madárserege csiripol e kis kalitkában.”

Sütő András hamar kapcsolatba került a kecskeméti *Forrás* folyóirattal. 1970 júniusában a zsögödi Nagy Imre erdélyi festőművészről írt. 1972-ben a júliusi-augusztusi számban olvashatjuk a Kemény János ravatalánál elmondott beszédét, melyben búcsúzott az „erdélyi magyar irodalom mindenkori legnagyobb mecénásától”. Kemény János hozta létre az *Erdélyi Helikon* írói közösséget, a Múzsák ligetét, mesehősként Boldogságországról beszélve, küzdve a kor Heródeseivel. Önéletrajzi regényciklusát befejezetlenül hagyva – mindig csak az erdélyi magyarságban, művészetben, irodalomban, Helikonban gondolkodott. Sütő András nagyon nagy szeretettel idézi a marosvásárhelyi *Új Élet* szerkesztőségében dolgozó barátot, munkatársat, a hajdani fejedelmek leszármazottját. (Egy kedves pillanatot, mi, kecskemétiak is megfigyelhetünk 1970. augusztus 22-én a szerkesztőségben.) A Kemény János ravatalánál elmondott Sütő András-beszéd később *Az Idő markában* című kötet „kopjafái”, búcsúzó írásai között olvasható. A következő Sütő András-írás, amely a *Forrás*ban megjelent: többszörösen is érdekes, figyelemre méltó. Ha jól emlékszem, az akkori eléggé lezárt földrajzi és szellemi határokon valahogy átjutott egy kis füzetben napvilágot látott emlékbeszéd, mely aztán a *Forrás* 1973. januári-februári számában jelent meg. Az elmondás időpontját a Sütő András-írás után olvashatjuk: „Nagyenyed, 1972. október 15.” A másik jelentős irodalmi szempont: a két „nagyenyedi” írás esetleges összevetése, a korábbi emlékbeszédé és a későbbi „Nagyenyedi fügevirág” címmel – a Bethlen-kollégium kapujában – megjelent, az egész életmű egyik kiemelkedő esszéje.

(Kötetcím is: *Nagyenyedi fügevirág*, esszék, tűnődések, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.) A *Forrás*ban lévő nagyenyedi emlékbeszéd egyértelműen jobban kötődik a valóságos helyzethez, az előszóban megfogalmazottakhoz: „Kedves barátaim, kedves ifjúság, hadd tegyem hozzá, igen tisztelt Bethlen Gábor Fejedelem Uram! – (taps, miközben:) – Onnan néz ránk szemből, hadd köszöntsük őt...” Ezzel ellentétben a Nagyenyedi fügevirág – a Bethlen-kollégium kapujában – általánosabb résszel kezdődik, az előbeszédétől elfordulva, a leírt szöveg követelményeit megtartva, és sajátos személyességgel, vallomásossággal folytatva. („Az ember hasznos élete, akár a gabonamagvaké, azzal a törvényszerű – rendszerint mégis váratlan s némelykor a boldogsághoz hasonlatos fordulattal indul, hogy a mindenkori szolgálatos kezek begyűjtik. Behordják valahová az eszmék szérűre...” – „Lószekérrel indultam, könnycsordulásig szorongással telve, és – báróként persze. Szegényparaszti sarjadék állapotomban el se indulhattam volna.”) Visszatérve a *Forrás*ban megjelent nagyenyedi beszédre, ott egyértelműen megfigyelhetjük a pillanat időszerű szavait („mai nap”, „volt kisdíák”, felkérés a „szónoklatra”, „örömmel és meghatottan igyekszem eleget tenni ennek a kérésnek”), az általánosabb mondanivalót Bethlen Gáborról, a legnagyobb erdélyi fejedelemtől. („Bethlen Gábor Európa egyik legnagyobb gondolkodója, hadvezére és politikusa, akivel minden korabeli európai nagyhatalom számot vetett...”) Majd a szónok Sütő András a kollégium szelleméről, az itt nevelt-tanított ifjúságról, gyerekekről, „tűzfelélőskökről” és a fügevirág példájáról beszélt. A *Nagyenyedi fügevirág*ban pedig az író az esszéstílus szeszélyes váltásaival él: személyes emléket idézve („A vánszorgó szekéren, fülemben a Ószáguldás’ légsurrogásával, más, idegen világok felé távolodtam.”), Bethlen Gábor szobra felé fordulva megszólítja a hajdani Fejedelmet („Azt kérni Nagyságod, mi szél merészelt engem Kegyelmed magas színe elé hozni...”), időszerű mondanivalót rejtve a Bethlenhez szóló részben („Mit mondjak, Uram! Ájtatosan meghirdetett jogaink egyebeken is mint akasztott emberek lógnak szederjes orcával az útmenti fákön”) stb.

A *Forrás* 1977. májusi-júniusi számában különösen fontos Sütő András-anyag olvasható. A borító második oldalán az író kézirása látható: „Tartós, szép emlékem a kecskeméti látogatás, a Forrásnak – egész munkaközösségének – irántam tanúsított – baráti figyelme, valamint a lakitelki találkozó, mikor is újra kiderült: a közös gond – az irodalomnak is arany-abroncsa. Szívből üdvözlöm ezúttal is Marosvásárhelyről a Forrás szerkesztőit. MV. 1977. III. 15. Sütő András.” A 3. oldalon Sütő András arcképe látható, és az Ablonczy Lászlóval 1977. március 15-én Marosvásárhelyen készített interjú: *Az írás megbékítő hatalma* címmel (Sütő Andrással tűnődve az idő felett). Többek közt így vall az író: „Írói tapasztalataim is gyarapodtak persze. Egyiknek tekinthető, hogy a gondolat és a cselekvés egységének megteremtése milyen rettentő nehéz a színpadon. Hogy a gondolat elragadhat a prózában, elragadhat a regényben, de nagyon veszélyes a színpadon, ha felbillen a gondolat és a cselekvés egyensúlya.” Az interjú után két oldalon nyolc kép, fotó látható Sütő András családjáról, az *Anyám könnyű álmot ígér* című önéletrajzi regényének alakjairól, esküvői csoportkép és részletek kinagyítása.

Az író Sütő András „jelen” volt a kecskeméti Katona József Színházban is. A *Káin és Ábel* című drámáját 1978-ban mutatták be, a műsorfűzetben Sütő András szavait idézve: „Minden egyes megalázott ember magának az emberiségnek a megcsúfolása. Az önmagát megalázó pedig ennél is fájdalmasabb visszaesés az Ezzélet szintjéről. S ez Ábelben megtalálható. Az isten félelme és a félelem istene benne. Talán elegendő ok Káin kövének fölragadásához.” Pálfy G. István a *Forrás* 1979. márciusi számában elemzi és dicséri a kecskeméti előadás rendezőjét, Beke Sándort, a főszereplőket: Blaskó Pétert, Kézdy Györgyöt, Reviczky Gábort. Pálfy a „hitvagyázó” drámaíró műveit, gondolatait, színpadi előadásait elemzi. A *Forrásban* számos kritika, tanulmány jelent meg Sütő Andrásról: Rác-Székely Győző, Ablonczy László, Olasz Sándor, Pomogáts Béla, Vasy Géza tollából. Czine Mihály 1992 februárjában Sütő András *Omló egek alatt* című kötetéről írt olvasónaplót a „Nagy Romlás érzetében, az emberi lét lavinaveszedelmeiről” szólva. Gyászórságban is, minden halál ellenében is a megmaradás, a gyarapodás, az együvértartozás reményét sugallva. És Sütő Andrásnak ajánlott versek is megjelentek a *Forrásban*: így Csiki László *Hótűkör* és Horváth Sándor *Aprócska üzenet Sütő Andrásnak*. („Gyerekkoromban a hidegben / a te szavadhoz lopóztam melegedni.”)

Sütő András könyveit, a *Forrásban* megjelent írásait, fotóit, leveleit olvasgatva („Tiszta csoda! Évtizedek után újból találkozunk, bár a tetemes idő elmúltának nem a közöny volt oka, hanem: a kényszerűség...” 1999. II. 2.) nagyon nagy szeretettel kívánunk, kívánok Sütő Andrásnak, Andrásnak, Erdélybe, Marosvásárhelyre sok boldog, új alkotásokban gazdag születésnapot, a kecskemétiak nevében, baráti öleléssel:

Kecskemét, 2002. május

Szekér Endre

Faludy György

Erosz, 1

K. F.-nak

*A sokadik. Elfeküdtünk az ágyon
mezítllenül. Átfogtam fél karommal
és azt gondoltam: nagyon kellemes lesz
egy csipetnyi, szokványos unalommal.*

*De több volt. Bal melle fölé hajoltam.
Mihez hasonlít, tünődtem. Talán
korál diszítés, erdei eperszem,
vagy még bimbós, parányi tulipán?*

*Csupán egy pillanat és új világba
léptem. Elájultam, vagy ébredék?
Köröttünk csend. Kék, örült vadvirágok
kezdtek forogni homlokom megett.*

*Nem parfümöd, de bőröd arómája
söpört el mindent. Nem maradt velem
se baj, se gond, se félelem, se bánat,
se múlt, sem emlék, csak a szerelem.*

*Egymásba csomagolva csak mi ketten
élünk a Földön. Ősszenő a vállunk,
utat tévesztünk a másik hajában
és egymás köldökénél medítálunk.*

*Elmehetsz tőlem, de itt maradsz nálam
egy szál hajaddal fogaim között.
Ányékodat használom takarómnak.
Egy szót se szólj; minden titkunk közös.*

*Sokan vannak, kik erről mit se tudnak
vagy nem akarják hallani, pedig
egyedül ezt nevezem szerelemnek
a lepedőnktől fel az egekig.*

(Budapest, 2002)

Kovács András Ferenc

Árdeli táncok gyermekeknek

Farsangi bolondságok

*Szamos-lankán bagolyul
Beszélnek a szarkák,
Birkák nyírják a juhászt
S a komondor farkát.
Kolozsvártól Szatmárig
Csépelik a barkát,
Szamár csapol kolbászból
Ünnepi kadarkát...*

*Maros partján a medvék
Erdézt legelésznek,
Ürgelyukban alispán
S berbécs egerészget.
Germeszegen hat kandúr
Gerlét begyerészget,
Sáromberkén sarkantyús
Kecskék lepetéznak.*

*Olt partján a csíkiak
Verebet patkolnak,
Csikásznak a csikaszok,
Vén csukák papolnak.
Háromszéken kocsonyát
Fakutyák csaholnak,
Holnaptól a dísznók is
Ugatják a holdat.*

*A Küküllők mentiben
Kopik a lúd talpa:
Láncos ökör sem pihen,
Agg üsző sem csalfa!
Bikafalván s Bögzőn
Túl fekszik Betfalva:
Táncra pördül, kurjongat,
Aki nincs meghalva!*

Szüreti multságok

*Nem tud a hód röpdülni:
Ha tud, akkor fácán!
Macskát fogott a pocok
A papné tomácán.*

*Ha az ökör röpdülne:
Bőgne a pinty szépen!
Cickányt fej a vincellér
Bedőlt borpincében.*

*Részeg szamár ha röpdül:
Lehetne rigó tán!
Cingár kutya cimbalmoz,
S kesereg a nótán.*

*Vándor kecskék röpdülnek:
Nézi jámbor fácán!
Rovást olvas a bivaly
Régi járompalcán.*

Küküllő menti ugratós

*Décsfalván de vígan laktam
Dombocskán a papnál:
Büszkébb portát a kömyéken
Tán sehol se kapnál!
Csak hiába csalogatna
Arréb Agyagfalva,
Csak hiába harangozna
Mindkét Galambfalva!
Többet el se vágnál onnan,
Fényesebb a Napnál:
Nincs jobb hely, mint a dombocskán,
Décsfalván a papnál!*

Gagy menti legényes

*Andrásfalva fölött, Gagyon
Nagy szomjúság ütött agyon!
Száraz kútból nyeltem nagyot:
Gyorsan elfeledtem Gagyt!*

*Gyere, kezem, gyere, lábam –
Jobb a szekér derekában!
Szájam bármit dúdol, gagyog:
Béföd az éj, bútól ragyog!*

Küküllő menti legényes

*Boldogfalván hordót fúrtam,
Kemencét kotortam –
Úszkáltam a boldogságban,
Mint a légy a borban!*

*Férfimódra boldogultam
Alsóboldogfalván –
Bár azóta sok lé lefolyt
Földi dolgok malmán!*

*Boldogfalván, folyó partján
Berekbe hevertem –
Földre kókadtt bajuszomat
Hegyesre pedertem!*

Egértánc

*Fut a lyukba a kanmacska,
Görény s vakond apja,
Fut utána a juhtúró,
S kölykét nyakon kapja!
Száz egérnek kétszáz szeme
S egy göthös kalapja:
Földühödött szalonnabőr
Döngölt földhöz csapja!*

*Bolha hája, kukac mája,
Kopasz eb gubája,
Hörcsög, ürge, pocok, güzü
Kandúrszőr csuhája!
Kétszáz egér négyszáz szeme,
Vén csúrcapu szája:
Kövér szalma, sovány széna,
Úgyet se vess rája!
Sajtlík, saslík, rágott gömböc,*

*Törökbúza derce,
Döglött döblec, egyre több lesz
Gyöngy egérség mersze!
Háromszáznak hatszáz szeme:
Rájuk nézni mersz-e?
Macskasonka sántán ropja –
Sosincs vége, persze!*

Árdeli szép tánc

Hódolat Weöres Sándornak

*Szamos partján, Szatmár mellett,
Kurta kocsmá állott –
Vályogfala világgá ment,
Vagy iszappá mállott.
Így volt rég, úgy volt rég,
Citera, nyenyere, brácsa,
Szamos hátán elvándorolt
A kármentő rácsa.*

*Maros partján, Sárpatakon
Volt nagyapám gátőr –
Azóta már földet morzsol,
Zuhog az ár, s áttör.
Így volt rég, úgy volt rég,
Viola, fidula, hárfa,
Maros hátán száraz faág
Úszik át a nyárba.*

*Küküllőben fürödtek a
Keresztúri lányok –
A vén füzeset künn a parton
Perzselték a lángok.
Így volt rég, úgy volt rég,
Citera, viola, gardon,
Egyik húzza, a másik vonja,
Én a bőgőt tartom!*

Gion Nándor

Aranyat talált

XI.

Második budapesti látogatásomkor kellemesen meglepődtem Tölgyesi Mihályon. Meglepő komolysággal várt rám a pályaudvaron, a villamoson sem handabandázott, egyáltalán nem próbálta erőltetni, hogy a sokaságban ő a főnök, tisztelettel bevezetett a lakásába, ahol példás rendben álltak a bútorok, tisztaság volt, és amikor teát főzött, alátéteket rakott a csészékhez, és csak módjával öntött pálinkát a teába.

– Megszépült a lakásod – mondtam elismerően. – A kertészek akkurátus emberek, még téged is rendre tanítanak.

Tölgyesi Mihály unottan legyintett.

– Őket én tanítom rendre. Én vagyok az igazgatóhelyettes. Ellenben Flauta egyre erőszakosabban beavatkozik az életembe. Azt hiszem, meséltem magának Flautáról...

– Ő az az óvónő, aki kártyázni is tud?

– Ő az. Az utóbbi időben sokat foglalkozik a lakással. Folyton takarít, mintha ide akarna költözni. Mostanában azon töprengek, hogy vajon kitiltam-e a kártyapartikról, vagy pedig elvegyem feleségül. Elég szemrevaló lány.

– Meddig akarsz töprengeni?

– Mondjuk, fél évig. Van időm.

A pálinkával ízesített meleg teát gyorsan kiittuk, Tölgyesi Mihály pohárba töltött pálinkát, várakozóan néztünk egymásra.

– Te is megváltoztál – mondtam. – Komolyabb lettél, mint régen. Ennek szívből örülök.

Tölgyesi Miska igyekezett továbbra is komolynak maradni, és megpróbálta megmagyarázni.

– Az utóbbi időben sokat gondolkoztam két emberről. Török Ádámról, a rablógyilkosról, aki senkitől sem félt, tőle viszont sokan félték. Ma is sokat beszélnek róla. Pedig nem voltak jóra való cselekedetei. Gyilkolt, rabolt, verekedett. Miért szerették az emberek?

– Mert nem félt. A megrémült emberek tisztelik azokat, akik nem félnek. Tisztelettel beszélnek róluk.

– Ezenkívül voltak jóra való cselekedetei?

– Persze. Engem alaposan elvert, amikor bevonultam az első háborúba. Ezzel nem járt sikerrel. De Rusznyák Marist kihozta a kocsmákból és három évig boldoggá tette egy devecseri tanyán. És elbújtatta ott Lusztig Marcit is, azt a nyamvadt zsidó aranyművest.

– Lusztig Mártont elégették.

– Feladta magát. Török Ádámot három csendőr vette körül puskákkal és pisztolyokkal. Lopott lovakat kerestek, ehelyett Lusztig Marcit találták meg. Feladta magát. Előjött a búvóhelyéről, Török Ádámnak csak annyit mondott, hogy „Szentháromság”, azután elment a csendőrökkel.

– Az aranyak hová lettek? – kérdezte felélénkületen Tölgyesi Mihály. – Mármint Lusztig Márton aranyékszerei?

– Ezt senki sem tudja.

– Lusztig Márton üzlete a Szentháromság téren volt.

– Igen. Jól menő üzletet tartott. Talán erre utalt búcsúzásakor. Vagy a három fegyveres csendőrré.

Tölgyesi Mihály az asztalra könyökölt, és méltatlankodott.

– Török Ádám ennél többet is kiszedhetett volna abból a zsidó gyerkőcből.

– Három csendőr állt körülötte.

Tölgyesi Mihály lassan hátradőlt a széken és majdnem álmodozva beszélt.

– Egyszer már találtam egy rakás aranyat. Itt Pesten, ahol tájékozatlanul bóklásztam a romok között. Megéreztem az arany szagát. Ismét aranyat kell találnom. Érzem a szagát. Ha Török Ádám helyében lettem volna az ő erejével...

– Ki a másik ember, akiről sokat gondolkodol mostanában?

Felébresztettem álmából, úgy viselkedett, mint aki örül az ébredésnek.

– A másik ember? Ő Stefan Krebs SS-közlegény. Kár, hogy korábban nem ismertem közelebbről. Annak idején Szenttamáson. Ő nem megtalálja, hanem kikaparja az aranyakat. Még girhesen és legyöngülve is.

– Mi a jóistenről beszélsz? Nyugtasd le magad! Legutóbb Robotka Illéstől hallottam ilyen zagya fecsegést, de ő nagyon meg volt ijedve.

– Én nem vagyok megijedve – mondta valamelyest lenyugodva Tölgyesi Mihály. – Inkább reménykedem, talán azért fecsegek zavarosan. Majd mindjárt megmagyarázom. Stefan Krebs az önkéntes SS-katona hazajött Szibériából.

– Kirgiziából.

– Mindegy. Az is elég ronda hely lehet a magunk fajtáknak. És Szibérián keresztül jött ideig. Hazahoztuk: csodát csináltunk. Hazahoztuk egy SS-közlegényt.

– Milyen állapotban van?

– Útközben az orosz elvtársak megpróbálták felerősíteni, de még így is elég girhesen érkezett meg. A pályaudvaron én vártam és a veje, aki egy jóra való kövérkés, lassú mozgású ember, és ámulva nézte hajlotthátú, sovány apósát, aki üveges szemekkel nézett ránk vissza. Átraktuk a százhalombattai vonatra, kezdetben ott is révetegen viselkedett, azután Érd tájékán megelevenedett. Az ablakon keresztül szénaboglyákat látott a szövetkezeti földeken. Gyorsan feltett nekünk három kérdést. Először megkérdezte, hogy tenyésztenek-e errefelé birkákat az emberek? Mondtuk, hogy igen. Azután megkérdezte Menyházi Istvánt, a természetes vejét, hogy van-e pénze. Menyházi István közölte, hogy nélkülözésben élnek, nincsen pénze. Ekkor megkérdezte tőlem, hogy van-e pénzem. Mondtam, hogy szerezhetek. Rám parancsolt, hogy vásároljam meg a szénaboglyákat. Értetlenkedtem, de ő letorkolt, amolyan SS-módon. Nagyon nyomatékosan megparancsolta, hogy azonnal vásároljam meg a szénát, lehetőleg olcsón, ő meg majd másfél hónapon belül eladja drágán, és megosztozunk a hasznon. Így történt. Ezen az úton körülbelül annyit kerestem, mint három hónapos kertészkedésem alatt. Stefan Krebs SS-katona pedig azóta még legalább 25 üzletet kötött Százhalombattán és Érden, és ma már háromszobás házában él a családjával. Az ilyen emberekről érdemes elgondolkodni.

– Holnap meglátogatom Stefit – mondtam.

Tölgyesi Mihály a fejét rázta.

– Nem fogja meglátogatni.
– Miért?
– Püspöki Sándor ezredes elvtárs nem ajánlja. SS-katonákkal nem célszerű összedörgölni. Bajba keverhetnék őt is, magunkat is.
– Püspöki Sándor megváltozott amióta előléptették?
– Jóindulatú, tisztességes magyar ember maradt. Jóindulatúan figyelmeztet bennünket. Azt is sejtette velem, hogy az itteni orosz elvtársak mostanában rossz szemmel néznek ránk. Különösen magára.
Ez a közlés nem lepett meg, felkészültem már rá odaát, de az émelygő, rossz érzés megint előjött. Reméltem, hogy ez nem látszik rajtam. Megnéztem mindkét tenyeremet, nem izzadtak, ez valamennyire megnyugtatót, megvetően annyit mondtam.
– Néha mérhetetlenül utálok ezt a ronda világot. Valamikor ki tudtam lépni belőle. Most is azt szeretném.
– Ezért kell aranyat találnunk – mondta Tölgyesi Mihály. – Még hozzá minél gyorsabban. Az az érzésem, hogy piszok nagy bajban vagyunk.
Iparkodtam megnyugtatóan szólni, holott nem voltam nyugodt igazából.
– Mindig piszok nagy bajban voltunk – mondtam. – Az a dolgunk, hogy kimásszunk belőle. Kár, hogy nem találkozhatok Steffel, Rézit azonban a jóisten sem fogja megállítani. Ő látni akarja az öccsét, és meg akarja pofozni.
– Ezt elintézem. Tavaszig. Maga azonban maradjon veszteg itt a Madách téren, ebben a tiszta lakásban. Pihenjen és kártyázzon. Hagyjuk, hogy kiforogja magát az idő.
Tölgyesi Miska komolysága kezdett kicsit fölényesre válni. Rá kellett szólnom.
– Nyúljal magadhoz, és figyelj rám! Én vagyok nagyobb bajban, nekem kell jól kártyázni. Ehhez pedig értek. Nézzük tehát, hogy mit kell csinálnunk. Nem fogok sokat mozogni, de találkoznom kell néhány emberrel. Például Glázer Lajossal.
– Ezzel nincs gond – mondta Tölgyesi Mihály. – Holnap este hozza a százalékomat. Beszélhet vele.
– Helyes – mondtam, és elkezdtem rendszerezni a feladatokat. – Holnap reggel elviszed Püspöki ezredesnek az ügynökeink jelentéseit. Bizonyára csalódnai fog, de mondd meg neki, hogy vannak nálam papírok, amiket személyesen akarok átadni neki. Vagyis beszélünk kell egymással.
– Kártyázás közben?
– Akár kártyázás közben is. Hozzon pénzt magával.
– Megmondom neki. Viszont én is kémek magától valamit.
Várakozva néztem rá, a hosszú vonatozás és a pálinkázás után kábultnak éreztem magam, de igyekeztem figyelni.
– Halljam!
– Hétvégén elutazom néhány napra. Szarvasra, az Arborétumba, Gyomára, Gyomaendrődre. Kertészeti ügyekben. Szeretném, ha addig átvinné az esti kártyázások irányítását. Alispán úr majd segít, Flauta pedig majd rendben tartja a lakást. Söpröget, törölget...
– Igazad van – mondtam dicsérőleg. – Rájöttél, hogy a mai időkben ajánlatos eltávolodni tőlem. Ügyes ember vagy, sokáig fogsz élni. Csakhogy én is sokáig akarok élni. Még ebben a ronda világban is, ahol elszőknek mellőlem a sunyi emberek.
– Egyáltalán nem erről van szó...
– Nyugodj meg – mondtam fáradtan és félrészesen. – Az esti kártyapartikat elrendezem, Flautától elvárom, hogy tisztán tartsa a lakást, idevárom Glázer Lajost és Püspöki Sándort, nyerni fogok a kártyán, te pedig szemléld meg a szarvasi arborétumot. Tavaszra esetleg eljöhetsz Szenttamásra. Ott sem bíznak bennünk. Ott keresztvágó fűrészszel daraboltak a bocskorosok, amikor rájöttek, hogy ezt büntetlenül megtehetik. Bátorság kell oda elmenni.
– Ennyi bátorság még maradt bennem – mondta az apró termetű ember, és én elhitttem neki.
Ezután javasoltam, hogy aludjunk ki magunkat. Rossz érzéseimmel is hosszan aludtam, reggel pihenten ébredtem, még a Madách tér is majdnem tetszett, amikor kinéztem az ablakon. Tölgyesi Mihály addigra már elment a kertészetbe, kényelmesen megreggeliztem, zsíros kenyeret ettem és tejeskávét ittam, közben pedig azon gondolkodtam, hogy a jól termő magyar Alföldön miért termelnek olyan búzát, amiből csak sárgásbarna kemény kenyeret lehet sütni. Nálunk Bácskában még a partizánok garázdálkodása idején is puha, fehér kenyeret ettünk. Éreztem, hogy rosszul forog az agyam, tudtam, hogy semmire sem vezet, ha sajnálom magam, megszámoztam tehát a pénzemet, amit Vladan Drenovakovics küldött, és elmentem sétálni a körútra. Betértem a Napfény nevű presszóba, ahol megittam két pohár pálinkát, idegesített, hogy igen körülményesen kell italhoz jutnom, blokkokat kellett váltanom, sorba álltam a pénztárnál és a pultnál, de nem tiltakoztam, elhatároztam, hogy lenyugszom, mert élve akartam kijutni Budapestről. Dél körül megebédeltem, pacalpörköltet ettem a Diófa nevű sörözőben, a jóízű pörkölt mellé itt is száraz barna kenyeret szolgáltak fel, és leült az asztalomhoz egy erősen kopaszodó, mosolygós férfi, aki megkérdezte, hogy tudok-e tájékozódni a városban. Nyilván az öltözékemről látta, hogy én vidékről jöttem, felajánlotta a segítségét. Buzinak néztem, kifizettem az ebédet, őt elküldtem, visszamentem a Madách térre és türelemmel várakoztam Tölgyesi Mihály lakásában.
Este megjött Tölgyesi Miska, és megjöttek a kártyások is. Az alispán ezúttal is vadászkalappal a fején érkezett, és nagyon megörült nekem, mi ketten azonnal leültünk a konyhában kártyázni, Tölgyesi Miska a szobában rendezgette a vendégeit. És persze fosztogatta őket. Azután megérkezett Flauta, az óvónő is.
Előbb a szobába ment, majd gyorsan átjött a konyhába. Festett hajú, formás testalkatú nő volt, feszes szoknyát és feszes pulóvert hordott. Mögém állt, fölém hajolt, a mellei a vállamhoz értek. Belelátott a lapjaimba, de ez nem zavart, én a kártyák hátlapjáról is tudtam, hogy az alispán mit tart a kezében, csak aprópénzt nyeregettem tőle, hiszen már egy évvel korábban elmondta, hogy kevés fizetést kap a vasúttól, meg egyébként is rokonszenves embernek tartottam.
– Miska azt állítja, hogy maga a legjobb kártyás errefelé – mondta Flauta a hátam mögött. – Hogyan csinálja?
– Észrevétlenül – mondtam. – Tölgyesi Miska közismerten visszafogott és csendes, szerény ember. Ritkán dicséri önmagát és barátait. Engem sem akar feldicsérni. Pedig nemcsak errefelé vagyok a legjobb kártyás. Távolabb is.
– Leülhetnék néhány partira? – kérdezte Flauta.
Hátranyúltam, megsimogattam a pulóverét.
– Mennyit keres manapság Budapesten egy óvónő?
– Keveset. De kipótolom a jövedelmemet, a kártyán is nyerni szoktam.
– Ma este nem fogsz nyerni – mondtam. – Dehát idegen vagyok errefelé, illik tájékozódnom. A szegény nőket kímélni szoktam. Különösen akkor, ha még szépek is.
– Engem ne kíméljen – mondta Flauta amolyan megjátszott sértődöttséggel, de melleit még jobban a lapockáimhoz szorította.
– Üljlél hát az asztalhoz, és kártyázzunk. Hagyjuk a fecsegést.
A telt idomú óvónő asztalhoz ült az alispán mellé, ügyesen játszott, többször összejátszottak ellenem, nem a szabályok szerint, hanem úgy, hogy belenéztek egymás lapjaiba, persze így is elbántam velük, az alispántól keveset, Flautától viszont jócskán nyertem.

Ettől sem csüggedt el.

– Nem ijesztett meg – mondta feszülő keblekkel éjfél tájt. – Holnap este is magával fogok kártyázni. Holnapután is.

Unottan kevergettem a lapokat és unottan megkérdeztem.

– Eddig hányszor voltál férjnél?

– Egyszer. Hozzámentem egy fizikatanárhoz. Butterer Lászlónak hívták. Fél évig éltünk együtt, azután disszidált Hollandiába. Nem hagyott kellemes emlékeket magáról. Rájöttem, hogy a kártyázás több boldogsággal jár, mint a házaseset.

– Menjél feleségül Tölgyesi Miskához – javasoltam. – Megbízható férfi, jó férj lenne belőle, hűséges természetű, sohasem hazudik. Főzzél és mossál rá. A kártyázást hanyagold. Velem többé ne kezdjél ki. Az alsó ruháidat is elnyerem, ha kedvem van hozzá.

– Hetente kétszer kimosom az alsó ruháimat – mondta Flauta. – Tisztán adom át a bugyimat és a kombinémat, ha valaki elnyeri tőlem. Még egy görbelábú, poros kalapú mezőőrnek is.

Előbb összenéztem a vadászkalapos alispánnal, a kezünket is megnéztük, mintha egymás lapjait gusztálnánk, úgy láttam, hogy most az én oldalamra áll. Ezért kicsit megróttam a sértődött és dacos óvónőt.

– Rosszul veszi ki magát ez a cselédlányos rikácsolás. Kuplé szöveg. Amelyeket cselédlányoknak írnak. De te óvónő vagy, házasodj össze Tölgyesi Miskával. A kuplékat felejtse el. A kártyázás komoly munka.

– Holnap este is eljövök – mondta elszántan –, és egyszer nyerni fogok.

– Tőlem nem.

Éjfél tájt járt, a kártyások elszéledtek, Flauta és az alispán elbúcsúzott tőlem, Tölgyesi Mihály átjött hozzám a szobából a konyhába, és vele jött Glázer Lajos is a bőrtáskájával.

– Örülök, hogy ismét itt vagy – mondta, és eléggé petyhüdtlen szorított velem kezét. – Repdesni sajnos nem tudok az örömtől, mert fárasztó napom volt.

– Hol dolgoztál?

– Mátyásföldön.

– Az messze van?

– A város legszélén. Gyönyörű hely, csak hogy messze van. Sokáig tart elzötyögni odáig és vissza. Persze legtöbbször megéri. A szép, kertes házakban értékes tárgyakat lehet találni.

– Szedd elő az értékes tárgyakat – mordult rá Tölgyesi Mihály.

Glázer Lajos kiborította táskáját, osztzkodni kezdtek, én pedig a magam ügyében érdeklődtem.

– A szép kertes házakban nincsenek esetleg csillagos Ivánok és Szergejek?

– Vannak – mondta Glázer Lajos osztzkodás és számolgatás közben. – Sőt vannak ott Grisák, Mihailok és Szemjon Petrovicsek is. Ezek a derék elvtársak villámgyorsan fölfedezik a legszebb helyeket, odaköltöznek, meghúzzák a derékszjaikat, és nagyon élvezik, hogy a birkaszemű magyar lányok áhítattal bámulják őket. Hiszen időtálló egyenruhákat hordanak. Sajnos, igencsak zárt kolóniában.

– Egy szegény magyar polgár bejuthatna oda?

– Esetleg szemetesként. Vagy talán postásként. De ehhez ruha kell és sok-sok leleményesség.

– A ruhákat fizetem – mondtam.

Glázer Lajos Tölgyesi Mihályra nézett, visszavett előle egy pecsétgyűrűt, a kisujjára húzta.

Tölgyesi Mihály bólintott.

– Megint papírok kellenének? – kérdezte Glázer Lajos.

Most én bólintottam.

Glázer Lajos elém tartotta a tenyerét, kezébe raktam az alispántól és a Flautától elnyert forintokat. Nem látszott nagyon elégedettnek.

– Egy hónapig csak magamnak dolgozom – mondta.

– Három hétig – mondta Tölgyesi Mihály. – Kihoztalak a börtönből, becsüld meg magad.

– Legyen három hét – egyezett bele vigyorogva Glázer Lajos. – A Szemjonok és Grigorijok talán majd kárpótolnak.

– Én is kárpótolak – mondtam.

Glázer Lajos fáradtan, de bizakodva távozott, és Tölgyesi Mihály is elégedettnek látszott.

– Püspöki Sándor eljön ide vasárnap este – mondta. – Érdeklík a papírok, meg egyébként is szeret beszélgetni magával. Én akkor éppen Szarvason vagy Gyomaendrődön leszek. Esetleg Orosházán. Örülök, hogy mezőőr vigyáz a lakásomra. A kártyán meg annyit nyerjen a hülyéktől, amennyit nem szégyell.

– Vasárnap szünnapot tartok – mondtam. – Legfeljebb Püspöki ezredessel játszom.

– Ó vidám kedvvel veszít – mondta Tölgyesi Miska.

Ezután nyugovóra tértünk, Tölgyesi Mihály péntek reggel elutazott kertészeti feladatára, rám maradt a lakás megőrzése és a kártyások irányítása. Nem volt semmi gond, a kártyások el voltak magukkal, én pedig elkártyáztam Köveshalmy Imrével és Flautával a konyhában. Az alispántól keveset nyertem, Flautát viszont kíméletlenül kopasztottam. Majdnem két napig tűrte, szombat éjszakán azonban kifakadt.

– Nyerni akarok – mondta piros arccal. – Ennyivel tartozom a női önértetnek. Maguk mezőőrök tudják, hogy ez mit jelent?

– Természetesen – mondtam kedélyesen. – Ez azt jelenti, hogy az asszonyok megcsalják a férjüket, azután mindent megmagyaráznak.

– Kikérem magamnak ezt a piszkos értelmezést – rikácsolta felhevülten. – A férfiak is megmagyarázzák...

Megpaskoltam kipirult arcát, rámosolyogtam.

– Nyugodjál meg, édes lányom. Kártyán annyit nyerek tőled, amennyit akarok. Ezentúl pedig annyit kurválkodhatsz, amennyit akarsz. Vagy nevelheted az óvodásokat. Velem azonban ne pofázzál. Tudniillik bajban vagyok. Éppen az életemet próbálom megmenteni.

Elfehéredett az arca, talán megértette, amit mondtam.

– Segíthetek?

– Tanuld meg a kártyák járását. Magadon talán segíthetsz. Rajtam nem. Egyedül kell kimásznom a latyakból. De azért örülök, ha szép fiatalasszonyok felkarolnak. Te szép vagy, egyszer majd biztosan álmodni fogok rólad.

– Szépek az álmai?

– Gyönyörűek.

– Egyszer nyerni fogok – mondta Flauta, és jókedvűen ment el.

Én persze tudtam, hogy nálam nem fog nyerni. Vasárnap estére bezártam a lakást, Püspöki Sándort vártam. El is jött úgy fél kilenc tájéknál sötétbarna egyenruhában és tányérsapkával a fején. Alig ismertem meg. Érkezése előtt szalonnát szeleteltem, hosszú

konyhakés volt a kezemben, a hasának szegeztem.

– Eddig magyar embernek ismertem magát. Ennyire lezüllött az utóbbi időben?

Mosolygott, félrelökte a konyhakést.

– Birkanyájban élünk, testvérem. A birkanyáj pedig tiszteli a külföldi egyenruhát és elnézi a hamis kártyázást. Ha a birkáknak így tetszik, legyünk oroszok egy kicsit.

– Tényleg cudar világban élünk – hagytam rá. – De azért próbáljuk meg túlélni. Hogyan kezdjük ezt a kellemes estét? Szalonnázással vagy üzleteléssel?

Leült az asztalhoz és igen kedélyesen viselkedett. Tányérsapkáját levette a fejről, a konyha sarkába dobta.

– A kettő megfér együtt – mondta és pénzt rakott elé. Azután eszegetni kezdte a szalonnadarabokat jó sok kenyérral. Teli szájjal beszélt. – Azt hallottam, hogy hozott nekem valamit.

Én is enni kezdtem, a hosszú kés hegyére szűrtem a szalonnadarabokat, és szintén teli szájjal beszéltem.

– Csak magának hoztam és csak magának mutatom meg. Ne adja tovább, amíg itt vagyok Budapesten.

– Mutassa.

Az asztalra tettem a névsort és azokat a papírokat, amiket a gunarasi parasztasszonytól kaptam a vonaton. Püspöki Sándor felületesen, majdnem érdektelenül nézett rájuk, majd hirtelen kigúvadtak a szemei és torkán akadt a következő falat.

– Azt a betyár... édesanyját – mondta fuldokolva.

– Én is valami ilyesmit mondtam, amikor megláttam.

– Ezt nem tarthatom vissza. Tovább kell adnom.

– Így fog kötelet hurkolni a nyakamra – mondtam és megint feléje szegeztem a konyhakést.

Nem ijedt meg, az állát simogatta, kigombolta zubbonyát, mosolygott.

– Az is lehet, hogy így csinálók hőst magával.

– Halott hőst?

– Én mindig megvédtem az embereimet – mosolygott tovább. – Tölgyesi Mihály is tanúsíthatja. Meg mások is.

– Kérdés, hogy én ott leszek-e a mások között.

– Ebben a lakásban biztonságban van. Ne mozduljon sehová, és nem lesz semmi baja.

Kínomban majdnem nevetni kezdtem.

– Mi ketten ne soroljuk magunkat a birkák közé.

Püspöki Sándor türelmesen magyarázkodni kezdett.

– Higgye el, jó okom van rá, hogy magát akár be is zárassam ebbe a lakásba. Itt meg tudom védeni. Talán még a közeli kocsmában is. Távolabbra, például Százhalombattára azonban nem engedhetem. Maradjon tehát veszteg. Még így is legalább egyszer ki fogják csalogatni. Egy Radován nevű gonosz szándékú ember. Ellene nem tudom megvédeni.

– Hogyhogy?

– Mert ő az orosz elvtársak védelme alatt áll.

– A gonosz szándékú ember tehát két irányban dolgozik?

– Igen.

Kínomban most már tényleg elnevettem magam.

– Úristen, mennyire megcsúnyult a világ. Néha mérhetetlenül utálom.

– Megértem – mondta együttérzően Püspöki Sándor.

– Köszönöm – mondtam. – Boldog vagyok, hogy befolyásos ismerőseim megértenek, aggódnak értem és vigyáznak rám. Igyekszem majd szűk körben mozogni itt Budapesten, a gond csupán az, hogy vissza kell utaznom a Délvidékre. Ez pedig elég hosszú út a mostanában közlekedő pocsek vonatokon.

– Valóban hosszú út – hagyta rám kedélyesen Püspöki Sándor ezredes. – Én majd megteszem, amit megtehetek a biztonsága érdekében. De azt hiszem, hogy szükség lesz a maga közismert leleményességére is.

– Jólesik ez a bátorítás – mondtam. – Egyébként kellemesen érzem magam az utóbbi időben. Segítőképz, jóindulatú emberek vesznek körül. Sok szerencsével még az is megtörténhet, hogy életben maradok, visszamehetek egyszerű mezőőrnek Szenttamás határába, ahol gazdagon teremnek a földek, és a mezőőri foglalatosság kedvemre való. Ott csak egy irányba kell dolgozni. A tolvajok ellen.

– Gyilkosok ellen?

– Előfordult.

– Ennek a Radovánnak fegyvere van, alkalomadtán használni fogja.

– Nem félek tőle – mondtam magabiztosan, bár ez igencsak színlelés volt. Megint émelygett a gyomrom, és elegendem volt a beszélgetésből.

– Lehet, hogy mások is figyelnek majd magára – mondta Püspöki Sándor.

– Megkérném, hogy ne lelkesítsen tovább – mondtam fáradtan, és elővettem a kártyapakliit. – Esetleg kártyázhatnánk. Amennyiben hajlandó és tud veszíteni. Szép csöndes esténk van, a mocskos dolgokat halasszuk holnapra és holnaputánra.

– Megtanultam veszíteni – mondta Püspöki ezredes. – Bár bevallom, hogy a vereség sohasem tett boldoggá. Magával azonban szeretek kártyázni. Ügyesen játszik, és én kedvelem az ügyes embereket. Vágjunk bele! Játék közben beszélgethetünk a jövőnkéről is. Kellő leleményességgel talán megéri.

– Még egyszer megkérném, hogy ne lelkesítsen tovább – mondtam. Azután megkevertem és leosztottam a lapokat.

Reggelig kártyáztunk és beszélgettünk. Közben ettünk és ittunk is, én természetesen nyertem, Püspöki Sándor nem bánta. Reggel elment, elvitte az iratokat, amit hoztam, én jóformán az egész napot átaludtam, egyébként sem volt ajánlatos kimenni az utcára, és emellett még szép álmokat is láttam, a szenttamási Kálvárián jártam, a Virágos Katona már-már visszanezézett rám, nem úgy, mint régen, de azért biztatón, és ez volt a legszebb budapesti napom.

Este megjöttek a kártyások. Eligazítottam őket a szobában, azután a konyhában magam is leültem kártyázni Flautával és az alispánnal. Végül nagyjából mindenki elégedetten távozott, Flauta azonban maradt. Ült a konyhában és gusztálta a kártyákat.

– Maga a legügyesebb kártyás, akivel eddig találkoztam – mondta elismerően. – Megtaníthatna néhány trükkre, melyeknek később hasznát venném.

– Nem.

– Miért nem?

– Valamikor régen megígértem egy kopasz, fogatlan öregembernek, hogy nem élek vissza a suflizással. Ő tanított meg a kártya keverésére. Szentigaznak hívták, és ő is Szentigaznak nevezte magát.

– Mi az, hogy szufflázás?
– Hamiskártyázás. Én megtanultam, de másokat nem tanítok rá. Nőket semmiképpen.
– Ennyire utálja a nőket?
– Ellenkezőleg. Imádom a nőket. De vannak dolgok, amik nem illenek hozzájuk. Például a kártyázás.
– Mi illik hozzájuk?
– Hát... a kedves mosoly, a nőies viselkedés.
Flauta kedvesen elmosolyodott.
– Tudok én nőiesen is viselkedni.
– Az óvodában?
– Itt is. Ha például itt maradhatnék éjszakára. Mostanában amúgy is én tartom rendben Miska lakását. Az én lakásom elég távol van innen. Meg aztán késő éjszaka van. Ilyenkor egy rendes nőnek nem illik egyedül kószálni az utcán. Gondolom, ezzel maga is egyetért.
– Szívesen hazakísérlek – ajánlottam.
– Inkább maradnék – mondta.
Széttártam a karjaimat.
– Elég nagy lakás. Elférünk mindketten.
– Egymás mellett? – kérdezte.
– Egy fedél alatt.
– Egymás mellett? – kérdezte ismét. – Ugyanabban az ágyban?
– Egymás mellett – mondtam, és már sokadszor arra gondoltam, hogy galád félrelépéseimnek nem mindig én voltam a kezdeményezője.
Közös ágyba feküdtünk le, és kellemes volt az éjszaka. Flauta tényleg tudott nőiesen viselkedni. Reggel vidáman készülődött az óvodába.
– Nem érzel sós ízt a szádban? – kérdeztem.
– Édes ízt érzek – mondta, és nevetve távozott.
Este is nevetve érkezett a kártyapartira, és még két éjszaka közös ágyban aludtunk. Kissé csodáltam fáradhatatlanságát. Nappal okította a kisgyermeket, este kártyázott, éjjel nőiesen viselkedett, és egyre frissebbnek látszott.
Azután hazajött Tölgyesi Mihály Gyomárról vagy Szarvasról, visszaállt a régi kártyázási rend, Flautával innentől kezdve csak barátságos hangon beszélgettünk, többé nem kérdeztem meg tőle, hogy milyen ízt érez a szájában, szépen elvoltak egymással Tölgyesi Miskával. Két vagy három nap múlva Flauta üzenetet hozott nekem, és eléggé riadtan közölte.
– Az utcán leállított egy borostás képű, goromba ember. Külföldinek vélem. Sőt biztosan külföldi. Radovának vagy Radománnak hívják. Azt üzeni, hogy péntek este kilenc órakor várja magát azon a helyen, ahol egyszer már találkoztak. Igen fenyegetően mondta, hogy mindenképpen folytatni kell az akkor megkezdett beszélgetést.
– Kedélyes éjszakai beszélgetés lesz – mondtam elmélázva. – A hosszú konyhakést mindenesetre magammal viszem, bár attól tartok, hogy Radován sokkal jobban fel van szerelve.
– Eddig még sohasem láttam ezt az embert – riadozott még mindig Flauta. – Nem értem, hogy miért állított meg, és honnan tudta, hogy velem üzenhet?
– Az illető jól tájékozódik a világban – mondtam. – Több oldalról is.
Tölgyesi Mihály ekkor másodszor is kellemes meglepetéssel szolgált pesti látogatásom alkalmával. Kézbe vette a dolgokat. Kedvesen megsimogatta Flauta haját és azt tanácsolta:
– Drágaságom, menjél kártyázni és nyerjél minél többet. Nekünk lenne egy kis beszélgetni valónk. Négyszemközt.
Flauta engedelmesen a kártyások közé vonult, Tölgyesi Mihály pedig nagyon komolyra fogta a beszédét.
– Értesülesem szerint ez a Radován nevű balkáni hazafi a Dunába akarja lőni magát. Nem tudom pontosan, hogy kinek az utasítására, talán két oldalról is utasították. A későbbiekben esetleg engem is a Dunába lőne... Püspöki ezredes elvtárs nem segíthet, mert az oroszok nem engedik. Kénytelen vagyok magam intézkedni.
– A konyhakésben kívül nincs itthon valami hatásosabb fegyvered?
– Sajnos nincs. Más megoldást találunk. Engedelmevel, most néhány napig én leszek a főnök.
– Rendben van – mondtam. És némi elismeréssel hallgattam Tölgyesi Miskát. – Intézkedj és mentsük a bőrünket.
– Holnapra elhívom Lékó Zoltánt, a tisztaszemű fiút. Ismerkedjenek meg, ő hajlandó az orosz elvtársaktól függetlenül is dolgozni.
Bátor gyerek és kiváló mesterlövész. Meséltem már róla.
– Szívesen megismerkedem vele.
– Elintézem – mondta Tölgyesi Mihály. – Az a fontos, hogy ő megismerje magát. Most pedig menjünk mi is kártyázni. Ez megnyugtatja az idegeinket. Nyerhetünk is valamennyi aprópénzt.
Ő bement a kártyázó szobába, én a konyhában ültem le, hamarosan odajött az alispán, akkor este kettesben játszottunk, és először hagytam, hogy nyerjen. Nyolc vagy tíz forintot.
Másnap este a törzsvendégek érkezése előtt bekopogott Lékó Zoltán. Tényleg tisztaszemű fiatalember volt, udvariasan köszönt, megállt az előszobában, nem akart leülni, a kabátját sem vetette le. Tölgyesi Mihály bemutatott neki.
– Ez az ember Rojtos Gallai István, a világ legügyesebb kártyása.
Lékó Zoltán kezet nyújtott.
– Örülök, hogy megismerhetem. Már hallottam magáról.
– A világ legjobb kártyása bajba kerülhet – mondta Tölgyesi Mihály. – Pénteken este kilenc órakor találkoznia kell egy rosszarcú, fegyveres emberrel, akinek esetleg gonosz szándékai lehetnek.
– Hol lesz a találka?
– A Lánchíd pesti lábánál – mondtam.
– Mindenképpen el kell mennie?
– Sajnos, igen – mondtam. – A későbbi túlélés ezt kívánja.
– Ehhez azonban túl kell élnie a péntek éjszakát – mondta Tölgyesi Mihály.
– Értettem, százados úr – mondta katonásan a tisztaszemű fiatalember. – A megadott időben én is a közelben leszek.
– Esetleg... esetleg több gonosz szándékú ember is kóvályoghat arrafelé – morfondírozott Tölgyesi Mihály.
– El tudok bánni több ólalkodóval is – mondta Lékó Zoltán.
– Sötétben is pontosan célzol?
– Kiképeztek rá. És jó fegyverem van.

Kezet fogott mindkettőnkkel, udvariasan elköszönt és kiment a lakásból. Valamelyest megnyugodtam, azon az estén egészen jókedvűen kártyáztam, még Flautának is megengedtem, hogy nyerjen tőlem néhány forintot.

Péntek este azért mégis gondterhelten ballagtam el a Lánchídhöz, hideg szél fúj, Radován zsebre dugott kezekkel, feltűrt gallérral várt rám, nem nyújtott kezet, és egyáltalán nem viselkedett udvariasan.

– Alig hittem, hogy el mersz jönni – mondta érdes hangon. – A magyarok nem túl bátor emberek.

Egyből átvettem az ismerős balkáni modort.

– Kitől kellene félnem? – kérdeztem.

– Például tőlem.

– Te csak védtelen, magányos nőt leszólitani az utcán.

– Arra a kis kártyás ringyóra gondolsz?

– A szmederevói édesanyádra gondolok.

Azt hittem, hogy a torkomnak ugrik, ez ilyen sértés után elvárható volt, de túrtöztette magát.

– Menjünk át a budai oldalra – krákkogta. – A hídon majd kitisztul a fejünk.

– Ha hoztál nekem valamit, add át most, aztán menjünk haza. Utálok ilyen hideg szélben hidakon sétálgatni.

– Szóbeli üzenetet hoztam. A hídon majd elmondom. Közben azt is átbeszélhetjük, hogy kettőnk közül ki van igazából otthon ebben a ronda városban. Múltkor is elvitatkoztunk erről.

– Induljunk – mondtam, és én is feltűrtém kabátom gallérját, és zsebre dugtam kezeimet. Az én zsebemben csak egy konyhakés volt.

Felmentünk a hídra, elindultunk Buda irányába, itt fújt igazán cudar szél, de még így is elcsodálkoztam, hogy egy ilyen nagy városban jóformán nincs semmiféle mozgás este kilenc óra után. A Lánchídon csak mi ketten meneteltünk, és Radován szokatlanul szelíd beszédre váltott.

– Hát, lássuk akkor, hogy ki is van itthon. Azt hiszem, hogy én. Utálok ezt a várost, a magyarokat sem szeretem, de engem sokan befogadtak és megszerettek. Befolyásos elvtársak is. Egy ideig el leszek itthon. Később talán elmegyek Moszkvába, rendes emberek közé. Te viszont ha eljössz ide, egy szűkös lakásban kuporogsz.

– Tágas és kényelmes lakásban – mondtam.

– Idegen vagy, én meg itthon vagyok. Egy sokkal kényelmesebb lakásban.

– Nyögd ki a szóbeli üzenetedet, azután menjél Moszkvába vagy akárhová. Nem szeretem az efféle huzatos helyeket és a pöffeszkedő senkiket.

Radován mintha nevetett volna a hűvös szélben.

– Üzenetem nagyon rövid. Aki hazafi, az szívből legyen hazafi.

– Vagyis dolgozzon egyszerre Moszkvának és Belgrádnak?

– Jó ügy érdekében. Mi szlávok mindig összetartottunk.

– Kinek adjam át az üzenetet?

Ekkor már a híd közepe felé jártunk, a szél egyre cudarabban fúj, nagyon elegem volt a társalgásból.

Radován megállt, pisztolyt húzott elő a zsebéből. Én zsebre dugott kézzel álltam.

– Hogy kinek adod át? – kérdezte kedélyesen. – Attól függ, hogy meddig úszol le a Dunán.

Távolról dörrenés hallatszott, Radován a híd korlátjára dőlt, pisztolyát a folyóba ejtette. Sok ilyen fejlődéses halált láttam Galíciában az első háborúban, ezúttal nem rendített meg az eset. Léptek kopogását hallottam a sötétben, Köveshalmy Imre alispán szólalt meg mögöttem.

– Kiválóan céloz az a tisztaszemű fiú. Tölgyesi Mihály azonban engem is ideküldött biztosítéknak. Takarítsuk el a maradékot.

– A balkáni hazafinak már egy évvel ezelőtt megígértem, hogy leúszatom kedvenc szülővárosába, Szmederevóba – mondtam kissé vacogva a süvöltő szélben.

Ketten megfogtuk Radován két lábát, és a hullát a Dunába dobtuk. Ezután behúzott nyakkal elsiettünk a Madách térre.

Tölgyesi Mihály elégedett vigyorral jött elő a kártyázó szobából.

– Ezt tehát sikerült túlélni – nyugtázta elégedetten.

Megveregettem a vállát.

– Kiváló szervező vagy. A továbbiakban igazán megbecsüllek. De mostantól megint én vagyok a főnök. A következőket kérem tőled. Holnap utazz el Százhalombattára, add át üdvözetem Stefinek, mondd meg neki, hogy írjon egy hosszú levelet a nővérenek, és üzenj Glázer Lajosnak, hogy gyorsan hozzon nekem papirokat, amikről beszélünk. Gyorsan el akarok pucolni Budapestről. A névnapomat otthon szeretném megünnepelni.

– Meglesz – mondta Tölgyesi Mihály. – Tavaszra mindenképpen Szenttamásra akarok utazni. Lehetséges?

– Ha addig még életben leszek, eljöhetsz. De ha útközben vagy hazaérkezésemkor engem valami baleset érne, eszedbe ne jusson átlépni a határt. Mert akkor kétfelé vagy négyfelé fűrészelnek a szülőfalunkban.

– Magát nem érheti baleset – vigyorgott Tölgyesi Miska, és visszament a kártyások közé.

És megtette azt, amit kértem tőle. Stefan Krebs SS-katonától hosszú levelet hozott Rézinek címezve, Glázer Lajos pedig piros, keményfedelű dossziében rengeteg iratot adott át. Az iratokat állítólag Szemjon Petrovics Volkov házából rabolta Mátyásföldön.

XII.

Tölgyesi Mihály kikísért a pályaudvarra, a zsákomat felhozta utánam a vonatra, elbúcsúztunk egymástól, ő láthatóan jókedvűen Budapesten maradt, én meg kevésbé jókedvűen elindultam déli irányba egy kemény padon. A vonat még el sem hagyta a várost, amikor leült mellém Margith Gábor. Megörültem neki, de bosszankodtam is.

– Megmondtam, hogy ne gyere utánam Budapestre – mordultam rá.

– Ez három héttel ezelőtt volt – morgott vissza. – Egyre rosszabb időket élünk.

– Nélküled is kijöttem a városból.

– Az út azonban hosszú lesz hazáig. Előbukkanhatnak mindenféle acsarkodó emberek. Bántó szándékkal.

– Eddig még mindig kibeszéltem magam a bajokból.

– Félek, hogy ezúttal a beszéd kevés lesz.

Akik a közeli ülésekről néztek bennünket, nyilván azt hitték, hogy haragosok vagyunk és verekszünk egymással. Elment mellettünk két férfi, mindkettőn sötétzöld téli kabát volt, nagyon megnézték az arcomat.

– Ezek is acsarkodók? – kérdeztem.
– Előfordulhat – mondta Margith Gábor.
– Van nálad pisztoly?
– Természetesen.
– Akkor jó. Magyar tájon talán biztonságban vonatozhatok.
– Még ma éjjel átviszem a határon. Azután elkísérem egészen Szenttamásig.
– Megbolondultál? – förmedtem rá. – Téged ott apró darabokra vágnak, ha elkapnak.
– Nem fognak elkapni. Élve semmiképpen sem. Maga viszont nem utazhat egyedül. Azon a tájékon jöhetnek elő a veszélyesen acsarkodó emberek.
– Miért te...?
– Majoros Pétert megölték.
Elakadt a szavam, percekig némán bámultam magam elé.
– Belgrádban egy külvárosi moziban ölték meg – magyarázta Margith Gábor. – A balkonra ült az első sorban, onnan nézte a filmet. Ledobták a földszintre, és a nyakát törte. Az is lehet, hogy nem törte el mindjárt a nyakát, hanem odalent agyonverték.
Továbbra is hosszú percekig hallgattam, aztán csöndesen megjegyeztem.
– Tulajdonképpen várható volt egy efféle cselekedet. Velem jó előre közölték, hogy többszörösen megtorolják embereik bántalmazását.
– Ezért fogom elkísérni egészen Szenttamásig – mondta Margith Gábor. – A többszörös megtorlásba maga is beletartozhat. A vonaton megvédem. A későbbiekben...
– A későbbiekben majd kibeszélem magam. Ha a beszéd kevés lenne, megnézem, hogy használható-e még a régi pisztolyom. És Török Ádám pisztolya is nálam van. Annak idején petróleummal átmostam és lezsíroztam mindkettőt. Remélem, hogy nem rozsdásodtak meg.
A két hasonló kabátos ember ismét elment mellettünk, ismét nagyon megnézték az arcomat, de nem okvetetlenkedtek, gond nélkül megérkeztünk Kiskunhalasra, azután Bácsalmásra, ahol Franciska már igen nagy hassal és nehézkesen gulyáslevest főzött vacsorára, éjfél után pedig Margith Gáborral átgyalogoltunk a határon.
Hajnalban a szabadkai állomáson voltunk, ott elváltunk egymástól, nem láttam, hogy Margith Gábor mikor szállt fel, és hogy egyáltalán felszállt-e a vonatra, engem Milutin Karics köszönés és szó nélkül vezetett be a vasutasfülkébe, és szó nélkül magamra hagyott. Rossz érzéseim megint előjöttek. Alighogy elindult a vonat, Vladan Drenovakovics lépett be, leült, ő sem szólt semmit, csak rosszkedvűen nézett rám.
Megpróbáltam könnyedén beszélgetést kezdeményezni.
– Véletlenül jár erre, vagy tudta, hogy most érkezem?
– Tudtam, hogy most érkezik – mondta Vladan Drenovakovics.
– Ez megnyugtató – mondtam összeszorult gyomorral. – Tehát maradtak még megfelelő embereink megfelelő helyeken.
– Hozott nekem valamit?
– Szóbeli üzenetet hoztam Radovántól. Azt üzeni, hogy aki hazafi, az legyen szívből hazafi.
– Radován meghalt.
– Őszintén szólva nem sajnálom. Hetvenkedő alak volt, és én nem kedvelem az efféleket.
– Maga ölte meg?
– Nem. Ha megölnék minden embert, akit nem kedvelek, túl sok hulla maradna utánam. Ez pedig előbb-utóbb a vesztemet okozná.
– Hozott még valamit a szóbeli üzeneten kívül?
Elővettem zsákomból a piros dossziét, átadtam neki. Belelapozott az iratokba, és mintha felcsillant volna a szeme.
– Alaposan áttanulmányozzuk a papírokat – mondta és felállt.
– Én most elmegyek, hamarosan eljön ide magához egy barátságos elvtárs. Fogadja barátsággal. Tisztességes vajdasági magyar ember. Beszélgessenek.
Vladan Drenovakovics kiment a fülkéből, én meg magányosan váraкоztam. Éreztem, hogy rossz vonaton utazom.
A barátságos elvtárs Zsednik után jött be a fülkébe. Kényelmesen levetette kabátját, leült velem szembe, illedelmesen bemutatkozott.
– Banai László vagyok Ómoravicáról. De jól ismerem Gunaras környékét is. Gyakran eljárak oda, a felszabadulás utáni első választásokat én irányítottam arrafelé. Megnyertük a választásokat.
Enyhén kopaszodó, negyvenéves körüli férfi volt, összeszorított szájjal pöszögve beszélt, két alsó középső metszőfoga hiányzott, ezt próbálta elleplezni, így is majdnem beláttam a torkáig, és ez nem volt kellemes látvány. Semmit sem szóltam, vártam, hogy folytassa a beszédét.
– Jól ismertem Majoros Pétert. Többször találkoztam vele.
Továbbra sem válaszoltam semmit. Ettől kissé zavarba jött, és már kevésbé barátságosan beszélt.
– Felelőtlen viselkedésű ember volt. Mindenféle gyanús ügyletekbe keveredett. Államellenes ügyletekbe. Szóval, felelőtlenül viselkedett. Többször berúgott. Belgrádban is részegen ment el moziba és leesett a balkonról. Így halt meg.
Erre már meg kellett szólalnom.
– Majoros Péter ennyire azért nem volt felelőtlen. Lehet, hogy ledobták a balkonról.
– Te erről honnan tudsz?
– Sehonnan. Csak gondolkodom.
Banai László kihúzta magát ültében, fogatlanul is büszkének akart látszani, és már nem volt zavarban.
– Idefigyelj – mondta fölényesen. – A vajdasági magyarok nagy többsége szereti Jugoszláviát. Hazájának tekinti, és kész megvédeni mindenki ellen. Testvériségben és egységben élünk. Az elvetemült embereket, akik hazánk kárára ügködnek, kiirtjuk magunk közül.
– Ilyen beszédek miatt verték ki fogaidat? – kérdeztem.
Banai László nagyon barátságtalan lett.
– Pisztoly és kés van nálam – mondta fenyegetően, és éreztem, hogy ez nem üres fenyegetés, de igyekeztem én is büszkének mutatkozni.
– Meg kellene ijednem?
– Nagyon meg kell ijedned.
– Add el a pisztolyt – mondtam. – Jó pénzt kaphatsz érte, abból megcsináltathatod a fogaidat.

– Lehet, hogy eladom a pisztolyt, de előtte használni fogom. Kiirtjuk magunk közül...

A legjobbkor nyílt ki a fülke ajtaja, Margith Gábor nézett be ránk.

– Milutin elvtárs kéreti Banai elvtársat – mondta.

– Hogyhogy? Miért? – csodálkozott Banai László.

– Nem tudom – vonogatta vállát Margith Gábor. – Azt mondta, hogy sürgős.

Banai László értetlenkedve állt fel, értetlenkedve ment ki a fülkéből.

Nagyon rövid idő múlva Margith Gábor ismét megjelent. Hadarva beszélt.

– Banai elvtársat kihajítottam a vonatból. Pisztoly volt a farzsebében. A vonat nem megy gyorsan, talán életben maradt. Legfeljebb zúzódásokat szenvedett.

– Ez esetben gyalog is hazamehet. Moravica nincsen túl messze. Legfeljebb húsz vagy harminc kilométer.

– További biztonságos utazást kívánok – mondta Margith Gábor és elietett a folyosón.

Magamra terítettem a kabátomat, mert hirtelen fájni kezdtem.

Biztonságosan érkeztem meg Szenttamásra, a világ is megszépült, esni kezdett a hó, a házak fehérek lettek. Négy napra voltunk karácsonytól, öt napra a névnapomtól. Rézi örömmel és kíváncsian fogadott. Átadtam neki Stefi levelét.

Hosszasan és nehézkesen olvasta a hosszú levelet, és közben csöndesen dohogott.

– Ez a gazember még most is hülyéskedik velem. Az egyik mondatot magyarul, a másikat németül írja. Alig tudom megérteni...

Ezért külön meg fogom pofozni.

– Olvasd figyelmesen. Biztosan szeretetteljes sorokat is ír. Magyarul vagy németül.

– Azt írja, hogy néha még a fronton is gondolt legkedvesebb nővéreire. Énrám. Néha.

– Ez is valami. A fronton néha nagyon elfoglaltak a katonák.

– Azt írja, hogy tavaszra vár rám Százhalombattán. Miért csak tavasszal?

– Így van eltervezve.

– Te miért nem találkoztál Stefivel?

– Nem lehetett.

– Megtiltották?

– Nem tanácsolták.

– Kik? – meredt rám Rézi.

– Azok, akik hazahozták az öcsédet Kirgizióból.

– Ez a tavasz biztos?

– Holtbiztos – mondtam. – Tölgyesi Miska hazajön Húsvét tájékán és elintézi az utazásodat.

Azt nem említettem, hogy a vonaton egy ideig nagyon fáztam, és, hogy időnként még most is fázom és émelyeg a gyomrom, mert az én utazásom még nem ért véget teljességgel. A tenyerem azonban nem izzadt, ez azt jelentette, hogy még tartom magam.

Karácsonyt követően névnapomat a szokásos módon ünnepeltük meg a családdal és a szomszédokkal. Reggel nyolc órától éjfélig négy zenekar váltotta egymást, Bodagék kezdték és Slejf Janiék fejezték be a zenélést. Sokat ettünk és ittunk, végig énekeltük a napot és fél éjszakát.

Még a délelőtti órákban beállított Mudrinszki Ozren, a begluki pék frissen sült kiflikkel és pogácsákkal, vele jött Winkler Árpád, a fiatal hentes is, ő tepertőt és kolbászt hozott. Mudrinszki Ozren koccintott velem, azután elment, mert kenyeret kellett dagasztania, Winkler Árpád azonban estig maradt, énekelt velünk, és amikor a sötét téli estében kikísértem a kapuig, kicsit aggódalmasan üzenetet adott át.

– Aludja ki magát reggelig. Ozren azt üzeni, hogy szeretné, ha holnap meglátogatná. Reggel kilenc órákor.

– Miért üzenget? Itt volt délelőtt, miért nem mondta, hogy mit akar?

Winkler Árpád a torkát köszörülte, és egyre aggódalmasabban ácsorgott a kapu előtt.

– Valójában Drenovakovics elvtárs akar magával beszélni.

Vidám hangulatban voltam, hiszen tartott a mulatás, vidáman azt mondtam:

– Éppen ideje, hogy kibeszélgessük magunkat.

– Ő pisztolyt hord.

– Tudom. Évek óta pisztolyt hord.

– Én is ott leszek – mondta Winkler Árpád. – A disznóölő késemmel. Ha Drenovakovics elvtárs valami rosszat akarna tenni magával, elmetszem a torkát.

Továbbra is vidám maradtam.

– Te? A Petőfi-brigád partizán harcosa?

– Magát jobban kedvelem, mint amazokat.

– Maradj nyugton holnap reggel. Talán ki tudom beszélni magamat.

– Ott leszek – mondta Winkler Árpád, és elment a sötét utcába a Becsei út felé.

Éjfélig mulatoztam a szomszédokkal, és reggel eléggé másnaposan ébredtem. Hideg hóval mostam meg az arcomat, felmentem a góréba és előkerestem a két pisztolyt, amiket évekkal azelőtt vastagon beszírozva elrejtettem. Török Ádám pisztolya látszott kezelhetőbbnek, petróleummal alaposan megtisztogattam, ölembe dugtam a báránybőr bekecs alá, magamra vettem a téli kabátomat, és elindultam Beglukba. A hóesés elállt, a járdák tiszták voltak, nálunk korán kelnek az emberek, korán sepernek a házuk előtt. Most már alig volt mozgás az utcákon, a gyerekek elmentek az iskolába, a felnőttek a házakba húzódtak a téli hideg elől.

A Vadar utca sarkán majdnem felborítottam Rusznyák Marist. A Gyurák kocsmából támolygott elő, másnaposabb volt, mint én a névnap ünnepség után, az első pillanatokban rám sem ismert, üveges szemekkel meredt rám, aztán mégis megismert.

– Régen... régen láttalak – motyogta.

– Nehéz éjszakád volt? – kérdeztem.

– Unalmas éjszakám volt. Az egyik Kancsár gyerek fizetett néhány italt. Nem emlékszem már, hogy melyik. Később elaludtam az asztalnál. Gyurák Péter néha megengedi, hogy ott aludjak éjszaka. Kényelmetlen alvás volt, még most is nyikorognak a csontjaim. Kocsmái ribancoknak nem szabadna megőregedniük.

– Török Ádám tanyáján nem voltál kocsmái ribanc.

Rusznyák Maris gyűrött arcával elmosolyodott.

– Majdnem minden éjszaka Ádámmal álmodom. Az éjjel azt álmodtam, hogy a tanyánk udvarán állt és pisztollyal vércsékre lövöldözött.

– Pisztollyal sohasem lövöldözött vércsékre. Legfeljebb vércse természetű emberekre. A pisztolya egyébként nálam van.

– Hazamegyek és ágyba fekszem – mondta fáradtan Rusznyák Maris. – Lehet, hogy ismét Ádámmal álmodom, és a csontjaim is megpihennek estére.

Elváltunk, Rusznyák Maris elment ágyban álmodni, én meg elmentem Mudrinszki Ozrenhez. A pékmester a háza előtt sétálgatott, várt rám. Kedvesen üdvözölt, bevezetett a házba, a tiszta szobába. Ott az asztalnál Vladan Drenovakovics és Winkler Árpád ült, az asztalon egy üveg pálinka és négy pohár volt. Ozren helytel kinált, leültem, ő állva maradt.

– Nekünk Árpáddal dolgunk van a sütödében. Kenyereket és kifliket kell kosarakba raknunk. Maguk ketten beszélgessenek nyugodtan és szolgálják ki magukat.

Winkler Árpád rámvillantotta a szemét, hüvelykujjával lefelé mutatott, nyilván azt akarta jelezni, hogy a közelben marad. Azután kimentek a szobából.

Vladan Drenovakovics poharában már volt pálinka, én is töltöttem magamnak, koccintottunk.

– Félek, hogy durva hangú beszélgetést kell lefolytatnunk – mondta. Az oldalához nyúlt, pisztolyt vett elő, az asztalra tette a pálinkás pohár mellé.

– Számítottam rá – mondtam. A bekecsem alól én is elővettem Török Ádám pisztolyát és magam elé tettem az asztalra.

Vladan Drenovakovicsnak nagyra nyíltak a szemei.

– Magának van fegyvere?

– Van.

– Nem lenne szabad fegyvert hordania...

– Mégis van. Egy barátomtól örököltém, aki kitűnően kezelte a fegyvereket. Én sem vagyok rossz.

Kitágult szemekkel nézett rám, pálinkát töltött a poharakba, és még mindig a durva beszédet folytatta.

– Maga gyanúba keveredett. Fontos titkok szívárogtak át odaátra. Most is, amikor legutóbb Budapesten járt.

– Sokféle gazember járkál mindkét oldalon. Én csak kártyáztam és a hazát szolgáltam.

– Miért tart magánál fegyvert?

– A haza védelmében. Szükség esetén.

– Melyik haza védelmében?

– Ilyesmit egyszer már kérdezett tőlem, ha jól emlékszem. Más mondanivalója nincs?

Vladan Drenovakovics úgy villogtatta rám a szemeit, mint Winkler Árpád, csak hogy ellenségesebben.

– Sokat töprengtünk rajta, hogy mit kezdjünk magával. Túl sokat tud, és túlságosan sikamlós. Az ilyen emberek veszélyt hozhatnak ránk.

– Maguk egyáltalán nem töprengtek – mondtam. – Rám uszítottak egy moravica tahót, akinél pisztoly és kés volt. Nálam pedig akkor nem volt fegyver. Célszerűen cselekedtek, gyorsan le akarták zárni az ügyemet.

– Maga fegyvertelenül is kidobta Banai elvtársat a vonatból.

– Egy ujjal sem nyúltam hozzá. Elszavalt nekem valamilyen hazafias szöveget, pisztollyal és késsel fenyegetőzött, azután hirtelen el kellett mennie. Bizonyára figyelmetlen volt és kiesett valamelyik nyitott ajtón. Életben maradt?

– Csak a válla tört el. Hamarosan meggyógyul.

– Talán a feje is helyre jön. A jövőben azonban nem akarok találkozni vele.

Vladan Drenovakovics elgondolkodott egy ideig, azután enyhébb hangra váltott.

– Fehér Jóskával átnéztük az iratokat, amiket Budapestről hozott.

– Gyorsan dolgoznak. A karácsonyi ünnepek alatt is.

– Szakértőket is bevontunk a tanulmányozásba.

– Jók az iratok?

– Jók... Túl jók. Nagyon értékes adatokat tartalmaznak.

– Hűségesen szolgálom hazámat.

Vladan Drenovakovics még enyhébbre fogta hangját.

– Hasznos munkát végzett. Hogyan csinálta?

– Besurranással idegen lakásba, melyek ajtaján orosz nevek voltak. Érték az efféle dolgokhoz, és megteszek mindent a jó ügy érdekében.

– Dicséretes. Ezek után azonban jó pár évig nem mehet Magyarországra. Azonnal elkapnák és egészen rövid procedúra után felakasztanák az első bitófára.

Kezdtém jókedvre derülni és reménykedni.

– Maradhatok Devecserben a vasbotommal?

Vladan Drenovakovics elvette az asztalról a pisztolyát, valahová a derekára rakta, én is visszatettem Török Ádám pisztolyát a bárányszőr bekecsem alá.

– Maga a legjobb mezőőr a világon – mondta Vladan Drenovakovics. – Vigyázzon továbbra is a devecseri földekre.

– Az ügynöki hálózatunkat felszámoljuk?

– Altatjuk.

– Tölgyesi Mihály eljőhet tavasszal?

– Eljőhet. De csak rövid időre. Az információs források befagytak. Nem tud hasznos munkát végezni, és valójában a terhünkre van.

– Boldog vagyok – mondtam elégedetten. – Mezőőrként indultam és eljutottam odáig, ahonnan elindultam. Ezután a dűlőúton hosszasan elbeszélgethetünk egymással. Nekem ez megfelel. Életben maradtam. Maga is.

– Én is csinálom tovább a dolgomat.

– Ne küldjön a nyakamra fegyveres hazafiakat.

– Ezen már túl vagyunk.

Mindkettőnknek töltött pálinkát az üvegből, ismét koccintottunk.

– Éljen nyugalomban – mondta. – A fegyverét ne mutogassa, mert emiatt esetleg le kellene tartóztatnom.

Kinyílt az ajtó, Winkler Árpád lépett be a szobába, kérdően nézett rám, bólintottam feléje, hogy minden rendben van.

– Igyál velünk – mondtam.

Leült az asztalhoz, öntött magának pálinkát, később bejött Mudrinszki Ozren is, ő is leült az asztal mellé. Jól elvöltünk négyen.

Békésen teltek el a téli napok és éjszakák, Török Ádám pisztolyát ismét elraktam a göréba, tavasszal vasbottal, fegyver nélkül jártam a határt, és szívélyesen üdvözöltük egymást Vladan Drenovakovicsal. Egy héttel húsvét előtt megérkezett Szenttamásra Tölgyesi Mihály, és azonnal eljött hozzánk. Jókedvű és bizakodó volt.

– Megmondtam, hogy maga élve marad – mondta nevetve, amikor kezett rázott velem. – Ezért hát eljöttem körülnézni.

– Mezőőr vagyok és semmi más – mondtam. – Ne maradj sokáig, mert bajba kerülhetsz. Pucolj innen, és legalább tíz évig ne gyere haza. Tíz évig én sem megyek Budapestre. Majd távolról üzengetünk egymásnak.

– Ez várható volt. Magára nagyon haragszanak az oroszok, meg talán a szerbek is. Mi van az ügynökeinkkel?

– Befagyasztottuk őket.

– Húsvétig itt maradok. Biztosítottam a védelmemet. Részt akarok venni a feltámadási körmenetben. Gyerekkoromban nagyon élveztem. Azután elmegyek és feleségül veszem Flautát.

A feltámadási körmenet előtt valakik megrongálták a Szentháromság-szobrot. Köveket forgattak ki a talpazatból, Rézi a garázdaság miatt felháborodottan ment el a körmenetre, én otthon maradtam és petróleumlámpa mellett Berzsenyi verseket olvastam, Lusztig Kornéltól Berzsenyi-könyvet is örököltem. Bekopogtak az ablakon. Kinyitottam, Margith Gábor állt az ablak előtt. Elakadt a lélegzetem, és nagyon dühös lettem.

– Te ismét megbolondultál?! Darabokra szeletelnek, ha megtalálnak.

– Nem fognak megtalálni – mondta nyugodt hangon. – Jó búvóhelyem van.

– Énrám már nem kell vigyáznod. Elrendeztem a dolgaimat. Csősz vagyok és nyugodtságban élek.

– Tölgyesi Miskára vigyázok.

– Nincs rá szüksége. Élve maradhat, ha gyorsan elmegy innen.

– Szüksége lehet egy erős emberre.

– Miért jöttél hozzám?

– Aranyat talált.

– Kicsoda?

– Tölgyesi Miska.

– Gyere be – mondtam elképedve. – Nyitva van a kapu.

Becsuktam az ablakot, Margith Gábor bejött a házba. Leültettem a konyhában.

– Miről van szó?

– Tölgyesi Miska aranyat talált a Szentháromság-szobor alatt. Annak a Lusztig... Márton vagy Mátyás boltosnak az ékszereit. Szóval annak a kis zsidónak az ékszereit. El akarja osztani hármunk között.

Bámultam és hitetlenkedtem.

– Tölgyesi Miska osztozkodni akar? Ő, aki eddig mindenkit becsapott, akivel találkozott?

– Én is meglepődtem – mondta Margith Gábor. – Úgy látszik, Tölgyesi Miska is ember tud lenni, néha. Találkoznunk kellene valahol minél előbb.

Azt éreztem, hogy álmodom és kicsit úgy is beszéltem.

– Ma húsvét szombatja van – motyogtam. – Feltámadási körmenet. Katolikus magyarjaink körbejárják a templomot, imádkoznak, majd pedig gyertyákat gyújtanak a Kálvárián. Holnap is. Húsvét hétfőjére elégnek a gyertyák, addigra már senki sem jár arra. Találkozhatunk a Kálvária teraszán. Sokat üldögéltem ott Török Ádámmal. Sajnos, semmin sem osztozkodtunk.

– Most osztozkodunk – mondta Margith Gábor. – Tegyük fel, öt óraker. Akkor már sötétedik.

– Ott leszek.

Kissé báván viselkedtem, Margith Gábor rám kérdezett.

– Jól érzi magát?

– Kiválóan.

– Hétfőn találkozunk.

Margith Gábor ezután elment, Rézi pedig hazajött a körmenetről és méltatlankodott a Szentháromság-szobor megrongálása miatt.

Hétfőn alkonyatkor elmentem a Kálváriára, Tölgyesi Mihály és Margith Gábor már ott volt, vártak rám a Krisztus lábánál. Leültem Krisztus lábához, mint régen, amikor még Török Ádámmal mulattuk itt az időt.

– Hol van az arany? – kérdeztem.

Tölgyesi Mihály előtt egy tarisznya hevert, rámutatott.

– Itt.

– Hol találtad?

– Körbeturkáltam a Szentháromság-szobrot. Megszimatoltam. Az a kis zsidó gyerek, a Lusztig Marci odarejtette el az arany ékszereket. Ezt akarta jelezni Török Ádámnak, amikor a Szentháromságot említette, mielőtt elvitték a csendőrök.

– Ez nekem is eszembe juthatott volna – mondtam csalódottan.

– Maradtak Lusztig-örökösök?

– Nem maradtak. Elégették őket.

– Testvériesen megosztottunk az aranyakon – mondta Tölgyesi Mihály. – Maga elmondta a Szentháromságot, Gábor vigyáz ránk, én pedig megtaláltam az aranyat. Mindannyiunknak jár belőle.

– Mennyit vettél le magadnak előre?

– Semennyit. Négy arany nyakláncot papírba csomagoltam, és a plébánia ajtaja elé tettem. Ráírtam, hogy a Szentháromság-szobor felújítására küldöm. A plébános úr majd intézkedik. Osztozkodjunk.

– Lássuk, hogy miből – mondta Margith Gábor.

Tölgyesi Mihály kiürítette a tarisznyát. Gyűrűk, nyakláncok, fülbevalók és karkötők heverték előttünk. Nem válogattunk, tenyereink élével nagyjából három egyforma részre söpörtük az aranyakat.

– Ember lett belőled – mondtam őszinte elismeréssel Tölgyesi Mihálynak.

– Gazdag ember lettem – mondta nevetve. – Előbb sőt veszek magamnak. Legalább két zsákkal. Aztán összeállok Stefan Krebs SS-katonával. Jó üzleteket fogunk csinálni.

– Én Tóth Jani bácsival fogok tárgyalni – mondta Margith Gábor.

– Kotródjatok innen a fenébe – mondtam idegesen. – Bőrotökbe kerülhet az arany. Majd találkozunk. Talán tíz év múlva.

– A feleségét két nap múlva várom Szegeden – mondta Tölgyesi Mihály. – Horgoson keresztül jöjjön. Marica grófnő majd átvezeti a határon, és ő tudja, hogy hová kell vezetni. Én majd elviszem Százhalombattára.

– Marica grófnő is kétfelé dolgozik? – kérdeztem csalódottan.

– Élni kell.

Elmentek a Kálvária teraszáról. A sötétben kitapogattam a legvastagabb karperecet és Krisztus meggörbült térdei mögé helyeztem. A többi ékszert zsebeimbe raktam és elindultam hazafelé.

Kerülővel mentem, áttértem Beglukba, benéztem a Gyurák kocsmába. Rusznyák Maris egyedül árválkodott az egyik sarokban,

senki sem nézett feléje. Leültem az asztalához, rendeltem egy üveg bort és egy üveg szódát.

– Álmodtál mostanában Török Ádámról? – kérdeztem.

– Az éjjel a hajamat simogatta és azt mondta, hogy én vagyok a legszebb nő a világon. Életében nem volt hozzám ilyen gyöngéd.

– Lehet, hogy nem volt gyöngéd, de azt amit mondott, mindig komolyan mondta. Ifjú korunkban sokat beszélgettünk a Kálvária teraszán. Már akkor is garázdálkodott, rabolt és gyilkolt, de komolyan beszélt. A zsákmányt Krisztus meggömbült térde mögé rejtette. Megnézhetnéd. Hátha hagyott neked valamit.

Rusznayk Maris egyszerre nagyon komoly hangon kérdezett rám.

– Komolyan mondod?

– Komolyan.

– Holnap elmegyek a Kálváriára.

– Menjél el. Ha találsz valamit, ne csapjál lármát körülötte, vidd el Pecze Péterhez, az óráshoz, fizettesd meg, azután álmodjál tovább.

Rusznayk Maris hálásan nézett rám, megittam vele egy pohár bort, azután hazamentem, közöltem Rézivel, hogy két nap múlva Szegeden várják. Azonnal csomagolni kezdett, és már másnap elutazott Horgosra.

Én másnap elmentem a Kálváriára, a megfeszített Krisztus térde mögött nem volt semmi. Rusznayk Maris értett a szóból.

Rézi Marica grófnő átvezette a határon, Tölgyesi Mihály pedig elvitte Százhalombattára. Majdnem egy egész hónapig maradt ott. Elmondta, hogy megérkezésekor két hatalmas pofont adott Stefinek. Eredetileg több pofont akart adni, de mindketten elsírták magukat és egymás nyakába borultak.

(Vége)

Gion Nándor regénye a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült.

Gion Nándor 2002. augusztus 27-én meghalt. Szerkesztőségünk régi barátjától későbbi számunkban búcsúzzunk.

Karafiáth Orsolya

Egy hét a Boldog-kabátban

*Fél-kába hétfőhöz varázs-köpeny –
jól titkolta, hogy van mit rejtennem.
Kedden kacér kosztüm-kabátka lett,
s négy megbeszélést vészelt át velem.*

*A ponchók szerdája nem semmi volt!
Akár húszévesként, trapézgatyában –
Tabán, hát persze. Hol máshol lehattunk?
Talán szerelmesen, kissé beálltan...*

*Seszin csütörtök – egyszerű felöltő;
pár perc csupán, kávé a Macskakőben.
De ó, a péntek! Ezüst színházi stóla –
a bőrömig sugárzott, s most is érzem...*

*Tigrismintás műszőrme bunda: szombat.
Rejtett éjféli, el csak nem múlt az este.
Ráckert; langyos, lassú nyárvégi pangás.
„Kissé égő a nő” – mondtad nevetve.*

*Vasámap széldzseki, kiránduláshoz.
(Kapucnijától kismanó-alakban
próbáltam minden lépést tartani.)
Majd visszakérted, és én visszaadtam.*

Tandori Dezső

Kijáradék

Istenem, Istenem...

Hihetetlen nyugalom szállt meg ma délelőtt (2002. jan. 10.) – nem is gondoltam rá külön; s hogy Totyikánk, madarunk 4,5 éves (itt).

A 15-ös (Ny-Boston, Cape Town B-csávó járat, Luferca-Manderolina stb., járat neve tetszés) járaton boldog valék, utána az itthon önként töltendő 4 napomra a szükséges boradag 0,45-0,51%-át beszerezve, cipelve, boldog. A 15-ösön (Luykacacucq – Exxuaçon járat) egy kétsorosomat mormolgattam. Nem mintha nem az lett volna a főbb kérdés, hogy az üreses (boldogság-ok) buszon leüljek-e, táskám (még bortalan) hova tegyem.

Ezt. No. Egykor írtam.

Istenem, istenem, semmi sincs, meg minden van. Istenem, semmisínts meg.

Ez nekem Karinthi Frigyes, plusz, amit egy talán hasonló japán tornász (majdnem rontászt írtam; magyar rontász, magyar tornász, japán, tűzföldi rontász, tornász) hozzátesz sok évtizedre rá. De még a Karinthi-iskola.

Nekem ez hihetetlen lelki nyugalmat fokozott.

Nekem ezt a sok-sok éve írt dolgomat senki sem értékelte. („Szerkesztő úr, iskolánkban, a...H.V. II. gimn.o. tan.... Főiskolánkon a Művész Úr kétsorosából disszertált B.M. hallgató...” na jó.) Ez nyilván nem lett volna sokak érdekében. Az értékelés. A kétsorosot tehát teljes joggal írtam. Már életemben – főleg: még életemben – elismertté váltam ekképp. Meg is köszönöm. Kösz.

Kis házilagos

*„Sok a дума? Sok?
Beszélj eleget! Én már
meg se szólalok...!*

Mekkora nyugalomakkal...

...alszom, újabban, este fél kilenctől akár hajnali ötig, vizelni se járok ki, pedig sok folyadékot fogyasztottam, könnyű bort vagy szódás bort, sokat álmodom, de jön a nappal. Kis konstrukcióim, melyeken éjten dolgoztam az ébren-nem-lét állapotában, széthullnak, helyettük a világ híreit hallom, csakhamar ezekről lesz szó, vagy belevetem magam szomorú fordításomba, szomorú azért, mert tárgya az, egy betegség. S hogy mi magunk végül hogyan végezzük? Sokallom néha a szétágazódásokat is, holott örvendem kéne: mennyiféle feladat. Sok időt töltök kis madarammal, a tévén ritkán van türelmem a kiállhatatlan klipeknél egyebet nézni: olykor egy-egy filmet valami folyamszabályozásról, egy kis csatornáról, mely két világtengert köt össze – Franciaországban, Portugáliában. De állatos filmeket ne! tragédiák történnek! kicsinált történeteket ne, ritka a szívem szerint pedig oly kedves fikció esélye (a „kitalált történet”), hogy szívfacsaróan, megrendítően új struktúra legyen (s ne csak bizarr). Ugyanígy a nem-fikcióé is, bármi szépen vázolja az ön-életeket. Kevés az esély. Vajon mások hogyan elégedhettek meg önéletírásaikban ezzel vagy azzal a „határral”? Maradjanak töredékek ezek inkább, egésznek nem láthatom azt, amit egészszé úgysem tehetek. Kantról írván Goethe – Kantról kell írnom, s ez jó – azt emlegeti, mennyire fontos, hogy a filozófus a maga filozófiájával közel-azonos életet élje meg, s nem a bizarrságokat kell látni ebből... de majd visszatérek rá, most legyen e nagy-nyugodt hang elég ki-ki megnyugtatóására felőlem, s hogy bármely századokban írhatott volna így egy nem világ-piacát hajhászó, csendes örömekre vágyó itthonülő.

Bízzuk a véle

tenre, ne mondjuk, nem kívánjuk. A poharakat a régi pultokon, s a pultokat magukat. Lebotorkálást, büszke bebiccenést a füstös helyiségbe. A tévképzeteket, hogy ennyire nem tudják – nem tudják? –, tőlünk mi várható. Valljunk magunkról! Merő képtelenség, idegenség a kérdés. Meddig mehetünk el egy vallomással? Ahol az érdekes részek jönnek, kit miért kívánunk a hova, mert kinek a mely érdekében mit tett ellenünk – üldözési mánia, hangzik! –, mit követtünk vagy nem követtünk el, hogy, lásd Salinger, a felét bevallja a dolog másik felének titkolása érdekében. – S így tovább. És eleve van ötödik évszak. Beköszönt. Mindegy, ki, mely írek stilizálták joyce-ivá, beckettívé világukat, marad a realitás. Mindegy, kinek mely jegy volt a valóság kritériuma. Hol érezte, ő elmondotta mindenét, francnyavalyáját se mondta. Legföljebb kerek egész. Én nem tudnék EDDIG elmenni, ONNÉT megállni. Nem állnék meg vele a lábamon sem, és nem mennék vele semmire. Marad a bedarálás, a napoké, a kidarálódás a napokba, ezért olyan fájdalmas Bécs, a Furczina út, a repülőgép-belvilágok elgondolása, vagy ahogy zsiros mancsod a fogadólapot fogdossa, táskád már nem hagynád a múzeum ruhatárában. Vagy még vesetükrözés is lesz, ellenőrzésképpen, nem folytatom. Nem folytatódik, de van, és nem folytatásként a múlt, nem a jelen felmérésszempontjából, bármi őszinte, nem elegendő, bármi cseles a beugratás, nem elég cseles, de hát lehet a jeges idegenség, ahol a közben lakó úr-úr még mindig lelkeket tételez fel két-végt, van kik közt, már pedig csak a két meghatározhatatlan pont közti meghatározhatatlan távolság van, elmaradó telefonok, nevetlenségek. De pont te mondanád? Jó, hol kezd? S így: nincs! De mennyire ez van.

Gyerekebb korban talákoztam egy férfival, ki-felnövekedésére vágyván, irritáltak a férfiak szinte mind, „ne”, mondtam! s nincs meg „minden”, és nem kell okvetlen alkonyörös, sárgás prémpalástunkat szagatnunk az elveszett ifjúságért! –, tehát, ki azt mondotta volt, többeknek már, nekem is: „Rólam már ne és még ne! Ne mondjanak, ne írjanak le semmit, ne lássanak egybe. Az élet drága bohóságait művelnem időn át kedvem még lett volna, kalandoztam is, főleg nedűk hajtogatására, ám most semmi úgy meg nem öntöz, hogy túlsordulni túlság kész lennék. Hát ne kelljen! Társaskodnom, másokról szólnom, nekem se, mondhassam csak a magamét, az erjesztődik még ama csontokban, mik a lélekéi, szelleméi, mit tudom! Ne rólam, aztán. Vagyis, hogy majd aztán. Most épp nem amazzal, hogy megvolna minden, sem múltakért, jelenekért, jövőndő várakozásokért magam nem szagatom. Nyugalmat szeretnék, nyűtséggel helyett nyugságot, nyűg helyett nyúgot, s ennek az alvás és az egyenes vonalú, egyenletes munka-mozgás a legjobbja. Négy-napokat nem mozdulok el a világba, vonat pamlagán nem ülök, idegen várost csak gondolatban járok keresztül, mi haszna volna valóban! Múltkor így, valahol: és nem volt meg semmi e város fő-terén, s miért? Mert nem hűnytam le a szemem. Holott lehűnytem, s bármi hajdan-gyakor színen ott vagyok. Így szemnek hűnyása, ami cselekvésem ritmusa, és nem stílusa semminek, így az, ahogy rólam ne essék szó, mi voltam, hagyassék csak: ám történjek. Mert még nincs meg minden, de nem is szagatandó!” Így ő, e férfiú. „Hanem azért Maga A Dolog: nekem ez minden.”

„Kafka”-fleck (Sehova sehonnán)

Nagyapám-nagybátyám szomszéd-falu-teóriája abszolút bejött. De az ilyesmi a közlés ténye miatt közölhetetlen (bármivel): az illető (visszasugározva) azt hiszi, francokat, azért csak egy szomszéd falu ő is, el akartál jutni és el is jutottál hozzá. Az 1,2 km/óra városi vándorlás, ahol járókeretek nem hagynak le a csupán... de hagyjuk. Jön valaki szemembe (sic) a házból, látod kb., ő az (szemed is rossz), köszöntitek egymást, megbeszélitek az utcát, te nekilátsz: vándorlásod...mit mondott unokaöcséd („Kafka”, de tanult-e belőle aforizmat, ez az emberke?), rá se ismertél, na most vándorol, s közben mégis ráismersz valakire, s nicsak, mily jól beszélgettek. És elmondod, mennyire unod Északot, Délét etc., égtáj szerint a közbeesőket is, még óriási élvezet egy személytelen szürkék között üvegesen átszürkellő szürke égi nap, jó, ilyen alacsonyan jár, s ennyire délnek, január közepe felé, megkérdi, „Dezső, és van olyan hely, amit nem...?” Nagy a rizikó, legjobb az őszinteség. S most már egymás kezét szorongatjátok. Hogy, őszintén (de e szó elmarad! a válasz spontán és jó), ő se, és az egész életét tisztára haszontalannak érzi. Holott gyermekei, 2 is, mondják neki...etc. Hát persze, nálam is feleségem, Totyi...Etc. Kis összeesküvés alakul köztünk. Mesélem neki a „Bécsben le kellett volna hunynom a szemem”, s akkor ott lettem volna, de így? Nézné meg kedves...mondom nevét, mondom, M., hogy vándorolok, mit összevándorolok én Bécsben! És most már úgy búcsúzunk, mint két ember, akik teljességgel megértették, igen, megértették, nem pedig megégették (égették), végképp nem leokádták, nem unták egymást, s nem hittem volna, hogy ma, mikor az alábbi két Hérakleitoszt véglegesítettem (Drága Szerk., kérem a két Hosszúlépést ide, melleleg, Hérivel ellentétben az infl. járv. miatt magam nem mertem inni), ily társaság, ily társaságom adódik. A lét csodái. De nem alkuszom (kuszom, al).

Gyerekkori, felnőtt kori

Korizom itt, köröket írok le: hatodik lépésem után összecsuklom, kilököm egy néni lábát, ő ráuhan egy gyermekes anyára, együtt csúsznak a palánk felé, ahol valaki szerelmes beszélgetésben szerelmes beszélgetőtársnőjével forró puncsot emel épp, ahogy lába kimegy alóla, szerelmes beszélgetőtársnőjének arcába lötytyen, vérsebig, a puncs. Tévét nézek, mutatják a „lóbasuttogó” texasit, láttam őt vagy társát Hamburgban a BMW Német Derby előtt, Lomitas szupersztár nem akart bemenni az indítóboxba, hozták a suttogót, bement, második lett. Hány és hány keserves hónap, fél év, meséli a tanyasi küllemű lóbasuttogó, az igazi, e filmben, amit a lovak verésével töltenek, nem, a lónál meg kell várni a bizalmat. Csöndesen jár-kél, naná, épp a már összebéküléshez vezető napon, a lóbasuttogó, a lónak hátat fordítva. A ló lassan odamerészkedik. Mint a veréb. A veréb, a madár (a vad!) évmilliónyi távolságra van tőlünk, ezt át nem hidalhatjuk. Ezt az ő igyekezete, derekassága, megbízhatatlanságokat is bőven „tartalmazó” megbízhatósága hidalja át csak, persze, a mi optimális igyekezetünkkel párban. De nézz egy vörösbegy, egy széncinege, egy veréb szemébe – az évmilliók vannak ott. A lóbasuttogó azt mondja: semmi suttogás. Jelenlét, együttlét. És a közönség mindig azt várja, produkcióban, hangozzanak szavak. Hogy szavakon, mondatokon, igyekezeten múlik minden. Frászt. Örülök, hogy magukkal egyszer némán mutathattam be. Hát igen, szavakról, mondatokról, lobbikról gyakran hisszük: feledhető Ottlik idézete, a „non est volentis”. Nem „akarásra” működik. De vissza a mai délelőthöz, madarunk a létező két szobánk másikában, már csukott ajtó mögött, hadd énekeljen a – számomra csaknem végig – szörnyű zenei „anyag”, kosztoljon, legyen önmaga. A nap többi részét úgyis velünk és kutyánkkal tölti. Szól hirtelen kedvenc nótám, mégis egy zene. Még nem abból a korszakból, nyilatkozott is a banda főnöke, amikor valakit bevitték volna, bevisznek egy stúdióba, kitanítják minimális gajdeszra, ugrabugrára, aztán berakják egy bandába, ahol pont hiányzik valaki. S más ilyen variációk. Ziherre megy az ipar. Amit az ipar, a nagyvállalkozások világa eleve hisz (magáról, de a művészetről is). Még rosszabb, mondom itt Közélimnek, tudod-e, mi a még rosszabb, az Olvasó részéről a legnagyobb sértés? Ha valami nem olyanról írsz, amivel a napilapban, a bulvárlapban, a tévében is találkozok, és akkor: „Jaj, nagyon érdekes volt, író úr, de tessék mondani, ezek, ugye, akkor tényleg fontos dolgo...?” Kész, placcs, neked. De hallgatom az „It's A Sin”-t, küzdök műfordítási könnyeimmel. Ahol egy leukémiás kislányról szól a nóta, a könyv, és ahogy hallgatom verebünket, meg a „Sin”-t, ő, micsoda finomkodó érzelmesség. Majd ha a bőröd megy le még a kelések körül is, majd ha lilára bevérezel a bőröd alatt, majd ha horzsolódás nélkül is csupa zúzott seb a könyököd, majd ha a torkodból a genny és a hányadék egyszerre távozik, és még abban kell remélned, közben, neked, hogy ezek a vegyszerek gyógyítanak meg...vagy ha a szervezeted maga termel szervezeted-elleni-anyagot, akkor érzékenyülj el holmi nótákra, madárdalra. Dolgozz, figura, örülj, hogy...nem is az, hogy örülj, hogy luk van a fenekeden, de hogy két lábra tudsz állni, nem a vécé fölé görnyedsz okádva, nem kell undorodnod, ha magadra nézel (ugyan, mi undor így a külső!), örvendj, használd életed napjait...jó, ahogy akarod. Én módjával. Így.

Nem is volt igaz, ez. Hogy az ágya szélén ül, tiszta fejjel. Kihallgatták. Nem emlékezett támadóinak arcára. (Megvoltak.) Nem ismert olyan figurákat, amilyenek a „járókelők” voltak. Persze, a Videostráná kidobóira, kuncsaftjaira gyanakodtak a kölniek itt. (Mert kicsit erősen „kezelték ki” a kocsi kerekei alól azt az alakot. Nem szólva, hogy a kocsinak is nyoma veszett.) Egyelőre semmi se volt bizonyítható. (F?umek remélte, nem is lesz.) Tudta, a Paddy segíteni fog a továbbiakban. A veszteséget illetően. Bár a Palackot a falhoz vágta. A Palackot! Ami nem volt igaz: már úgy értve: ahogy Tudkára és a Bouhekre visszagondolt. Mondta nekik, eleve mit *kezdenek* a ?imekkel. Átok ült az egészen. A ?imek válogatott szavakkal, gonoszul beszélt neki a Tudkáról és a Bouhekről, hagyjátok a lányát, mondta nekik „a F?umek”. Ő. De azok nem hagyták. Nem hagytak azok semmit. F?umek pedig... aztán mindegy volt, nagyjából, mikor Koppenhágában... Akkor vette a jachtot, még ennyije volt. Később ?imeking a lakóhajót is elcserélte vele erre a szállodai szobára itt. Persze, kérdés volt, megmarad-e neki ennyi is. De ő megmondta. Azoknak. Hagyják a ?imeket, rosszféle. Már a párkányon ült. Esedékes volt a takarítónő. Még a takarítónőtől várhatott valamit. Lenézett. Nem magas emeletek, mégis. Szép számban voltak, megvoltak. A Videokingból, a Stranából semmi fény. Szépen vagyunk, gondolta. Hirtelen zajt hallott. Már nem gondolta végig: a takarítónő. Lendületet se kellett vennie. A környéken messzire elhallatszott a csattanás zaja. Érződött, nagy felületek.

A három p – s negyedik

Avagy: a sokcsatomás önlefosztás

Politika, pénzügy és piár pörgetteti fel úgy a „képet”, mondja ismerősöm, sör mellett; ezzel együtt se hiszek abban az inkább „férfi” (ostobaság) elméletben, hogy a kocsmá. Ma kellett volna Bécsbe mennem, remélem, minden szempontból férfi vagyok, de halálosan örülök, hogy nem kint vagyok itthonról, hanem bent. Lásd anyám, elfekvő, „könnyen beszéltek ti, ti elmentek, én maradok”, mint a rossz ávós-viccben az asztal. Tehát én csatangoltam annyit, hogy merhessem mondani, nem vágyom sehova. Se telefonosdíra, se levelezősdire, se hogy a pultot támasszuk, hangulatosan rutyogva az asztalt nyomjuk könyökünkkel. Beforduljunk varázslatos mellékcákán Haffnervoeldében vagy Kőbányán. De ezzel elment, sajnos, a természetfilmmező-nyugalom is, nem szeretem, ha krokodilok pelikánlábat kapnak el, vagy ha a filmesek végig pörgetik a szalagot, ahogy a két sasfiók közül az egyik a másikat, halálba, kitúrja, és elszorul a szívem, ha természetfilmben levelek hullnak, a cafferdoni tó hajlatán eltűnik egy csónak, mintegy az életem emlékeivel, holott Cafferdon egy messzi kontinens, és, mondom, én már Bécsbe se. De hát persze, a felpörgött képekről, eleve ennek a nem csupán tévés technikának a feltalálásáról (klipek) nekem is hasonló véleményem van, mint a havernak, akivel – úgy remélem! – pultot utoljára támasztottam. (Mert nem és nem! Na.) Felpörögnek a képek, az események, hogy tisztán véletlenül se lássa, bűvészműtárványok sorává válik a világ pénzügypolitikája, közben felbecsülhetetlen összegű határhasznok (apám még így mondta, meg egyáltalán, nagy pénzügyér volt, bennem csak a dohogás maradt, némi praktikus érzék, de szellemiakkal nem jön össze). Átlagember vagyok, aki a pörgő 4-et (3+1, politika, pénzügy, publicity és pörgés) nem bírja nézni, bennük csak romantikát keres, üres kézzel zárja le az igazit is a végén. Nem marad, ha nagyon úgy vesszük, így, semmije.

„Tényleg ki ne maradjon a rohadt világ...”

(Riport, kb.: Nem baj? – Ottlik: – De, de, baj, nagyon is baj!)

...se, tényleg, ki ne maradjon, a rohadt világ se maradjon ki, holott, persze, mit lehet tudni, ki mondja, hogy „rohadt” etc. Már mit csak „prózáink és kormánylapátunk” stb. Nem addig van az! (Ld. Hamlet: „addig van”. Mennyivel rosszabb ez, mint az „nnai”, bocs, félregépelés, „annyi” p. Bocs, pl. Ideges vagyok a rohadt világtól.)

A világgal (királyság, Mumulka diktatúrája, zsarnoki demokrácia, nem-is-olyan-nagy-eset, respubl., szöv. közt. stb.) foglalkozni nem muszáj. Tkp. önbajra bevont perverzió. Mit kell yokohamai utcai óráról rögtön japán tornászbajnokságra, pózoló címlapmodellekből egypózú prózáírásra asszoc.? Vagy: a klipek, az ilyen zene – szerintem, és zihér? van azért Manson, Garbage, Radiohead etc. is – züllése: a tévék húsz csatornájának egymás utáni használhatatlansága... hogy rajzfilm, reklám, sportarchívum, társasjáték, tóksó stb., soroltam már – – –

A túl felgyorsított beszéd, mozgás (klipen), zeneritmus, ének: banki és politikai tőkemegfelelés? Jaj, csak ne annyira lassan, hogy észre is lehessen venni? „A szovjet”, az európai polpotfenyegetések (na ja, a csúnyán cserbenhagyott ázsiaiak stb.) múltán: csak gyorsan, pergessük, ne vegye észre senki, hogy a rések a Cosa Hasznunk, a Törvényes Banki Coas, pardon, Cosa, Politikai Cosa, pergetni a gitárhangokat, a hajakat, rázni a testeket, csak sebesen, anti-alice-i-csodaországi, netán épp nagyon is az? Egy kapcsolat egy verébbel, egy házi kártyabajnokság mindig is antiglobál volt. Más, hogy akkor a tornyok. Az mellékelágazás. De ahogy a „jaj csak nehogy!” jellegével, jaj csak fajt ne, vallást ne, mind ez, gyors mozgás, zene: tisztára ki lett iktatva a tudatból, hogy „ezek idegenek”, „ez más raj”, nem fajtám...? Baj!

„Durvulások helyett”

Jó, persze, a „majdnem felrúgott” – túlzás. Durva túlzás sokszor a durvulás megajongása. F?umek? Abbahagytam történetére figyelni – s túl korán. Akkor tudhattam meg, jó ég, a javát. Nem? A XII. menetet. Nevetgélve mesélem barátomnak mai durvulásomat, a japán-félét, holott csak az volt: öntudatosnak éreztem magam, mert „saláta Totyinak, fűtős kölse Totyinak, bor nekem a 3 napi munkához” után (barátom: „Bécs helyett... Bécs helyett akkor a 3 nap”, Bécs helyett a 3 nap), igen, még elmentem az indigókért, kihúzhattam volna az itthoniakkal, nem jól. Mondom barátomnak: igen Kosztolányi és prózája (beszéltük meg közös barátunkkal, mesélem), de hogyan van ez? 100 magyarországi, budapesti etc. „egység”, és 100 féle vélemény ilyesmiben is. Miféle „végeredmény” (nagydíj, közérvény etc.) képzelhető? A megszavazott! Na, nem is volt akkora durvulás ez a „prózáinkban ma – a múltból Móricz, Ottlik, Mátyás marad meg nekem a XX. sz. magyar irodalmából”, kemény! Krúdyt és Tersánszkyt is figyelembe vettem, rétegek, elágazások (és Ottliknál, mondom barátomnak, az a vád, hogy olykor nem teljesen lényegre törő, Mátyásnál, hogy túl monoton tökély, vádak, igen, melyek nem cáfolhatóak, de nem is bizonyíthatók), durvulás volt a „címlaplányok kontra bemutatott talajtorna-

gyakorlatok”, mégis képviselhető. Kinek, nekem, és a többi. Nevetgélünk legalább: F?umekről mesélem közös barátunknak, hogy olyan „arasznyi vendégoldalas beckett”, főleg derékban, a szegény. És hogy majdnem figyelmen kívül hagytam „tragédiáját”! Borzasztó veszteség lenne, hahaha. És így telik egy hideg nap, mielőtt bezárok, jó, legyen, „bécsi utam helyett”, és hiába mondanék én bárkinek bármit, mit csináljon, írjon többet, egyrészt, mi a „több”, másrészt nekem is hiába mondaná bárki, hogy ne legyen olyan rémes kimozdulni, nem kimozdulni...

Utsó Kafka

*(Téleg, nekem se köny. 3-4 napot itthon, na!)
Pötyöm dolgok*

*”%(/) – Na és? Nem az, hogy gyakorlat nem volt, el se rontottad!
Legalább estél volna le egy gerendáról!”*

„Ezek”, mondom, mert Frumekék története hatott rám azért, „ezek olyan pötyöm dolgok.” És vannak, akik egész irodalmi művüket ebből. Hogy „holnap micsoda különbség...hogy itthon leszek, nem megyek Izlandra, Rotterdamba, mit tudom”, mondják a kutyájuknak (az ebnek, szegény német juhásznak, nem kell a ház sarkánál hasalni, míg vissza nem térnek, étlen-szomjan majdnem, mint mikor a nagyíról a 4. porc letörött, aztán a kutya, a Józsi a kert kapuját és a ház kapuját egyképp nézte a leshelyről, szegény; „mániákusak tudnak lenni, és nemcsak Tótyi, nemcsak a madarak”), „késsel lehet majd vágni azt a különbséget”, mondják, és akkor a pötyöm vicc, hogy másnap a pasi tényleg elvágja késsel a kezét, és ez hihíhi a jobb irodalomértők körében, sőt, utaznak is rá. Anti-pötyöm az, amikor semmi szellemesség sincs a dologban, csak az élet mély átélése, netán (nem minden érdektől független) filozófia, hovatarozás-érzet, és erre stipendiumok várai épülnek. „Végső soron a 25/1-es helyett a 20/1-es lóra tett a pali”, mondhatom, de a lóversenyhasonlataimat szerencsére magam is unom. Egész esszééletművek épülnek fel, egész pötyöméletművek. Már akkor jobb, ha Greene etc. Megkelletik oldani (ahogy nekem a „meg kéne” v. „ki kéne” versem így nyomtatódott), vagy ahogy kiadók eltűnnek a fizetési kötelezettséggel, vagy rajzok lötyögnek az úrben stb. A spárta! Akkor még. Mondhatja valaki, Örkény továbbfejlesztése. Nekem ez nem jött be, jó, látszathasonlóság, de nekem Mándy, Ottlik, Kosztolányi mint költő (nem mint prózaíró), na, ilyenekről beszélgetünk barátommal a minap, ezt a pötyöm-dolgót is elmondom neki, nevesítve, ahogy mondják. Hát kíváncsi vagyok. Egy könyvvel is, hogy 127 és 1/2-nél mi lesz vele: az ember: KIVÁNCSI, na.

Előszó egy utósemmihez

De sönkinek nöm ajállom!

Hogy föllesleg pénzt ne kötsünk, mög a barátjaink idejét ne raboljuk, leggyobb eszközzé az írás. Na, ezt így abba hagyom. Beszéltem ma ekképp úgyis épp eleget – ippön. A japán fiú ippönnel győzött.

Nem ment az írástól, ha beszélsz egy sort, bármi sort, bármi időn. Japán utcai órát láttam, így jött be. Gondolkodtam japán órától nem messze – indigóért mentem ehhez, utolsó erőmből, csak magától az indigótól jött meg kedv –, gondolkodtam hány s hány prózán. A Zsiga bácsié azért megmarad, jó volt tegnap beszélgetni, hogy Kosztolányié nem marad meg úgy, fordítva jön a ló: K. Dide mint költő (restellésem tárgya: Őt én tizenkét évvel már túl...csak ezzel, ebben). De hogy mai prózában ritkán látok többet, mint ami egy talajtorna női versenyhez képest 17 fényes magazin. Annyi. Nincsenek a mai prózában itt, sok másutt-helyt se, ahun az „itt” oly sikertartalmú, gyakorlatok bemutatva. Alfa-omega azért járgya, hogy A, B, C, D, netán E ne kelljen E’.

Lehet, mindenki gyengéiben él. Hát persze, Engré hegedűje. Tédé hegedűje. (Vagy utrijjóé-litrijjóé, pikasszóé, kéhéljé, dösztálé; mindegy tédjé.) Szeretnék...de már – vagy épp – nem. Ippen nem kell, köll, az ipponnal való gyűzelöm. F?umek engem most boldoggá tesz. (Pillanatra.) Barátommal, az esszéistával beszéltek: na ja, hermelyitukán, magukban is másképp tukán, karizmatukán és nyelfilozón felnőtt lélek biztos magasból kivágja a vécepapírtekerccsel a szart a porcelánból (legyen ez bevezető téleg), hogy neki ollat akamak öladni, honn megspékelve a Virgil a F?umekkel, jó, eddig nekem se megy le a szív ólma mérésbe, semmi Kelvin, fok, de azért a F?umek anxi jó, szerintem, és szent coníajlendos igyekezete a fotósnak, szerény személyemnek, hogy prosában torn. gyak.-k bemutatására igyekszem, meg egyéb gyksk. sc.

A köteleesség, a remény

(Végs /zó, /ő)

Ahogy távol járok, ahogy vízszintesen már nem is az, hogy a máskülönben nem érvényes vágyak, nem...hagyjuk Antonin Artaud-t, nem vízszintesen már csak az, hogy már csak annyi se, mint függőleges testhelyzetben. Testhelyzet! Vízszintesen, volt ez: nem még csak a szomszéd faluba se („Bécsbe se”, Bécs az Kafka nagyapjának, nagybátyjának szomszéd faluja a történetből, hogy még lóháton is reménytelen, átjutni oda, kevés egy ép, egészséges, normális hosszú emberi élet), vízszintesen csak az öröm (a „matt” öröm), hogy nem kell, fölkelve, a fürdőszobán, a felmelegítendő kályhán túl (télen így) sehova, nem vár nyitottság, mert ez a város, ez csak a zártság, a keleti-nyugati-északi-déli-irányba-bezárttság, semerre kedv. Persze, ezt megbeszélni másokkal. Persze, óriási különbség: azok közt, akiknek révén a hogyan-teljék-a-nap biztosíthat, meg azok közt, akikkel csak beszélsz, mert nem bírod némán, de nem kellene már beszélned. Mert vagy megvagytok egymásnak úgyis, vagy... S nem folytatom. Akik miatt, persze, kell, hogy úgy legyek, ahogy vagyok („ahogy lennem kell”), bármi szomszéd falu nélkül, bármi társaság híján, semmit sem kezdeményezve, csak amit muszáj. Sajátosak ennek határai. Valamit elvársz tőlük, hogy elvárjanak tőled, holott ki tudja. Madarad...Közéled...ne legyenek „olyan” betegségek...és kész. Másképp valahogy talán már meglesztek. Tótyi a válladon, újabb divatú egészen kis üveghangjait adja, vagy csak a gépelés zajára idén tavasztól ezt, ezeket. Eszi hajad tövét, még akkor így, kiáltozás nélkül, hogy add fel, hogy „érvénytelen”.

Utósemmi

Egy ilyen könyvvel megint aztán: „Spárga a húzó, s jaj de jó.” És majd. Egy ilyen könyvvel, jó, még vele csak semmi. De utána, és nem is utána, de azok után, amiket benne írt, amiket hozzáírt, ami tehát megint „ő maga” ezzel a könyvvel: egy ilyen után az ember azért körülnéz. Higgadt reggelen, mondjuk, ha van ilyen. Persze, lásd Ottlik, „marhaság”. Jobb a kézművesi. Rajzokat beiktatni még, ha van ürügy hozzájuk. S mert elmázolták őket más nyomdák stb. Vagy mert olyan szép az a ló. Ilyenekig szabad csak menni. És megint nem odáig – itt lép be egy másik hangszer, jó, legyen, facsaróan –, hogy mivel is vagyok meg...mi van elintézve...hol fölösleges réseket hagyni az így-úgy mégis „erős bástyán”. Valahogy úgy állok e mondataimmal – már eleve: mondatok! –, mint mikor azért-csak-kinyírtam-azt-a-gusztustalan-és-utált vécéláncot. Nem ingyen, na jó. A vécétartály és a főcsap (folyt!) javítása se volt ingyér. Nem. De – hoztam hasonlatnak, benne van ebben a könyvben? – benne van – talán –, igen, de a vécélánc már elég volt. Azaz az izamos fogantyú. Hát a magam rovására (író! Salinger!) megrántottam, közben a seggem tötörészttem még a friss guriga papírral (szintén utálok megbontásukat mindig), a lánc elszakadt, az izamos fogantyúval a végén a szarra repült, a guriga pedig a fejemen át (!) mellé, a porcelánba. Hagyjuk. Volt nagy Közeli-nevetés, „a híres író rokona”, mondta Közeli, a tükör elé illegve, persze, miután már lehurított. Volt nevetés. Ilyesmi, efféle részletekből állna, mint az élethez képest a vécélánc kérdése, az a kérdés is, hogy a könyvben akkor megint mit mondtam el magamról (jaj és hálistennek), és mit nem sikerült elmondanom (hálistennek és jaj), és hogy engem kevésbé vigasztal, hogy ez egy ügyes zárás lett; és de a könyvből nekem spec. a F?umek-ügy a szívem. A spárga. jó?

Főleg a még mindig „tékozló” tetszik nekem itt...

Pilinszky János: Ama kései

*Ama kései, tékozló remény,
az utolsó, már nem a földet lakja,
mint viharokra emelt nyárderű,
felköltözik a halálos magasba.*

Tandori Dezső:

Akik, amik nem

*Akik, amik nem kényszerű meglétem
segítik, elhullanak az útfélen,
velem hullanak el, és amit élek,
utána már van, félek, s nem is félek.*

Főmedvém (mondja): „Barátom, mindig azt akarod mondani, értjük mi és érezzük (és mi is túlbonyolítjuk nyomodon), hogy te vagy a legkiválóbb. Csak addig bonyolítod, mert szerénységben is te vagy a legkiválóbb, hogy a végén a franc se érti.”

Én: „Jó, akkor mondom. Én vagyok, azaz mindig azt akarom mondani, hogy én vagyok a legkiválóbb.”

Főmedvém: „De hinni nem hiszed, hogy?”

Én: „Nem, hinni nem hiszem.” És ez az írás.

Főmedvém: „S akkor, barátom?”

Én: „Téged, Totyit, Szuszit, Közelineket leszámítva, jó, titeket...”

Főmedvém: „Ki ne mondd. Hogy elvben, érzelemben, kilátásban és matériumban is szar az egész.”

Én: „Ki nem mondom, hogy még ennél is jobb lebontva... egy Nyolcadik Fejlövés az egész!”

„A” kibeszélhetetlen

Töm(ör)ítés. Sajnos, nincs-hova

Mikor ma este tájt magam ültem a szobában, s Közelim kint volt valahol a lakás amottani régiójában, mikor azt éreztem, ha majd visszajön, meg fogom mondani neki, most, most, most voltam, ha meghalnék percekben belül, mondd el a spártaiaknak és mindeneknek, most voltam, e kurta negyedórában a dolgok hullámhegyén, csúcsán, s mindegy, hogy a tévében ugyanolyan blőd arcok, modorkák, tőlem merő-egy-idegen gesztusok és témák futottak, amiken mi magunk is röhögtünk az imént, sőt, hogy én ilyeneken vagyok képes lázongani, attól is hülyébbül, amin –

mikor ezt éreztem, tehát, hogy akkor, ez volt, így, a Mindenek Netovább Negyedórája a számomra, Közelim bejött, és azt mondta: „Most mondok valamit”.

Rövid leszek, elmondta, hogy a mesteremberek a fürdőszobában, miután a vécét megcsinálták (lánc, aztán stb.), a mosdót állítólag, de aztán sem, de nem baj, a mesteremberek nyitva feleadték a mosógép fali csapját, és tiszta véletlen volt, valami megálmodás, szó szerint, hogy ott baj van, és alattunk-lakónkat előlthette volna a víz, meg satóbbi. Tehát hogy ez az élet, ez az örök...ez az örök...ez a.

S én azt mondtam: életem lényegének, szorgalmamnak, mindennek, ami plusz, de ami utálhatóságomban, kiállhatatlanságomban/val mínusz, az az oka, édes drága Közelim, fiacskám, hogy, ahogy Tanárnőm mondta, fiacskám, egymagában mindenki normális és tökéletes...mikor én anno azt mondtam, hogy dejszen én egymagamban normális és tökéletes vagyok, csak...s ez a tragédia és reménytelenség, ez, hogy én mind az iménti negyedóráig hittem ebben, a tökéletesség reményében tettem és értem el mindent, és lehettem kibírhatatlan, de hogy nincs tökéletesség, undok és kiszámíthatatlan, csapok és lények és mindenek vannak, és ezért nem érdemes élni, csak muszáj. Amíg.

Nééégy napozunk??

„Félkafka”

Bevezetődött a négynapozás. „Négynapozunk?” kérdi barátom telefonon. Péntek-hétfő, 4 nap, végig itthon. Ha bor kell, beszerezve előre, istenem, könnyű borok, inkább a zaftokat nem bírja már a gyomrom. Na, szellemi zaft is van, s pont egy oly éjszakára délelőtt, hogy jött, mikor-éjszaka majdnem 9 órát lehúztam egyvégtén alva etc. (Ilyeneket szoktam leveleimben is megírni. Bár a levelezés egyre nehezebben megy.) Történt pedig a következő (régi századok sima stíjében szólva): telefon cserdült rám, s jó kollégám, ki valami politikai-szellemi cikk-esszégyűjtemény-fordításomhoz utószót ír, s aki jötevegetőm is vala, mondja, mi történt? Azaz kérdi. S közlendőjének lényege, ha igaz, ez: a cikkek fele nem én vagyok (fordítóilag), a másik fele remek etc. Mondom én, hogyhogy? Szóval, amit már (hát nem volt öröm az se!) angol regénnyel kapcs. „kritika” hozott rólam, hogy én angolul nagyon is jól tudok, ily csapnivalóan, mint az a regény fordítva van, csak néger, általam megbízott bérmunkás működhetett. Sajnos, most németből ez. Nem akartam megsérteni barátomat, mondom csak neki, lehet, nem smakkolt pont az a 4-5 cikk nekem, de ne viccelj már, napjaimat keservesen húzom le, pláne hogy négynapozom, ha én csak a közelben munkát látok, tépem ki már más kezéből is akár, fordítást. De mert ez a barátom szereti a fortyanást, meg erre serkent kit-kit, én nem fortyantam, elmondtam csak Ashforth barátom lótulajdonosi történetét Petomiról, aki kedden, mit tudom én, Leicesterben őket, tulajdonosait is befürdetve (pénzüket elúsztatva) szép orrhosszal lemaradt, ám másnap a győztes, akit favorizáltak, 14. lett, Petomi meg nagy masszivitással (!) nyert. Csak ők nem fogadtak már rá, el is árverezték. Féltreértés, kihagyott mondat nem volt a ford.-ban? Kérdeztem. Nem, nem tők korrekt, csak mint egy nyersfordítás (!), így barátom. Mondom, a Petoni gazdájának akkor ment el a fogadói kedve. Ugye, mikor *nem* csaltak a lóval. Csak a ló élő lény. Ashforth is. De nekem ilyen luxus nincs. Sajnos, sejtem, némely irritáció is lehet az egész mögött, viszont máskor is volt már ilyen, aztán ott még klasszikusabb volt: a kifogásoló telerakta magyartalansággal a szöveget. (Itt ez nem fenyeget.) Tény, hogy a zafttól aludtam rosszabbul, Közelim meg észrevette rajtam lehangoaltságomat, mivel azonban semmi okát nem adtam, ő sem szólt, gondolta csupán, a négynapozás ártott meg, a túl sok itthonlét. Így támadnak további félreértések egy kínos izéből. Képzelem, a hátam mögött micsoda dumák folyhatnak. Miért, részedről nem? kérdi Közelim. Másoké mögött. Igen, csak én teljesen négynapozóként élek, nem annyira Szakma lsten kinti napja alatt, és én, ha elküldök valakit, abból semmi baja még. Másrészt, mondom, ahogy ezt a leukémiás könyvet fordítom, még erősebb: hogy meghalni – ilyesmikéért? Csak nagyon nehéz lesz végig lehúzni, ami még hátra van, mert... és mert... és mert... Szaporodnak az érdekek, kíméletlenebb a satöbbi, kevesebb a biztosíték. Az ember úgy érzi, élete zárvány, vagy záradék. Körülbelül. Közelim vigasztal: „Felületes ember szavai voltak ezek tegnap” etc. Hagyjuk a francba. Jól megvagy, annyi minden vesz körül, szép karácsonyod volt, mondja Közelim, az emberi ez-meg-az a legváratlanabb „nyilakkal” tudhat tönkretenni, az ellen védve sosem leszel, így még Közelim. Sajnos, ma ki kell mennem „a városba”. Az egészsből az ér valamit, hogy hazaérek. De így menni bárhova? Megint nem jó.

Hát megint nem jó.

Egy ilyen közhely dolog miatt.

És *közben* és közben és közben: hogy semmi miatt, ami „bicskám nyitogatja”, *én* nem szólhatok; hogy akinek *én* munkát szervezek, a vízben hagy etc. Ám ez már üldözési mániának hat. Pedig.

Hartay Csaba

Jégzajlás nyáron

*Kioldott égövből
Érkező jégtáblák
Sistergő olvadása
A víz felszínén*

*A folyókanyarban
Összeesett óriás
Fehér arcszörzete
Felhő és pára*

*A hosszú horgászbót
Rugalmas nagymutató
A háttér a hegyvidék
Terepszínű óralap*

*Az arcnélküli horgász
Lekéste a fotózást
Körülötte partra vont
Olvadozó jégtáblák*

*Sűrített évszakok
Térhatástalan fénye
Túl közel a túlpart
Alkonyodik: ősz*

Látkép híddal

*Fémcsontozatú kőelefánt
Áll mozdulatlanul
Egy alkony belső szerveként
A szervezeten körforgásban*

*Miféle kör?
Semmi sem zárt
A holtág és kömyéke
Csupa lehetőség és menekülés*

*A látóhatár
Vonal a lap alján
A folyó lecsorgó tinta
Vidékem a vers*

Fény és vér

*Elnéptelenedtek az álomhelyszínek
Fehéren túli szürke a tér
Vagy a tél
Vagy a magán és mássalhangzók*

*Az eszmélet sodronyába kapaszkodva
A völgy felett
A hegy felett
Végtagjaim túlhízott felhők
Nyakláncom kartáncom
Fény és vér*

Nőnek az épületek
Tágulnak terjednek
Nem a hőre
A hó ellen

Néma jelszó
Erkélyekről eresztett ponyván
A felvilágosodás
Az agyvászsonra mázolt hajnal

S ahogy e folyóparti sorházak
Épültek egybe
Úgy kapcsolódnak egymáshoz
Érkező távozó álmokképeim

Halál közeli dimenziók
Lánca ez

Még sohasem láttam
Ilyen távolról
Az álmaimat

Somos Béla

„A cseppben a tenger reménye”

Beke György barangolásai Az Értől a Kölesérig

Beke György első, címében is üzenet hordozó szépprózai írása, a *Meghalt a mese* 1947 tavaszán jelent meg. A jelentkezést hamarosan a fordítói szobába szorítottság szilenciuma követte. A hatvanas évek regényei, kisregényei, csángó jelentései után az évtizedfordulón találta meg az író azt a terepet, tartalmat és formát, mely életművét messziről felismerhetően meghatározza.

„Én addig szinte rendszertelenül utaztam mindenfelé – emlékezett az író. – Egyik héten Biharba, másik héten Moldvába, (...) Ekkor jöttem rá, hogy bizonyos tájakat koncentrikusan kéne megnézni, így sokkal hatásosabb és teljesebb képet ad. (...) Ami engem megkapott, az a történelem. Mindenütt igyekeztem a történelemben lehorgonyozni, lehetőleg föltámi annak a tájnak meglehetősen homályosodó történelmét. A történelem a legnagyobb újdonság néha, különösen akkor, ha nemzedékek tudatából kiesik a történelem folyamatos ismerete.” (Forrás, 1987. szeptember.)

Az Orbán Balázs nyomdokain megtett útjának eredménye a *Csángó krónika* 1969-ben, majd 1972-ben a *Magunk keresése* című kötet, mely mind címével, mind tartalmával reveláció erejű lett és maradt.

Az Ady és Wesselényiek szűkebb pátriájáról szóló könyve írása után és közben – feltehetően a kitűnő recepciója és a közönségsiker eredményeként – alakult ki s formálódott elhatározássá a szándék: be kell járni, föl kell mérni szálláshelyeinket. Tudnunk kell, számon kell tartanunk, ki és mi az, aki és ami megmaradt, meg kell keresnünk és találnunk a módját, hogy őket – magunkat – megőrizhessük.

A már klasszikussá lett barangoló könyvek évtizede az 1974/75 és 1984 karácsonya közötti idő. A sorozat könyvei: a *Szilágysági hegehupa* (1975), a *Nyomjelző rokonság* (1978), a *Búvópatakok* (1980), a *Boltívek teherbírása* (1983), és az *Itt egymásra találnak az emberek* (1984). A történelmi táj: a Szilágyság, Alsó-Fehér megye, Beszterce-Naszód, Máramaros, Szatmár és Bihar.

A *barangolás* – Beke György munkássága által – műfajjelölő fogalommal lett, s mint ilyen a tényirodalomnak, a szociografikus igényű szépirodalomnak azt a fajtáját jelöli, melyben az író egy tájegységet kérdezőként, szemlélőként, tűnődő intellektusként végigjárva megalkotja a táj maga-látta rajzát.

„(...) Dőreség lenne egymagamban valamiféle teljességre törekednem a különböző erdélyi és partiumi tájak bemutatásában – vallja az író. – De arra talán mégis szükség van – az olvasói érdeklődés ezt igazolja számomra –, hogy a magam nagy léptékű, s ha akarod, lírai vagy éppen romantikus színezetű térképére felrajzoljam a Szilágyság, Fehér megye, vagy Szatmár, Bihar, a Bánság élet-jeleit, múltból és jelenből. Térképeim egyáltalán nem teljesek. Van, amit nem vettem észre barangolás közben, máskor rajzolás közben törött ki a ceruzám hegye. A teljességet talán a valósághűség pótolja. A cseppben a tenger reménye. Ez a csepp mindenképpen áttetszően tiszta szeretne lenni, s ha csakugyan az, az érdem a történelmi emlékeké, amelyek átsütnek rajta, meg a reményé, amely nélkül ími sem lehet, élni még kevésbé. Ezért keresem szívesebben nem a romlás, hanem az élet tovább vivő jegyeit, ahogy Sütő András mondaná: a megmaradás anyajegyeit. Ezekkel az anyajegyekkel születünk, s íróember dolga az is, hogy figyelmeztessen rájuk. Ha akarod, éppen a szépség nevében...” (A marosvásárhelyi *Új Élet*, 1983. szeptember)

Ez érvényes – a nyilatkozatot követően megírt – könyvre, könyvekre. A címben rejlő esetleges rejtély feloldása:

– Mi az Ér?

„– Egy kicsinyke patak vezet át szerényen a szatmári tájról Biharba. (...) az Ér több, mint patak, csatorna, vizes árok, Ady Endre óta az Ér – költői jelkép.”

És a Kölesér?

„... egy elhagyott kerten át megyünk vagy tíz lépésnyit. Sás és káka között itt-ott víz csillog. Állott, zöldes víz. Partjait szeméthegek borítják.

– Ez a Kölesér. Valamikor, a hajdúk idejében sót és fát szállítottak rajta. Nád is volt elég az árterületen. Lehetett itt farkas is bőven. Búvóhely Toldi Miklósnak és mezei vadnak egyképpen... Gyerekkoromban télen az Ér jegén korcsolyáztunk.

– A folyók hogy halnak meg?

– Lecsapolták. Elfeledkeztek róla. Félreesik. Szeméttelap vált belőle.”

Az *Itt egymásra találnak az emberek*,¹ ill. *Az Értől a Kölesérig*² című – egymással azonos és egymástól különböző – könyvében Beke György azt az utat folytatta és folytatja, amit a *Szilágysági hegehupával* elkezdett... Ha olvasóként utitársául szegődünk, ismerjük a térképjeleket, a jelbeszédet, a hangsúlyokat. Tudjuk, mik azok a „bekés ügyek”, amikkel találkozni fogunk, találkozunk kell. A nyelv, a hagyományok, a történelem, az iskola, a könyvtár megléte vagy hiánya, a munkalehetőségek változásai. A magyar osztályokba járó gyerekek száma, sorsa, lehetőségei... Az „önkéntesek”, a népművelők, a népdalgyűjtők, a tanítók... A gondok. A remények. A fogódzók. A csakazértis emberek.

Az örvendő, elismerő olvasói és kritikusai fogadtatás joggal biztatta az író, hogy folytassa útját, „barangolásait”, s elkészítse Erdély minden magyarok lakta tájáról a maga lírai-reális szociorajzát, az adott pillanat „cseppben a tenger” képét.

A könyv írásának egyéb körülményei nem voltak biztatóak. Ekkor indult – egy államvédelmi tiszt följelentése után – a hajsza, amelynek célja az író elhallgattatása, egzisztenciális megsemmisítése volt. Akkor, amikor az előző barangoló könyvből – a *Boltívek teherbírásából* – egy hónap alatt harmincezer példány fogyott, Beke György kitüntetését visszavonták, kiszedett kötetét bezúzták – ebből az egyetlen ún. mesterpéldány maradt meg –, a főszerkesztőknek megtiltották, hogy lapjukban bármilyen elismerő szót közöljenek Beke Györgyről. Készülődtek a munkahelyéről, *A Héttől* való elbocsátására, leadott kéziratának a tizedét ha közölték. A „gyanús” magyaroknál tartott házkutatások alkalmával – Ilyés Gyula művei mellett – előszeretettel kutattak a Beke könyvek után. A könyvesboltok polcairól letiltották a Beke műveket (az előrelátó könyvárusok természetesen időben pult alá mentették őket). A két ország közötti közös könyvkiadás keretében kiadott *A Haynal-ház kapuja* című regény magyarországi forgalmazására nem került sor.

Beke György ekkor szívrohámát túlélve kórházban lábadozott. Legendás zöld Skodája mozdulatlanul árválkodott házuk előtt. Mikor indulhatnak útnak? Ez volt a fő kérdése az orvosokhoz: mikor indulhat ismét?

Részlet Beke György visszaemlékezéséből:

„Szívrohamból felépülve, előbb Kerekes Gyurka barátom, kolozsvári szerkesztő és felesége társaságában, később egymagamban, öregedő Skodámmal bejártam Bihar megyét, megírtam a könyvem, s meg sem lepődtem, hogy a cenzori ceruza irgalmatlanul kihúz belőle minden utalást magyar történelemre, megmaradásra, anyanyelvre. A címnek ezt szántam: „Az Értől a Kölesérig”, vagyis Ady szülőföldjétől Arany János szülőföldjéig, a tiszta vízű Értől az elpocsolyásodott, bűzös mai Kölesérig. A cenzor ezt a címet nem engedélyezte. »Az Érmellék túlságosan magyar vidék, a cím ingerelné a román elvtársakat.« Még így is elégedett lehettem, a cenzor (...) a kötet megjelenését nem akadályozta meg.”³

A könyv kicserélt címe is egy Ady-szöveg részlete lett. A cím magyarázata:

„Váradon egészen sajátos és érdekes művészete fejlődött ki az életnek és az együttélésnek... A nagyváradi életművészet specialitása az, hogy itt egymásra találnak az emberek. Hiába rakódott össze ez a város antitézisekből, szabadgondolkozókból és papokból, keresztes templomokból és zsinagógákból, az ösök pöffeszkedő kultiválóiból és okos yankee-individuumokból, fanatikusokból és protestánsokból stb. stb. Az egymással rokonok itt egymásra lelnek, s itt bármely szabású kiválóság szerephez jut.”⁴

1984 karácsonyára kijött a nyomdából az ötödik barangoló könyv: *Itt egymásra találnak az emberek*.

Érdmindszent – Érsemjén – Érmihályfalva – Székelyhid – Margitta – Körtvélyes – Szalacs (itt lép az Ér Biharba) – Ottomány – Gálosfalva – Asszonyvásár – Kereki – Szentjobb – Érselind – Széplak – Asszonyvására – Almaszeg – Asszonysziget – Bihardiószeg...

Sorolhatnánk tovább Beke György könyvének, útjának helyszíneit... Mint Jékely Zoltán *Zengő* nevek című költeményében, itt is épp oly szépen hangzanak.

Az *Értől a Kölesérig* mostani megjelenése azért is fontos, mert a cenzúra ebben végezte egykor a legnagyobb pusztítást, így az elgondoltnak megfelelő szöveget valójában most olvashatjuk. A könyv cenzúrázatlan anyagának a megjelenése – a benne foglalt információk által s túl rajtuk – válasz az elmúlt tíz évben olykor fölhangzó kérdésre: vajh, hol vannak a fiókok mélyére süllyesztett, betiltott (nem tűrt, nem támogatott) kéziratok?

Hol vannak?

– Itt vannak – mondhatja az író és kiadója.

Mivel nem biztos, hogy a korábbi könyvek mindegyike eljutott mindegyikünkhöz, vagyis minden potencióális olvasóhoz, a hiány most pótolható. Úgy pótolható, hogy a képzeletbeli fehér foltok, amiket a cenzorok kényszerítettek bele, eltűntek. A nagyobb lélegzetvétel lehetősége és frissessége érződik a szövegformáláson, a jelzések, az utalások és a sorok közti üzenetek helyén (helyett és mellett) a korábban tiltott területeken is a szabad közlés, az információ ereje érvényesül. A tartalmi többletet, tartalmi gazdagodást jelentő fejezetcímekből jelzéseként álljon itt néhány:

Temetés a határon, A parókia némasága, Etnikai tisztogatás a temetőben, Bölöni Sándor hagyatéka, Az ökumené városa, Gyantai gyász...

A *Temetés a határon* azokról a községekről szól, melyek évszázadokon át egymás testközelében éltek mindennapjaikat, a trianoni döntés vasfüggönye azonban elérhetetlenné tette őket egymás számára. Vannak ilyen magyar községek a szlovák-ukrán, a magyar-szlovák határon és másutt is. A magyar-román határ két oldalán ilyen Bagamér és Érsemjén. Légvonalban öt vagy hat kilométer... „Levelezés? (...) Ha valaki mégis levelet írt a szomszédos faluba, de a határon túlra, egy hónap múlva visszaérkezett a felbontott boríték, azzal a román pecséttel, hogy a címzett ismeretlen. Erre a határ két oldalán élők sajátos gyalogpostát alakítottak ki. Ha családi esemény történt, születés, lakodalom vagy haláleset Bagaméren, akkor nyári munkák idején, mikor a mezőn dolgoztak, egészen megközelítették a határt; énekelni kezdtek, és két éneksor közé iktatva, átkiabálták az üzenetet:

– Hull a szilva a fáról... Hé, semjéniek, mondjátok meg – ennek meg annak –, hogy tegnap unokája született... Most jövök a tanyáról...

Vissza is ilyen „borítékban” ment az üzenet.

Megrázóvá akkor vált az áténekelte üzenet, ha halálról tudósított.”

A *parókia némasága* című fejezet drámai tudósítás Sass Kálmánról, a kivégzett papról (a parókia falára azóta elhelyezett emléktábla fényképét is közli a könyv), s a téves ellen tiltakozó, megölt parasztról.

„Bolyongásaim biztos kikötői mindenütt a paplakok, katolikus plébániák és protestáns parókiák. Az erdélyi magyar valóságot – helyi szinten – legjobban a papok ismerik, életközlelől, személyes élmények, emberi sorsok hitelességében.”

A szekuritáté módszerei a téves-szervezés idején: két módos bihari gazdát koholt váddal bevitték Nagyváradra. A gazdák „belenyugodtak, hogy a bíróság előtt tisztázhatják, semmi közük sincs a tüntetéshez. Úgy tűnt, hogy ezt belátták az állambiztonságiak is, hiszen lám, Szabó Pétert és Darabont Ferencet felültették az autójukra, és visszaindultak velük Bihar községbe. De akkor miért verik, kínozzák őket útközben? Mikor beértek a falu házai közé, a parancsnokló kapitány a foglyokra kiáltott:

– Ugorjatok bitangok! Na, mi lesz már?

A kocsi lassított, a két gazda leugrott. Ekkor a kapitány előkapta a géppisztolyát, és sorozatot adott le a menekülőkre. Mind a ketten szörnyethaltak.

Úgy került a jegyzőkönyvbe az eset, hogy Szabó Pétert és Darabont Ferencet »szökés közben agyonlőtték, mivel felszólításra nem álltak meg.«

Régi román szokás ez a fajta kivégzés. A két háború közötti időszakban vezető román politikusokon gyakorolták.

Miért nem útközben, a nyílt mezőn végeztek velük? Mert igazán csak így rettenthették meg a falu lakosságát, ha tehetetlen szemtanúja a meggyilkolásuknak. Jogállamban ezek a szemtanúk a gyilkosokra vallhattak volna. Nem féltek ettől a váradai szekus tisztek. Kihívó módon két napon át nem engedték meg, hogy hozzátartozóik otthonukba vigyék az áldozatokat, és emberi módon felravatalozzák őket. Bihar község népe ezt is elviselte. A feleségek és az árvák zokogni is csak csukott ajtók mögött mertek.”

A tömör és drámai tényleírás súlyossága elhárítja a formális elemző megközelítést.

Az ún. „határorfalkák” kérdése: „Ötven éven át senki nem emlegette a magyar-román, meg a magyar-csehszlovák és a magyar-jugoszláv határookra telepített »határorfalkákat«. Bukarest, Prága és Belgrád roppant veszélyesnek tartotta, hogy új határai mentén majdnem mindenütt itt is, ott is magyar lakosság él. Trianon traumája az utódállamok uralkodó körei számára már Trianonnal elkezdődött. Az úri-Magyarország ellen meghirdetett háborújukban a győztesek, akik közül egyik-másik (például a csehek) puskájukat sem sütötték el a győzelemért, éppen úgy hadat viseltek paraszt-Magyarország ellen is. Talán még kegyetlenebbet...)

Stratégia követelte meg a »határőr-falvak« létesítését? Akkor miért nem szaggatta meg az 1918 előtti Magyarország a keleti és déli erdélyi határok mentén összefüggő román tömböket, Máramarosban, Besztercén, Fogarason, Szebenben, Hunyadban, Krassó-Szörényben? Budapest jobban megbízott az erdélyi románokban, mint 1918 után Bukarest az erdélyi, illetve partiumi magyarokban? A határok biztonsága csak ürügy volt –ha esetleg Nyugaton valaki tiltakozna –, valójában etnikai tisztogatás kezdete vagy inkább folytatása volt, Bukarest régi tervei és elgondolásai szerint. "Beke György a Tiszatáj 1992. januári számában ír erről: „... akkoriban szólhattam először nyíltan a román »határőr-falvakról«, a partiumi és bánági telepítésekről...” Az író idézi Vadkerty Katalin írását a cseh légionárius falvakról, és Cseres Tibort a dobrovoljácokról.

S hogy a trianoni pszichózisban szenvedők a halottaktól, a halottak emlékeitől is félték és félnek: *Etnikai tisztogatás a temetőkben.* Részlet egy – a Magyar Televízióhoz érkezett levélből, melyet egy nyugdíjas tanárnő írt: „... kérem Önöket, menjenek el mielőbb Székelyhídra, Bihar vármegyébe.

Rombolják, törik össze a temető sírköveit. Ezek a sírkövek régi műemlékek, magyar nemeseké, tudósoké, stb. Február hónapban egy éjszaka összetörték 14-et. A Vezetőség nem csinált semmit. Március közepén egy éjjel összetörték 32 sírkövet. Van közöttük olyan, mint egy szép kézimunka. Ismét nem történt semmi kivizsgálás.

A mi sírkövünk gránitból volt, három darabban van a földön. Én 35 évig tanítottam Székelyhídon...”

Az író a tévé forgatócsoportjával indult Székelyhídra. Útközben összeállt benne a kép a romániai temetőrombolásokról. A nyolcvanas évek közepén Kurkó Gyárfás sírkövét fröcskölték be festékekkel. Ebben az időben Négyfaluban döntöttek magyar sírköveket a földre. Nagyváradon, Brassóban a városrendezésre hivatkozva számolták fel a magyar temetőket. Lebontották ott a város központjában álló református templomot is.

Önismeretünk, a magyar közelmúlt történelme ismeretének hiányosságait szüntethetik meg a Gyantáról, Magyarremetéről, Ozsdoláról szóló fejezetek.

Az ozsdolai tábor a harmincas években a munkaszolgálatra behívott erdélyi magyar sorkatonák munkatelepe volt. *„Egy álló esztendeig törtem a követ, hideg télben, forró nyárban, hitvány életem mellett...”* – emlékezik egy idősebb férfi.

„Gyantai időszámítás: ami 1944 szeptember 24 előtt és ami utána történt.” A Maniu gárdisták vérfürdőjének negyvenhárom áldozata volt. Közük sok gyermek és asszony. *„A sírköveken 37 név még jól olvasható, a fejfára vésett négy nevet lemarta az idő.”*

Magyarremete. Béládi Géának az *Erdélyi Naplóból* vett írásának részlete:

„1944. szeptember 23-24-én a községbe bevonuló román királyi hadsereg katonái végigjárták a magyarlakta házakat, és az otthon talált férfiakat összeterezték a község központjába. Az ellenszegülőket – köztük gyerekeket és nőket – a házuk udvarán vagy kertjében kegyetlenül megverték, majd agyonlőtték. Az összefogdosott emberekhez a katonák odahívták a község bíróját, hogy szemlélje meg, nincs-e közöttük román származású. A helybéli magyarok könyörögve kérték a bírót, hogy igazolja: ők nem követtek el semmi ellenséges tettet, sem a község román lakossága, sem pedig a bevonuló román hadsereg ellen, járjon közbe a katonáknál, hogy engedjék őket haza családjuk körébe. Amaz csak a vállát vonogatta...”

A katonák erőszakkal kiterelték az embereket a község végébe (az Alszegre). Ott géppuska elé állítottak, illetve ültettek mindenkit. Hiába könyörögtek életükért, a sortűz eldőrdült, s 43 ártatlan ember vére festette pirosra Magyarremete földjét. A katonák kirabolták a hullákat, majd mint akik jól végezték dolgukat, elmentek és otthagyták a tetemeiket.

Késő délután a községet Belényes irányából elérték a szovjet hadsereg katonái, akik három súlyos sebesült túlélőt találtak, akiknek sebeit bekötötték. Útközben hazafelé az egyik súlyosabb sebesült belehalt sérüléseibe, míg a másik két túlélő később elmondhatta a történeteket.

A meggyilkoltak hozzátartozói csak másnap mehettek a halottakhoz. A község román vezetősége megtiltotta a tetemek elszállítását. A halottakat a román lakosság szekereken vitte ki a temetőbe, ahol az előre megásott gödörbe dobálták, és elföldelték őket, megtiltván a hozzátartozók jelenlétét és az egyházi szertartást.”

A könyv az 1990 utáni változásokról is szól. Öröndetes, hogy magyar többségű településeken magyar polgármesterek intézhetik és képviselhetik a közösségüket. Szomorú, hogy a rendszerváltás vesztesei is a magyarok közül kerülnek ki többen: *„Ha leáll egy üzem, csökkenteni kell a munkások létszámát, az ingázókat küldik el legelőbb. Próbáljanak szerencsét a falujukban, hiszen el se jöttek onnan igazán. És a magyarokat küldik elsőnek, mivel – mondják – nem zavarhatják vissza a Kárpátok másik partjára azokat a románokat, akiket az ipar szolgálatára idehoztak.*

Mihályfalva irányából ingázók járnak be, magyarok. Az átállás vesztesei, egy láthatatlan csata látható sebesültjei.”

Reményt keltő történés az ökumené erősödése. *„A kisebbségi élet Erdélyben az ökumené eszméjét, elvont gondolatát gyakorlati cselekvéssé változtatta. Magyarságát, anyanyelvét, hagyományait védelmezte a katolikus, református, unitárius vagy evangélikus magyar, és ebben a szabadságharcban előítéletek oszlottak szét, falak omlottak le, lelkek kerültek közelebb egymáshoz. (...) Ez az ökumené-eszmény pedig Nagyváradról sugárzott ki a faluba, egész Biharba.”*

„Nagyvárad egyenesen példa. Régi ismerősöm magyarázta nekem, a Varadinum-ünnepség körmenetében, hogy úgy érzi, mintha sok százados szétszakitottság után, a bihari magyarság most találta volna meg az egységét. Elképzelhető lett volna-e, hogy a városi román hatóságok, amelyeket láthatóan ingerel Szent László király emlékezete, a magyarság szétszakitottsága esetén esztendőkön át eltűrje a magyar-Várad megünneplését? Dehát, éppen úgy, mint a Szent László-templom 1964-es megmentésekor, kilencszáz esztendő szegülne szembe velük, ha csak megkísérelnék!”

Beke György pályaképének íve magasán van, térben és időben hatalmas olvasótábor várja az új felismerésekkel gazdagító köteteket, mindenek előtt a következő hármat: az Arad, Temes és Krassó-Szörény megyékből formált Bánági körképet, a *Bartók szülőföldjén*, a Hunyad, Szeben megyék maradék magyarságát s a Brassó megyei (hétfalusi) csángókat bemutató *Déva vára alatt*, és a legnagyobb magyar kisebbségi tömböt, annak sajátos hagyományait, történelmét, a székely életérzést megjelenítő *Székelyföld* című köteteket.

Az életmű, hála Istennek, lezáratlan, az alkotóerejében és kedvében lévő író tovább gazdagodó életműve újabb meglepetéseket ígér.

Jegyzetek

1 Beke György: *Itt egymásra találnak az emberek*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984.

2 Beke György: *Az Értől a Kölesérig. Barangolások Erdélyben III. kötet*, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2000.

3 Beke György: *A lándzsa hegye*, Apáczai Könyvműhely – Intermix, Budapest – Ungvár, 1993. 39. oldal

4 Beke György im. (2)

Somos Béla írásával köszöntjük a hetvenöt esztendőes Beke Györgyöt, folyóiratunk régi barátját és munkatársát. (A Szerk.)

Nagy Miklós

„Ahol a pénz nem Isten”

A századutó, századelő Jókaija

Hullámzó életérzés; világnézeti és vallási kérdések

Bizakodó hangnemben, már-már vidáman kezdődik Jókai 1895-ös önéletrajzi áttekintése: „Hetven éves koromban egy új hazát, egy új nemzetet, egy új családot és egy új irodalmat látok magam körül és nem érzem magamat benne idegennek és kivénültnek: én folyton együtt maradtam a megújulókkal.” (*Önéletrajzom*, NK 100. köt.) Az elmúlt öt esztendő sok örömet hozott számára: 1894-ben országra szóló eseménnyé emelkedett félszázados alkotói pályájának megünneplése, s mintegy ennek előjátékként kétszer is akadémiái pályadíjat nyert (1890 és 1894). Svábhegyi kertjéből letekintve a millenniumi előkészületek lázában égő főváros látványa gyönyörködteti, a hegyi ösvényen ott kíséri fogadott leánya, Feszty Árpádné, meg a kis unoka, Feszty Mária (Masa).

A két évvel utóbb (1897-ben) megfogalmazott *Solitudo* eleinte derűs színekkel festi a hegyen töltött kora nyári heteket: körülötte a család, a viruló kert, amelyet betölt a szőlőmunkások éneke. Hanem a kánikula időszakában már egyedül marad: „estenden” nincs egyéb társasága egy „ciripelő prücsökné”. A tárca szerzője ki akarja békíteni olvasóját e megoldással („a magányosságnak a gyönyöreire elszámíthatatlanok”), ám a következő pályaszakasz ismeretében nem hihetünk neki.

Az 1899-ben Nagy Bellával kötött házasság nem csupán későn feltámadó erotikus vágyak – illúziók következménye. Menekülés is a „solitudo”-ból, ahová Fesztyék elhidegülése miatt került. A művészházaspár a közeli budapesti rokonokkal együtt értetlenséggel és felháborodottan fogadja Jókai lépését, nem is kívánják megismerni Nagy Bellát. Fesztyék, Hegedűsék meggondolatlan és előítélettel diktált tettei felingerlik az aggastyánt. Ismerjük levelét 1901 elejéről, amelyben határozottan kijelenti: „Egyetlen érzésem irántuk az, hogy félek tőlük és gyűlölöm őket.” (Váli Mari: *Emlékeim Jókai Mórról*. 30) Szerencsére indulatai lehiggadnak, nagyobb távlatból, általános élethelyzetként látja házasságkötésük ügyét. Ártatlan, tiszta asszonyok régebbi korokban is ki voltak téve mocskos pletykáknak, hazug rágalomnak – hirdeti írónk az *Egetvívó asszonyszívben* (1902), amely a XVIII. században játszódik.

A kilencvenes években nagy vihart kavartak az ún. egyházpolitikai törvények, kivált a kötelező polgári házasságot és a zsidó felekezet egyenjogúsítását elrendelők. A költő természetesen elismeréssel fogadta őket, hiszen régtől fogva vallotta a legteljesebb vallási türelemről szóló tételt: „Én minden vallást jónak tartok, csak a követői legyenek jók.” (*A mi lengyelünk*, 1903).

Minden vallás jó, tehát a katolicizmus is, méghozzá a pápasággal, szerzetesrendjeivel, hierarchikus megkötöttségével együtt? A kérdés szükségszerűen fölvetődik, mert Jókai hetvenes években megjelent regényeit a Róma elleni harcoság jellemezte. Küzdött bennük IX. Pius és az általa képviselt ultramontanizmus ellen (*Fekete gyémántok, Egy az Isten*), bomlasztó elemként bélyegezte meg a jezsuitákat, szót emelt a szerzetesrendek megszüntetése mellett *A jövő század regénye* lapjain. Mindennek már nyomát sem találjuk az utolsó decennium nagyobb munkáiban. Sőt 1900–1901-ben olyan témát választ, amelynek döntő mozzanata a XVIII. századi érseki törvényszék pártatlan ítélete egy bonyolult házasságjogi pörben. Ekkor a református Ungvári Katalinnak adtak igazat Kalocsán, előkelő katolikus férje ellenében. (*Egetvívó asszonyszív*)

A történelmi esemény fölelevenítése – többek között – a századfordulás Egyház türelmetlen, felekezetieskedő papjainak szolt. Hasonló irányba mutat történelmi regénye, a *Fráter György* (1893) is. A címszereplő inkább törhetetlen hazafi, mint papi ember, és erős hangsúlyt kap békés magatartása a reformációval szemben. Ez azonban rövidtávú magyarázat, s az irodalomtörténésznek számolnia kell az író szorongásokkal teli jövőképeivel is. Attól tart, hogy a XX. század meghozza az anarchia győzelmét, és a vallásra, államra, magasbrendű érzésvilágra egyaránt megsemmisülés vár, az ember farkasa lesz embertársának. Mi vethet gátat az elaljasodásnak – kérdezi *Világteremtés* című töprengő írásában. (Ez a pálya végén keletkezett vö. HhM 2. köt.) A költő fejtegetései nehezen követhetők, ám úgy látszik, a természettudományos elmélet meg a Biblia tanításának összeegyeztetésétől vár valamilyen fegyverszünetet a világnézeti harcokban. A kibékülés föltételének gondolhatta a tételes vallás (nála: Religio) és egyházszervezet tekintélyének emelését is.

Megnyugvást azonban így sem lel. Utolsó előtti regényében (*Ahol a pénz nem Isten*) ijesztő látomás rajzolódik ki: Európa a földtani előrejelzések szerint is süllyed. Egykor majd tenger borítja döntő részét.

Nem tarthatnók meglepőnek, ha Jókai utolsó életszakaszán hódolt volna a spiritizmusnak. Többször is leírta korábban, hogy hisz a jóslatokban, rossz előjelekben, telepátiában. Rákosné Ács Klára grafológus a Mester akkori betűvetésében is fölismerni vélte az okkult jelenségek okozta lelki izgalmat (*Vallanak a betűk*. 1985, XXIV. fejezet). Ennek az analízisnek ellentmondani látszik az *Astral szellemek* című tárca (1897). Itt elismeri, hogy a szabadságharc után gyakran „táncoltatta az asztalt”, míg orvosa – rohamos egészségromlását látva – el nem tanácsolta tőle. Ez a tilalom annál jogosabb, mert a szellemidézés szögesen ellenkezik a túlvilági életéről hirdetett keresztény felfogással – zárja a cikket.

Mérlegelhetjük a buddhizmushoz való vonzódását is, noha e föltételezés mindössze *A mi lengyelünkkel* igazolható. Lippay, az egyre mélyebbre süllyedő főszereplő, színpadon játszatja el Buddha démonoktól történő megkísértését, míg valódi célja ezzel egy titkos orgia leplezése. Írónknak a nagy hitrendszer iránti érdeklődése nem volt mély, és semmiképpen sem vezethető vissza százada pesszimista bölcselőire. (Filozófusokat nem olvasott, a természettudományokból levonható filozófiai következtetésekkel sem törődött. A darwinizmusról semmivel sem tudott többet a kor újságolvasó átlagemberénél). Végül is a világvallások tekintetében igazat adhatunk Feszty Árpádnénak: „Jókai a föld minden vallását tisztelte, de otthon egyikben se volt. (...) De királynak a krisztusi szeretet, igazság, egyenlőség felé törekvés tanát ismerte el.”

Házasság, válás, asszonysorsok, erotika

A korán megöregedett, hol fenséges, hol kicsinyesen zsémbes Laborfalvi Róza mellett sok szerelmi vágyat fojtott magába a költő. A kutatók, különösen a kritikai kiadás gondozói rámutatnak arra, hogy 1870-et követően regényeiben megsokasodnak az erotikus (olykor lesbikus vagy szadista) jelenetek, áltörténelmi epikumát alig rejtett orgiákkal tölti meg (*Egy hírhedt kalandor, Rákóczy fia*). Bori Imre – a korzítésből fakadó párhuzamokra utalva – joggal mondja ki: „Jókai hideg szépségei akár karöltve sétálhatnának a

francia és angol irodalom »fatális asszonyaival«, akik frigiditást mutatnak, egyúttal szadista kéjt is ígérnek.“ (A magyar irodalom modern irányai I. 1985, 117.)

Bármennyire is elszaporodnak az efféle portrék életművében a századforduló során, dekadens szépségük nem ösztönzi nagyobb méretű ábrázolásra. Még egy kisregény sem kerekedik ki mindebből. Nemcsak erkölcsi kátéja tartja vissza az ilyen kísérletektől, élményei sem gyűltek a végzetes asszonyok világából. Ámde kései írásaiban egyre sokasodnak az elhanyagolt, megcsalt, olykor már lázadó asszonyok, akiket szerencsés alkotói pillanataiban erős együttérzéssel formál meg. (Tégy jót, Öreg ember..., Egetvívó asszonyszív, A mi lengyelünk) Az öskép minden esetben Timéa, reá emlékeztet a hősnők hűsége, férjtisztelete, többé-kevésbé hűvös vérmérséklete.

Camilla, a biedermeier gondolkodású író nő, ahogy sem akarja felismerni, hogy férje erkölcsileg teljesen felelőtlen, túl későn szánja rá magát a válásra (Tégy jót), Stella (Eszta) szegénységbe jutva, hálából, tanítványa rajongásból hozzámegy a nagynevű, idős festőhöz, hogy csakhamar összetalálkozzék időközben híressé vált első szerelmével. A fiatalasszony nemet mond kérőjének: „Akinek jelleme van, az rabja a becsületének – mártírja a szívének.” (Öreg ember, 1900.) Minden megaláztatást eltűrne Natália, csupán férje durva bántalmazása lobbantja fel ellenállását. (A mi lengyelünk)

Dobokay Alasztor, a Tégy jót (1895) rezonőrje szembeszáll alkotójának a szerelemről hirdetett korábbi, rajongó nézeteivel. Álarcában Jókai – a naturalizmus-pozitivizmus szellemében – célzatosan tagad és rombol minden költői emelkedettséget. Dobokay cinikus nyíltsággal szól a századvég szerelmeiről, házasságkötési gyakorlatáról: „A legtöbbször kutyaosztón, érzéki gerjedés, máskor szuggesztív, sűrű esetben konvenciók megszokás: egy egész osztálynál alkutárgy és spekuláció.” A szerelmi lemondás férfiak esetében: „Bevallása a gerincsvadásnak. Félelem a nevetségessé tételtől.” E tételeket bőven igazolják a történet negatív alakjai, míg a házassági hűség szélsőséges fenntartása naiv, tragikomikus következményű döntésnek bizonyul. Végül is inkább a részletekben, a szalonélet erkölcsrajzában csillannak fel a művészi értékek, mint az erőszakolt végkifejletben.

„A vér szava” – a fin de siècle realista-naturalista prózája kedvelte e kifejezést. Jókai sohasem volt oly közel ahhoz, hogy az ösztönök ébredését meggyőzően rajzolja, mint A tengerszemű hölgy (1890) esetében. A gazdag, szép komáromi menyecske, Erzsike, hamar megunja üresfejű földbirtokos férjét; Bagotay Mukitól annak gulyásához pártol, így bosszút áll ura hűtlenségéért. Élettársában nincs semmi „nevelés, hazugság, gyöngeség”. Napbarnította karja „mint a bronzból öntött atlétaszobroké”. Ő ugyan nem Bagotay mása, aki holtrészegre itta magát a nászéjszakán! Most már érzelmei meg érdekei egyaránt sodorják az édesanyjától eltaszított „tengerszemű”-t: újabb szeretője legalább arra jó, hogy megőrizze elkobzásra ítélt családi vagyona egy részét. Erzsikét szadista hajlama már kamaszlány korában is udvarlójának megkínzására készíti, nem csoda, hogy végül agyonlövi zsamokoskodó férjét.

A szerelem gyilkosságba torkollása mítoszi motívummá emelkedik Levente (1897–1898) című színművében: a csábítás különféle eszközeivel él Ménmarót fejedelem három varázsló leánya, hogy Árpád vezér négy fiát elpusztítsa. Bűvellő, Illangó, Szemőke rontó szenvedélyükkel a kései romantika s a szecesszió világába tartoznak, eszünkbe juttathatják a VÉRIVŐ LEÁNYOKAT, Babits fiatalon írt költeményét. A bűnös leányok legfőbb üldözője maga is nő, Jahel, az ótestamentumi szigorúságú harcias özvegy, aki a Nibelungok eposzába is beillenek. Ménmarót udvarában megengedett a többnejűség, ott a főrangú leányok többsége buja amazonként-hetéraként viselkedik. Az érzékiség leplezetlen feltárása a színpadon bizonyára elutasításra talált volna, ha bemutatják a Leventét. A honfoglalás megjelenítésétől pátoszt és emelkedettséget várt a közvélemény. Ellenben a komikus műfajnak nagyon is megfelel a történelmi események, alakok újszerű, hősietlen felfogása. Ez történik a FÉLISTENEK BOLONSÁGAIBAN, ahol Cicero meg Iulius Caesar kikapós, válni akaró férjként mutatkoznak be. A kurta, komédiaizú játékot „történelmi groteszk”-nek keresztelte Szabó Magda, s önvallomást olvasott ki belőle. Mindkettőben igaza van.

Bíráló hangú történelemszemlélet

1898-ban díszes és gazdagon illusztrált albumot jelentet meg a Révai Kiadó az ötven év előtti eseményekről. Címe: *Ezemyolczszáznegyvennyolcz, a magyar szabadságharcz 1848–49-ben.* (Fő) szerkesztői Dr. Jókai Mór, Bródy Sándor, Rákosi Viktor. Az *Előhang* végén maga a nagy idők tanúja kondíttja meg az emlékezés harangját: „Míg magyar él, míg szabad ember él e honban, kegyelettel fognak visszagondolni az évre, annak történelmére s történetalkotó alakjaira. Dicsőség a halhatatlanoknak.” Igen, ez a szónok hangja, az orátoré, aki már eddig is többször bebizonyította, hogy fel tudja szítani a hazafias lelkesedés tüzeit. De hol marad az ifjú Jókai Móric, aki Debrecenben találékony satírával támadta a jakobinusok utánpótlóit, a haszonlesőket, a jelszavaktól elkábultakat? Ezt a gúnyos, olykor keserű igazmondástól áthatott hangnemt is fölismerehetjük 1899-ben közzétett cikksorozatában: *Emlékek a szabadságharczról* (HhM 5. köt.).

Korábbi regényeiben szó esett a szabadcsapatok kilengéseiről (*Enyim, tied, övé*), a másokban ok nélkül hazaárulót szimatolókról (*Politikai divatok*), a Kossuth és Görgey közti ellentétéről. Ezúttal mélyebbre vág sebészsképe. Bemutatja, hogy Kossuth milyen könnyen kijátszotta a Békepártot április 14-én a trónfosztás kimondatásával. A párt számos képviselője ettől sem vált bölcsőbbé: azon a címen, hogy Kossuthékat túl kell lícitálni, Szemere Bertalan egyenesen republikánus elveket vett be kormányprogramjába. A visszaemlékező önvizsgálatot tart, elemzi saját nemzedékének 49-es politikai nézeteit (*A gyémántos pör* fejezet). Hiába voltak elméletben békepártiak, a március 4-én Olmützben „oktrojált” birodalmi alkotmány durván ellentmondott Magyarország történelmi különállásának. „(...) el kell ismernem, hogy a szenvedélyek szításában senki sem tett túl rajtam. A legokosabb emberek is csak átkozódni tudtak.” (uo.). A harci tüzet táplálták a tavaszi hadjárat győzelmei s az a fellengző remény, hogy az olaszok, franciák, lengyelek nemsokára szövetségesei lesznek a magyaroknak. *A Fejjel lefelé* kapitulum erős színekkel festi a Budavár visszavétele utáni országos zűrzavart. Az országgyűlést egy hónapra elnapolták, a kormányzó meg Görgey folytatta a civakodást, a Szemere-kormány képtelen volt a lakosságot megnyugtatni az orosz betörés láttán. Parancsolt minden hatóság, engedelmessé válni senki sem akart. Az újságíróknak fogalmuk sem volt a harcterekről, az európai politikai helyzetről: „Szamarak voltunk mind. Én két lapot szerkesztettem, hát dupla számár voltam.”

Mindez egy eleve forradalomellenes gondolkozó megnyilatkozása is lehetne. Mondjuk: Kemény Zsigmondé. Csakhogy az emlékirat többi része – meglehetősen következtetlenséggel – más irányba mutat. Jókai nagy stratégiai hibának tartja Buda ostromát, szükségtelennek a trónfosztás ünnepélyes kihirdetését. Bölcsőbb lett volna folytatni a nyugatra irányuló előrenyomulást, a megvert osztrák erőket teljesen lefejezve. És ha elmarad április 14-e, Nagy-Britanniának sincs jogcíme a Habsburgok melletti állásfoglalásra (*A gyémántos pör*). Az író tehát – most utólag – lát egy hajdani, kedvezőbb lehetőséget. De ennek létezésében már akkor is kételkedtek egyes történészek. Például Marczali Henrik, aki 1898-ban elkészítette az utószót az említett, Révaiéktól kiadott híres gyűjteményhez.

Nem sokkal a cikksorozat után (1902), teljessé vált Jókai évtizedek óta készülő ismeretterjesztő munkája, *A magyar nemzet*

története. A mű befejezése ezeryolcszázhatvanhét, az alkotmányos monarchia és a dualizmus lelkes hangú dicsérete. Ez persze csupán akkor hangozhat el, ha 1848–1849 számos eseményére „fátyol borul”, amelynek szövetén át felcsillannak ugyan a mindkét részről elkövetett tévedések-tévelygések (április 14-e, „Hentzi vandalizmusa”, Haynau kegyetlenkedései stb.), ám ezek pusztán címszavak maradnak. A kiegyezés szükségszerű következménye, hogy „dicső uralkodónk I. Ferenc József” mindezért nem felelős. (Az talán már a költő túlzott lojalitásából ered, hogy nem hibáztatja az uralkodóházat sem.) Nem a dinasztia tehet az áprilisban szentesített törvények felrúgásáról, a nemzetiségi izgatásokról, hanem a „kamarilla”. Ennek bővebb bemutatásán, „nevesítésén” aztán átsiklik a tárgyalás. A századforduló olvasói – mégis – nem kis haszonnal forgathatták ezt a rövid (140 lapos) összefoglalást, ám napjaink emberéhez közelebb áll a kritikus-önkritikus szellemű 1899-es emlékirat.

Hozzáférni egyikhez sem könnyű. Mivel a Kritikai Kiadás 1968-ban közzétette *A magyar nemzet történetét*, itt egyszerűbb a dolog. A korábbi feldolgozás mindössze a Hátrahagyott Művek sorában öltött könyvalakot (1912; HhM 5. köt.). Nem csoda tehát, ha a közvélemény azt hiszi, hogy a szerző csak a hősköltemény hangnemében, nagyzenekari kísérettel tudta felidézni a forradalmi napokat! (A szabadságharc utójátékához tartoznak a betyárrá züllött honvédtisztek, akik elvárták, néha fegyverrel, gyilkossággal is kikényszerítették a megélhetésükhöz szükséges adományokat. Korábban Jókai nem szerepeltetett efféléket, most erre is rákerül a sor (*Hányan vagyunk még?* című novellájában).

A hazai színjátszás kezdeteinek árnyoldalai is megjelennek a *Thespis kordéja* című drámájában (1890). Alkalmi kompozíció ez, amellyel a Nemzeti Színház Kelemen László társulatának úttörését kívánta megkoszorúzni a centenáriumi alkalmából. Bemutatására nem került sor sötét tónusa miatt: Paulay Ede úgy vélte, hogy a színészek nyomorúságát, a társulat két tagjának züllöttségét (Sehy, Liptai) ünneprontás lenne fölleveníteni. Írónkat sem keserítette el ez a fogadtatás: a „sós” színmű helyett „cukrosat” készített, amelynek derűs-ünneplés hangulata már a címadásból is kitetszett: *Földönjáró csillagok*. Elítéljük nagyon is gyors alkalmazkodása miatt? Megtehetjük, bár följegyzésre méltó, hogy a *Thespis kordéját* ugyanúgy besorolta munkáinak reprezentatív sorozatába, mint ama másikat... (NK 40. köt.)

Ez a tanulmány nem készült a végső pályaszakasz kritikai szemléjének igényével. A cél akkori írásai lelki-szellemi *háttérének* feltárása volt, a kiválasztott művekkel elsősorban konkrétizálni akartam Jókai vezető gondolatait, érzéseit. Új vonatkozások, szempontok tisztázására törekedve mellőztem azt, ami (talán) közismertnek látszik, és általában lemondtam a műelemzésekről. Azonban nem térhetek ki írónk századvégi munkásságának általános jellemzése elől. 1890-et követően nagy terjedelmű, bonyolult cselekményű alkotásai többnyire önismétléssel teliek, a kifáradás jeleit mutatják. Sokkal sikerültebbek azok az epikumai, amelyekben megelégszik az egyszerű meseszövevéllel, és elsősorban személyes emlékeire támaszkodnak (*A gazdag szegények*, *A tengerszemű hölgy*, *Sárga rózsa*, *A barátfalvi lévíta*, számos elbeszélés meg hírlapi tárcák). Messzi tájak, a história színes alakjai már nem adnak szárnyat képzeletének, amint egykor (*Fráter György*, *Trenk Frigyes*, *Ahol a pénz nem Isten*). A jövőt faggatja ugyan, de látomásait megtölti a pesszimizmus, a sziget eszméje sem lesz mítoszteremtővé művében.

Akkori írásaiból bőséges anyagot lehet összegyűjteni a naturalizmus hatásának igazolására. (Sokat elvégzett ezen a területen Bori Imre.) A részleteket tekintve beszélhetünk ugyan a klinikai esetek, orvosi eljárások megörökítéséről, ám az áramlat bölcséleti-esztétikai alapjai idegenek Jókainak. Nem épít az átöröklés, valamint a környezet determináló hatásának elvére, nem tekinti követelménynek a fantázia száműzését. A tények tisztelete, az aprólékosságig menő megfigyelés mégis új vonás munkásságában. E kettő párosul erős néprajzi érdeklődésével (*Sárga rózsa*) vagy az idős emberre oly jellemző, csodálatosan élénk visszaemlékezésével. A jelenné bővült távoli múlt ragadja meg olvasóit a szabadságharcot idéző cikksorozatában is. Egyik-másik kompozíciójába költött dokumentumot csúsztat be: adóbevallást olvashatunk *A gazdag szegényekben*, Dobokay gúnyos jellemzése az érzelmes bestsellerekről akár egy naturalizmust hirdető kritikus kirohanása! (*Tégy jó!*) *Az egetvivő asszonyszív* szerzője elindul a dokumentarizmus útján: sokat idéz a lábjegyzetekben a regénye alapjául kiválasztott pör anyagából, általában történész módjára hivatkozik forrásaira.

Illés Endre Domokos Mátyással együtt elkészített novellaválogatása (1955) felhívja a figyelmet e stílustörekvésre: „Jelentkezik egyfajta öregkori, rövidlátó, tehát mindenhez közelhajló valóságidézés(…)”. A két jelző: „rövidlátó”, „mindenhez közelhajló” nagyon érzékletes. Azt hiszem, többet mond, mint ha dokumentarizmusát, regionalizmusát emlegetjük.

Orosz László

Emlékezés Nagy Miklóstra

Tudtam, hogy gyógyíthatatlan beteg, április 13-án bekövetkezett halálának a híre mégis úgy ért, mint a villámcsapás. Csaknem hat évtizednyi barátság fűzött hozzá. 1943 szeptemberében ismertem meg az Eötvös Collegiumban. Vele egy „családba”, egy szobába kerültem, magyar – latin szakosok voltunk mind a ketten. Ő akkor kezdte a második évet. Jólesően hiányzott belőle a felsőbb évesek fennhéjázóan gunyoros viselkedése a „golyával” szemben. Kezdetből szeretettel teljes érdeklődést tanúsított irántam, talán azért is, mert számára addig jobbra ismeretlen országrészből jöttem. Ő dunántúli, szombathelyi volt, én tiszántúli, szüleim révén beregi. Sokoldalú érdeklődését később is tapasztaltam. Nem sajnálta soha az időt, a fáradságot ismerkedésre, utazásra, olvasásra, nyelvtanulásra, színházra, hangversenyre, múzeumok, tárlatok látogatására. Kíváncsi volt a világra.

Irodalom iránti vonzódásunk közös volt, noha eltérő gyökerű. Keresztury Dezső egyik collegiumi óráján magunk választotta műről beszélhettünk: Miklós Babits-regényét ismertetett, én Németh László-drámát. Búcsúzásunkkor Babits-kötettel ajándékozott meg, hogy „némi dunántúltság” mindig legyen nálam kéznél, én Németh László könyvével viszonztam az ajándékát. Miután Kecskemétre kerültem, ő Budapesten maradt, sűrű levélváltás és gyakori találkozások révén nem lazult, inkább szorosabbá vált a barátságunk. Amikor 1957-ben letartóztattak, befolyásos vagy annak vélt ismerőseit igyekezett mozgósítani érdekemben. Mikor kiszabadultam, állásom, jövedelmem nem volt, munkát szerzett számomra: megbízást, szerződést a szerkesztésében akkor indult Jókai-sorozatban regények kritikai kiadásának készítésére.

Hatalmas munkára vállalkozott Jókai összes művei kritikai kiadásának szerkesztésével. Emlékszem, hogy a Collegiumban még a Jókai-regények kritikai fogadtatása érdekelte, arról írta a szakdolgozatát. Később kedvelte meg a műveit. „Mi tagadás, meghódított – írta Jókairól –, kezdetben nyelvvel, azután komikumának frissességével, sokoldalúságával, csodás termékenységével.” Azt hiszem, közös tulajdonság volt Jókaiiban meg benne az, amiről már írtam: a széles körű érdeklődés, a kíváncsiság a világra. Három róla írt könyvében és számos tanulmányában hívta fel a figyelmet arra, hogy Jókai művei irodalmunkban leggazdagabban mutatják be múltunkat, főként az író számára részben félmúltnak, részben jelennek számító 19. századot. Meggyőzően bizonyította, hogy regényeit nemcsak a romantika megszépítő ragyogása jellemzi, hanem a nemzet fejlődése akadályozóinak és haszonlesőinek szigorú elítélése is. Egyetemi oktatóként évtizedeken át foglalkozott poétikával, irodalomelmélettel, s a külföldi szakirodalommal lépést tartva elemezte Jókai regényírói módszereit, regénytípusait. Említhetem itt 1999-ben megjelent Jókai-könyvének azt a részletét, amelyben Northrop Frye *Anatomy of Criticism* című könyvének a romance-ról szóló fejtegetését hívta tanúul arra, hogy Jókai a maga korában nem volt sem idejétmúlt, sem provinciális. *Dialógus Jókairól* című írásában, a kifogásokat hangoztató tanítvány meg az író mellett érvelő mester elképzelt párbeszédében úgy védi meg Jókait a finnyás és mereven ítélkező irodalomtudósok vádjaitól, hogy a hibáit sem titkolja. Teszi ezt a széles olvasóközönség számára is érthetően. A világos, közérthető fogalmazás – egyre ritkuló erény irodalomtudományunkban – rokonszerves értéke Nagy Miklós írásainak.

„Gyulaiék Jókai hibáit felnagyítva, kiválóságairól jórészt megfélemezve valóságos anti-Jókait faragtak Keményből, s a két alkotó közötti választás kényszerítő tudata túlélte őket, túl a 19. századot is” – írta *Kemény Zsigmond* című könyvében. Szakított ezzel a „kényszerítő tudattal”: Jókai iránti elkötelezettsége nem akadályozta Kemény regényírói nagyságának fel- és elismerésében, az sem, hogy a marxista irodalomtörténet művelői igyekeztek Keményt kirekeszteni élvonalbeli íróink közül. Azt vallotta: „az Őzveggy és leányának *A rajongókkal* együtt ott a helye irodalmunk remekei sorában”.

Érdeklődésének középpontjában Jókai állt, két tanulmánykötetét (*Virrasztók, Klió és más múzsák*) meg az írásait számba vevő, 1995-ben Debrecenben megjelent bibliográfiát lapozva azonban meggyőződhetünk róla, hogy munkássága jóval tágabb körű volt: kiterjedt főként a 19. század második felének irodalmára, de foglalkoztatta Katona, írt 20. századi művekről és irodalomtörténészekről is, jól ismerte, magyar törekvésekkel gyakran párhuzamba állította a külföldi irodalmakat is.

Már viaskodott a betegséggel, amikor 2000 áprilisában, a kecskeméti Jókai-konferencián előadást tartott a századutó és a századelő Jókaijáról. Akik ott voltak, máig emlegetik, milyen kitűnőt. Végighallgatta a délután sorra került előadásokat is: kíváncsi volt a helyi kutatóktól feltárt részletekre meg arra, milyen kép él Jókairól a pályadíjnyertes dolgozatokat író diákokban.

Nem ok nélkül vetették fel többen, hogy a címeiket, rangokat, kitüntetésekét osztó hatalmasságok nem becsülték meg Nagy Miklóst érdeme szerint. Az lehetett ennek az oka, hogy megalkuvásra nem képes tudományos meggyőződése miatt kapcsolatait sohasem érdekei szerint alakította.

Rokonszerves egyénisége révén azonban megszerették mindenütt, ahol csak megfordult: a budapesti meg a debreceni egyetemen, az Irodalomtörténeti Társaságban, Jókai-emlékhelyeken: Komáromban, Pápán, Kecskeméten, a Felvidéken és Erdélyben, az egész Kárpát-medencében és azon túl is. Barátok, tanítványok gyászolják és őrzik az emlékét. Remélhetjük, hogy szeretettel, megbecsüléssel fognak rá emlékezni Jókai olvasóinak újabb meg újabb nemzedékei is.

Vathy Zsuzsa

Ecset és henger

Hencze Tamás festményeiről

Egy kiállítás megnyitása kitüntetett pillanat, a kiállított tárgyak – jelen esetben képek – az alkotóhoz visznek el bennünket. A művek alkotója megmutatja magát nekünk, beavat bennünket jelekkel, formákkal, gesztusokkal és színekkel megfogalmazott világába.

A huszadik században mind több művész dolgozott ki magának egyedül álló technikát. Ecset helyett szórópisztolyt használt, olajfesték helyett vegyi átalakulásra kész emulziókat, fényérzékeny vegyületeket. A cél az egyedül rá jellemző szín, forma vagy fényhatás elérése volt. Hencze Tamás műtermében a festő szerszáma az ecseten kívül a henger. Pici, néhány centiméterestől a negyven-negyvenöt centisig.

Ha a művészt Rembrandt, vagy akár Csontváry önarcképe alapján akarjuk magunk elé képzelni – állványra kifeszített vászon, a festő bal kezében paletta, a jobban ecset, a mellén kötény, a fején sapka –, csalódunk. Hencze Tamás nagy méretű képei asztalon, és pedig nagy méretű asztalon készülnek. A korábbiak, az akció vagy gesztus festészet idejéből származók, esetleg nem is az asztalon, hanem a műterem padlóján, a földön készültek. Egy műtermi fénykép tanúsága szerint az ecset, a kéz, a szem, a guggoló test egyformán részt vesznek a kép elkészítésében: átadják az öröm, csodálkozás, meghökkenés sok lehetséges, de végső formájában mégis egyszeri és megismételhetetlen gesztusát.

A kortárs képzőművészet teoretikusai szerint a modern művész egyszerre képromboló eretnek, és egyszerre rajongó hívő. Képzletünkre van bízva, hogy Hencze Tamásban, amikor pályája elején, mint fiatal kirakatrendező, dekoratőr és grafikus, elment Párizsba, egy futballmeccsre szervezett társasutazással; majd a jegyet eladta, és meccs helyett végigjárta a modern művészet múzeumait, képtárait – milyen tabuk, ideák, örökérvényű szabályok sülyedtek el.

Hazajötte után jó ideig egyáltalán nem tudott festeni, majd felfedezte, hogy munkaeszköze, a kirakatrendezők és grafikusok gumihengere nemcsak nagy felületeket tud bemázolni, hanem sajátos formák létrehozására is képes, s ezeknek a formáknak az ismétlődése, ritmusa, sűrűsége megint új formációkat teremhet, – és akkor még nem beszélünk a színekről, a színfoltok határaitól, a méretekről.

Amikor az utcáról belépünk egy kiállítóterembe, magunk mögött hagyjuk a mindennapi élet hangjait, tárgyait, a buszmegállóban várakozó embereket, az újságárus pavilonját, a taxisofőröket. Belépünk egy másik helyre, a médiumként megjelenő képek közé – Fehér tér, Vörös háromszög, Fekete trapéz, Fehér trapéz, Triptichon, Töredékek, Fényjelek –, s ezek a képek átvisznek bennünket a műalkotások világába, a *formák* világába. Ez a művészet. Ennyi.

Hencze Tamás Szekszárdon született, Pápán járt iskolába, ott érettségizett. Rajztanára és első mestere A. Tóth Sándor volt. Festői pályájának első felében – irigylésre méltó szerencsével – Korniss Dezső tanítványának és barátjának mondhatja magát. Büszke rá, hogy Kassákkal is megismerkedett, egy újpesti kiállításon, Hencze egyik képére rámutatott, azt mondta, „az a piros ott jó”. A hatvanas évek végén az „partervek”-nek nevezett progresszív festőkhöz tartozik, zugkiállításokat rendeznek, kiállításait megnyitják, bezárják, megnyitják, megint bezárják. – 1980-ban kiállít a XXXIV. Velencei Biennálén, nyolc évvel később részt vesz a Szöuli Művészeti Olimpián. Érdemes Művész, 1997-ben a Műcsarnok megrendezte a retrospektív kiállítását.

Pályájának egyik legnagyobb öröme, hogy 2000-ben, Párizsban a Jue de Pommes-ban, ugyanabban a múzeumban, ahol negyven évvel korábban a modern, európai festők képeit láthatta – a Közép- és Kelet-Európai festőket bemutató kiállításon az ő képei is ott voltak, egy termet megtöltöttek a képei.

Pethő Bertalan

Az Iszonytól az „Iszony“-esszéig*

Életélményeket felszító olvasmányélményeim készítettek annak idején irodalomkritikai jellegű írásokra. A hatvanas években a kommunista terror által lefojtva parázslottak ötvenhatos élményei. Nyilvános kifejezésükre nem volt mód, metaforikusan sem. Sokan ültek még börtönben az ötvenhatos népfelkelés és szabadságharc áldozatai közül, mármint a szerencsésnek mondható áldozatok közül, akiket nem akasztottak fel az 1958–59-ig folyó koncepciók perekben hozott ítéletek alapján. A „népfelkelés és szabadságharc” megnevezést utólagosan alkalmazom persze; azokban az időkben magunk között, bizalmasan „forradalom”-ról beszéltünk. Nagyon-nagyon óvatosan, mert '56 forradalomnak minősítése főbenjáró bűnnek számított. Hivatalosan „ellenforradalom” volt a neve, gyalázkodó jelzők kíséretében. Hivatalosságon kívül pedig mintha nem is lett volna egyéb vélemény. Minden médium, beleértve a megjelentetett irodalmat is, a pártpropaganda szócsöve volt. Az emberek a magánéletükig, sőt az észjárásukig és az indulatháztartásukig át voltak mediálva; akkoriban ezt – az uralkodó médiumot kifejező szóval – „átpolitizálás”-nak hívták. Ellenézés, lázadó gondolat, ellenszegülés az átmediálás elől ki-kimentett titkos zugokban élt tovább és keletkezett újra. Gerjesztve a lefojtott élményeket, melyeket annál erősebben dugaszolt le a társadalmi (és egyéni) tudatalattiba a Hatalom, mennél inkább félt – ötvenhaton okulva – az újbóli fellángolásuktól.

Magyar közeg

Személyes tapasztalatom volt bőven. Az Egyetem után az ország egyik legeldugottabb kórházába távolítottak el dolgozni, ahol sokkal őszintébben nyilatkoztak meg azonban az emberek, mint a nagyvárosi intézményekben. Tapasztalataimat három hónapos falusi orvosi munka tetézte, amire a kisvárosi kórházban köteleztek. Így élhettem át a második téesz-szervezés utórezgéseit azokkal együtt, akiket a termelőszövetkezetekbe – immár másodsor, az ötvenes évekbeli erőszakolás után – belekényszerítettek. Fenyegetések, ütlegelések, megaláztatások, nem ritkán halálba kergetés; hazug propaganda, egy-egy családtag vagy szomszéd beszerzése, „meggyőzés” a nyereszkeségből vagy félelemből hatalomhoz pártolt emberek propagandát szajkózó szavai által; a közéletben kiszolgáltatottság miatti együttműködés a megutált másokkal (előre jelzem az „iszony” tematizálását); szociális okból lelki sérültek kezelése vagy foglalkozási körön kívüli megértése – ezek voltak az én vidéki tapasztalataim. Megannyi újabb zsarátnok a diktatúra hamujával fedett izzásra. Sok vonatkozásban találóbb lenne azonban másféle képes beszéd az élmények gyarapodására: összeszívargó nedvek, nyirok, izzadmány; sokaknál gennyesedés, feszítő és fájdalmas keléssé dagadva.

Mindez magánügy volt azonban. Személyes vagy intim közösségi ügy, melyről (fellebviteli fórum híján) nem lehetett (végső ítélet bizonyosságával) tudni, hogy egyéni elfogultság a politikai társadalom zárványaként – „maroknyi ellenforradalmár” maradék lázongása vagy üszkösödése a „szocializmust építő nép” történelmi igazságával szembeni értetlenségben –, vagy pedig éppen ellenkezőleg, az igazság őrzése a tömeges történelmi hazugság közepette. A „tudni” és az „igazság” szót a „bizonyított és nyilvánosan elfogadott ismeretek” értelmében használom ebben a megállapításban. Ámde éppen az volt és – elégelezem a posztmodern/posztkommunista következményeket – az ma is a bökkenő, hogy a nyilvánosság korrumpálódott és a bizonyítás lett „pártossá”. Én biztos voltam a saját élményeimben, melyekről az imént beszámoltam, de ugyanúgy biztos – lehet – bárki a saját élményében. A „szubjektív” bizonyosság azonban nem garancia az „igazságra”. Ha különféleképpen, sőt, egymást kölcsönösen kizáró értelemben élnek meg az egyes emberek az eseményeket, akkor az egyeztetés az átéléstől különböző médiumban történik. Párbeszédben, megvitatások alkalmával, végső soron a nyilvánosságban, melynek a médiumai intézményesek.

A nyilvánosságot azonban a „proletárdiktatúra” képezte, „bizonyíték”-nak pedig csak az számított, amit a Hatalom által önmaga javára egyenirányúsított eljárások a Hatalom számára szolgáltattak. Ezért beszélek a nyilvánosság romlásáról, korrupciójáról és a bizonyítékok elpártosodásáról; az utóbbiról kb. az elférgesedés értelmében. Erről a véleményemről megint csak mondhatja azonban valaki, hogy ez csupán az én „személyes elfogultságom”. Ha azután az élmény-különbözőségek társadalmi egyeztetése élményeinek a különbözőségeit próbáljuk egyeztetni – ún. „meta-szinten” –, akkor ismét az egyeztetés médiumainak a problémájába ütközünk. Erről az ütközésről ismét keletkezik kinek-kinek saját élménye, melyeket újfent egyeztethetnek, és így tovább, szinte a végtelenségig.

Átlés és közlés, magánügy és nyilvánosság, személyesség és társadalom, meggyőződés és bizonyíthatóság ellenmondásai ilyen módon nem oldódnak meg, hanem ellenkezőleg, egymásba bonyolódva és szaporodva gördülnek tova. Minden egyes „meta-szintet” elsodor a következő. Mai – mondjuk így posztmodern – történelmi helyzetben a metafizikai világfelfogás bukásának tudjuk be ezt a folyamatot. Elrendeződés és összekülönbözés szüntelen egymásra utalását tapasztalva. És nyitva hagyva a kérdést, hogy mindez mire vezet/het/.

Előlegezek egy válaszkísérletet, mielőtt folytatom a '60-as évekbeli személyes történetem idetartozó epizódjának az ismertetését: elv és működés találkoztat/ása szerint választ az ember médiumot. A „médium” kifejezést a képzeletet és a technikai meg a társadalmi intézményeket átfogó értelemben használva itt. Ezzel a válaszkísérlettel legalább annyi vitás kérdést vetek fel persze, mint amennyinek a megválaszolására utat-módot keresek. Az újonnan felmerülő vitás kérdések gyökeresen másfélék azonban, mint a – filozófiai tételként megfogalmazott vagy csak hallgatólagosan érvényesülő – Tökéletes Beteljesülés jegyében érvényesített Egyetlen Abszolút Igazság viszonylatában álló vagy értelmezett ellentétek és megoldások kérdései. Márpedig a '60-as években ilyen viszonylatban került szembe egymással személyes élmény és társadalmiság. „Kinek az oldalán van az igazság?” Ezt kérdeztük magunktól, akik magunkba vonulva álltunk – állhattunk csak – ellent a kommunista rendszernek. És ezt kérte számon tőlünk és valamennyi kétkedőtől vagy ellenfelétől a marxista ideológia.

Sem médium, sem működés, sem elv nem számított másként a Végső Igazság vonatkozásában, mint járulékos tényező. Az eszközök a Nagy Célt szolgálták, az együtt- és közreműködés a Cél elérésére irányult, a tevékenység pedig magától értetődően harc – „az ellentétek harca” – volt, akár a gyűlölségig fokozva. Átlés és társadalom, személyesség és nyilvánosság úgy került szembe egymással, mint Igaz és Hamis. Mindkét oldal magának tulajdonította persze az igazságot, hamissággal pedig a másik oldalt vádolta. Így intéződött el és látszott kiiktatódni „végső soron” a nyilvánosság korrupciója és a magánosság zárkájába kényszerülő /ellen-/élmény bepállása. A legcsalárdabb propagandát a történelmi beteljesüléssel magát legitimáló diktatúra alkalmazta, az egyes ember pedig a benne forrongó átlés pervertálódását is vállalta abban a meggyőződésben, hogy a maga legbensőbb igazságát védi és megmenti a jövő számára. Ilyen módon két véglet egyikére futott ki – (nem győzöm eléggé hangsúlyozni:) „végső soron” – bármiféle

próbálkozás. Mégis volt ebben a polarizálódásban, vagy inkább mellette, olyan harmadikféle valami, amelyik saját jogon jelentkezett, és sem vissza- vagy rávezethető nem volt valamelyik pólusra, sem pedig feloldható nem volt bennük. Ezzel a felismeréssel érkezem el a „közeg”, témánál maradván elsősorban a „magyar” közeg problémájához, amelyen fennakadva fogtam irodalomkritikai írásba.

Amikor az ötvenhatos forradalom után másfél évvel a régi sztálinista időkre emlékeztető nagy tömeg vonult fel május elsején, „önként és dalolva”, vicces anekdota született. Valaki kívülállóféle elámulva kérdezte egy bennfentestől: „Hogyan jött össze ennyi ember, amikor legalább ennyien tüntettek és harcoltak '56 októberében?” – „Kis ország vagyunk, egy csúrhénk van”, hangzott a lapidáris válasz.

Nagyon megütköztem, gondolom sokadmagammal, ezen a „történeten”. A párbeszéd eredetén elgondolkodva még inkább, mint a benne foglalt minősítéseken. A veszített háború után egyebet sem hallottunk, amikor a hazánkról esett szó, mint hogy kis ország vagyunk, a népet pedig azon a módon fosztották meg a Petőfi – és utána még sokak – által csodált glóriájától, hogy hol ilyen, hol olyan oldalról nevezték csócseléknek. Mindkét minősítés sértő volt „akkoriban”, hiszen az erkölcsi és a szellemi nagyság függetlennek látszott a lakosság számától és a terület nagyságától, a nép pedig erőtaraléknak és a megújulás zálogának tűnt. Ötvenhat vonatkozásában párba állítva egymást támogatta azonban ez a két leminősítés. Megütközést elsősorban azáltal kelte, hogy homályban maradt, vajon hová, „melyik oldalra” tartoznak a beszélők. Kiszaladhatott ilyen keserű szó az egykori népfelkelő száján, de éppúgy elhangozhatott a szovjetbérenc karhatalmista lenéző véleményeként, mint az áldozatai behódolását díjazó apparatcsik cinikus megjegyzéseként.

Ennyi latolgatás éppen elég lenne a megütközéshez. Ugyanakkor a két végletre, a Jó és a Rossz pólusára bontás enyhíthetné a riadalmat. Hiszen a felvonuló sokaság aszerint a megszemélyesítés ellenpárja, ellentettje, hogy éppen kicsoda, „melyik fél” minősíti. Csillapíthatatlanul zaklató megütközést a felvonuló tömegeből kiváló »fiktív« beszélő kelt. Ha ő mondja, a tegnap még barikádokon harcoló, ma viszont a barikádokra tüzelő ellenséget ünneplő sokaság megszemélyesítője, a lesújtó szentenciát, akkor nincs mentség. Az emberek egyaránt magukra veszik a zendülést és a megaláztatást, de egyik oldalra sem csapódnak, hanem halmazban menetelnek. Ki-ki egyenként sorakozik fel a saját tömegessége mögé; a sokaság megszemélyesítője „bárki” közülük. Miközben minden egyes „bárki”-nek a maga saját tartaléka, vetülete, bázisa a tömeg, melyből vétetik. Így együtt pedig Harmadikféle a Tömeg. Önnön virtualitásának a realitása, tulajdon erejének hatása és viszont; mintha a gravitáció inkarnációja lenne.

Vélhetően valaki, hogy eltúlozom a pártállamot dicsőítő tömeg jelentőségét, hiszen a felvonulók nagy része kényszerből ment oda, ahová a munkahelyéről vezényelték. Valóban így történt; a „bizalmis elvtársak” egyenként megszámlálták – a későbbi években is! – a felvonulásra kijelölt résztvevőket, majd másnap felelősségre vonták a hiányzókat. Aki nem akarta kockáztatni a munkahelyét, és esetleg még a személyes szabadságát is, az engedelmességed. Túlélése érdekében, bár tudata mélyén talán ellenállt, szíve mélyén esetleg utálkozott.

A „vicces anekdotát” nem ilyen direkt, parancsuralmi összefüggésben értelmezem azonban a „magyar közeg” kifejeződéseként, hanem mint egyén és tömeg közösködését. Volt tapasztalatom egyes emberek – feltételezem, sokaknak hasonlóképpen sok „bárki” – üledékességéről. Jellemek torzulásáról, lelkek hínarosságáról, személyes alantasságról. Tudom, hogy minden korban voltak ilyen változatok. A szocialista világszisztémához tartozó Magyarországon azonban érzékelnem valamilyen semmi máshoz nem hasonlító – lokális? történelmileg keletkezett? ázsiai mentalitásból eredő? csupán alkalmazásból? ezek valamilyen elege? – sajátosságot: olyan együttműködést a Rosszal a Jó megjátszása közben, amelyiknek sem nem a Rossz, sem nem a Jó az eredete, a fedezete és a tétje, hanem amelyik életveg belső gyülem. „Közeg”-ről pedig ennek a gyülemnek a közösségi áramlásait – kommunikatív csermelyeit, túlcsondulásait, nagybani folyamait stb. – tekintve beszélek.

Ellenvetheti valaki, hogy az ilyen viselkedésben, érintkezésben, érvényesülési módban nincs semmi különös, hiszen bárhol előfordulhat. Elismerem, hogy bizonyos szövevényes stratégia nagyon hasonlít a „magyar közeg” („folyadék”)-dinamikájára. Áldozatul esés idegen hódítónak, a megmaradás útjainak-módjainak a keresése (pl. a bethlengábori „ahogy lehet” adaptálásával a mai korra), elcsábulás tudattalan tényezők és mechanizmusok közbejöttével, különösen pedig a befogadás és az elvetés pólusai közötti ingadozás – nem csupán egy-egy csavarintással, hanem „végtelenített” szalaghoz hasonló „végtelenített csavarintásokkal”, melybe belecsavarodik maga az ember – mutatkozhat pl. olyasminek, mint a „magyar közeg”. Az utóbbinak a sajátossága azonban éppen az ilyen konstrukcióval összehasonlítva tűnik elő: a cseppfolyósság, a fluidumszerűség, melynek üledék-minősége van. Olyan kezdeménye, mögöttese, „alja” stb. a fogalmakkal követhető és kivitelezhető stratégiáknak, melyek nem szervülnék maradéktalanul egyetlen stratégiában sem.

Beláthatatlan hosszúságú vitát lehetne nyitni arról, hogy mi „köze” van a „magyar közeg”-nek az ún. néplelekhez, és arról, hogy van-e egyáltalán – pszichológiai, szociológiai, filozófiai – értelme a „néplelek” kifejezésnek. Mellőzöm azonban az érvek és az ellenérvek felsorolását, mert ezúttal nem tudományos pontosításra törekszem. Megelégszem azzal, hogy a „közeg”-re való saját ráérzésem néhány személyközi vitában kihúzható körvonalát jelezzem az iménti pár kérdéssel, mint a Posztmodernben divatos (bár tudományos ízű, mindenestre „idegen”) szóval mondani szokás, a „problematizálásával”.

Magyar „közeg” – magyarán szólva

Úgy vázoltam először az ötvenhatos forradalmiság továbbélését a hatvanas években, mint mindenki számára magától értetődően nemes és tiszta átélést. Aztán jeleztem ennek az élménynek a zavarát magánügy és társadalmiság ütközéseiben. Beszámolómnak – vagy hogy is nevezzem – ezen a pontján talán még azt is gondolhatná valaki, hogy esélyt adok („magamban”, vagy másoknak) az Ötvenhatot „ellenforradalom”-má minősítés őszinteségének és igazságának. Ilyen „objektív” vélemény azonban csak egy kívülálló Harmadik álláspontjáról merülhet fel. Erről az állásponttól is csupán abban az esetben, ha a kívülálló Harmadik az Igazság Tudójaként ítélkezhet, ez az Igazság pedig – feltéve, de meg nem engedve – a kommunisták marxista ideológiája. „A Történelem és a Társadalom egyetlen tudományos világnézete”, mint ahogyan ezt a saját elméletükről a marxisták hirdették. Éppen ezt a tételt és álláspontot cáfolja azonban a felvonuló tömegekről szóló „vicces anekdota”. Hiszen azoknak a romlottságát fejezi ki, akiknek – állítólag – az ideológiája a marxizmus. Ez a romlottság pedig ráterjed a marxizmusra, ha nem lett volna is már „eredetileg” romlott.

Az ötvenhatos „forradalmi élmény”-nyel még munkahipotézisként sem állítható tehát szembe az „ellenforradalom”-má minősítés, mert az utóbbi eleve és feltétlenül elméleti és társadalmi közvetítés terméke, szemben az előbbivel, amiről úgy vélem (és ez a vélemény „tudományos feltételezéseként”, „heurisztikus elképzelésként” stb. is megállja a helyét), hogy lehet spontán. Ez a tudományossággal mégis előhozakodó kitérőt szándékom ellenére iktatom azonban ide; előreutalva a „mai”, kilencvenes évekbeli vitákra, melyekben a tárgyilagosság és az „eldönthetetlenség” elegegyed zavaros módon, de a tisztaság propagandájával, hogy kedvükre halászhasznanak ebben a zavarosban – lásd: „dekonstrukció”, és ennek irodalmi válfaja – az elegyítésük gazdái.

A hatvanas éveknél maradván, a nép(tömeg) korrumpálódása evidens azoknak a számára – pl. nekem –, akik ezt a személyes kapcsolatokban, az egyes emberekre „lebontva” tapasztalták. Nem kellett törtetőnek, karrieristának, számítónak lenni ahhoz, hogy valakiben személyiségének gócvá sűrűsödjön a /magyar/ közeg. Olajos tekintet, nyálas mosoly, kétrét testtartás, alattomos

viselkedés árulkodott gyakran erről, még a középszerben ragadt emberek esetében is. De ha így volt, ha a „nép” lett ilyen módon megfertőzve – sőt, talán a fertő „maga” –, akkor vajon kikben „paráztottak lefojtva” Ötvenhat élményei? Kiknek a nevében beszélhetek az itthoni 60-as évekről szólva az eszmét őrző átélés tiszta forrásáról? Nem voltunk-e vajon mindnyájan fertőzöttek valamilyen mértékben? Ha ki nem tört is rajtunk a kór, akkor olyan lappangó módon, mint ahogyan a „közérzete romlik el” az ún. klinikai tüneteket még nem mutató betegnek vagy bacillusgazdának? Nem voltunk-e mindnyájan „társadalmi betegség” példányai akár már pusztán azért, hogy a megélhetésünk megalkuvásokkal járt együtt? Ha pedig így történt, akkor nem szorult-e a személyiségünk olyan titkos zugaiba a „tiszta eszmény”, hogy onnan szinte hírt sem adhatott magáról? Maradt-e még az átélésnek olyan rejteke, amelyik alapot adhatott a társadalmi fertő elítélésére? Az elhatárolódásra a hamis és züllött társadalomtól, és ennek csontig-velőig ható „átpolitizálásától”? És ha volt még ilyen erőtartékunk, akkor mit jelentett ez a Tökélt és az Evilági Beteljesülést „magáévá tevő” (»elhált vele«!) ideológia ellenében?

Ezekkel a kérdésekkel a belefoglaltságomra, mindnyájunk belefoglaltságára utalok. Áthatottságunkra, aminek akkor is ki voltunk szolgáltatva, ha igyekeztünk elzárkózni tőle. Ilyen a közeg terjengése: minden egyes ember vélheti úgy, hogy ő személyesen kivételezheti magát belőle, mások viszont észlelik rajta és benne, mert a közeg megelőzi az eszmélést. Elhatárolódási szándék, tudatos döntés, megfontolt ellenszegülés előtt és nélkül benne fészkel az egyénben. Ez a létünk, mielőtt a létezésünkkel egyáltalán törődhetnénk. A mindennapos nyelvhasználattal élve állapíthatom ezt meg. Anélkül, hogy figyelembe venném a „lét” és a „létezés” megkülönböztetését és filozófiai témává emelését a nyugati gondolkodásban. Bárki érti, aki a magyar nyelvben otthonos, amit mondok, mert ő maga is így mondja, ha ilyesmire figyel.

Nem szükséges foglalkoznunk az iménti kérdések tételes megválaszolásával ahhoz, hogy a közegben a létünket ismerjük fel, mi magunkat pedig ennek a létnek a létezőjeként találjuk. Ha azonban kiemeljük ezt a szóhasználatot a szóbeszédből, és külön megfontolások tárgyává tesszük, akkor előbb-utóbb mégis szembesülünk a „lét” és a „létezés” hagyományos, nyugati gondolkodásban pontosított értelmezéseivel. A 60-as évek hazai viszonyait tekintve a marxista ideológia kényszerítette ki ezt a konfrontációt, ha másként be nem következett volna, mert a marxizmus a nyugati metafizikát meghaladó (és tulajdonképpen „beteljesítő”) filozófiának hirdette magát. A marxista ideológiával, ezzel és ezen kívül a nyugati gondolkodással szembesülést a mi saját – éppenséggel 60-as évekbeli – adottságaink tágabb horizonton történő vizsgálatának a szükségességét jelezve emlitem csak azonban. És a „lét” meg „létezés” magyar kifejezésnek a nyugati nyelvhasználatból (a nyugati filozófiai gondolkodást meghatározó nyugati nyelvek nyelvhasználatától) különböző – „etnolingvisztikai” – sajátosságait is csupán futólag, de azért persze emlékeztetőül (még beszélek róla!) hozom fel. Meghagyom most ilyen módon a „lét” és a „létezés” jelentését abban az állapotában, ahogyan a magyar nyelvhasználatból a köznyelvben veleszületik.

Ebben az értelemben mondom – mondhatom, legalábbis a 60-as és a rákövetkező évekre vonatkozólag –, hogy a lét a közegünk. És azt, hogy a lét mint közeg előzi meg a létezést.

A magyar világ és a tágabb világ szembekerülésének ezen a billenőpontján jutok el oda, hogy életélményeim és olvasmányélményeim irodalomkritikai írásokra készített összetételalkozását pontosítsam. Voltak filozófiai ismereteim, és kialakítottam magamnak egy bizonyos álláspontot, a filozófiai elveim nem voltak azonban elegendők az életélményeim magyarázatához. Amikor az imént „Ötvenhat parázsoló élményeiről” beszéltem és a szintizista igazságra céloztam, akkor azt az akkori kettős meggyőződésemet fogalmaztam meg, amelyik szerint elv és élmény az igazságban egyezik egymással, és ez az igazság már előzetesen fennáll, mégpedig abszolút módon, amely abszolútumra éppen élmény és elv egyezésében jövünk, jöhetünk rá. Ezt a felfogást megszegte ugyan az átélés tűz-metaforájáról a „nedves” metaforáira – a nyirok, izzadmány, sőt gennyesedés metaforára – váltás, és a pártállami ideológia esetleges (az én szempontomból Másokban kiütköző és megütköztető) igazságáról szóló eszme-futtatás, a háttérben továbbra is érvényes maradt azonban a meggyőződés (akkoriban talán fel sem merült, hogy ez esetleg csupán illúzió, hiedelem, önámítás) az élmények igazság szerinti tisztaságáról. A „közeg” pedig már amennyiben ez téma volt, külsőnek, történelmi balesetnek, kiiktathatónak látszott. Legalábbis távoltarthatónak az átélés legbensőbb szentélyétől.

Néhány olvasmányélményem ezt a rossz tapasztalatok és ellenérzések dacára fenntartott meggyőződésemet ingatta meg elvileg. Személyes sorsok vallomásértékű leírásával találkoztam, és bizony mintha egy-egy jobb sorsra érdemes ember életében sem maradt volna menekvés az őt elborító, sőt, már az elborítás előtt benne magában kelő közeg elől. Ilyen módon ezek az olvasmányélmények dokumentálták számomra a közeg elhatárolódását. Paradox módon az irodalom konfrontált engem ebben a vonatkozásban a realitással. Az átélés realitásával persze. Az élmények már-előre-szennyezetttségének, vagy legalábbis óhatatlanul elszennyeződésének a megmutatásával, amit különben nem akartam tudomásul venni, vagy nem mertem elhinni. Abban az időben sem ismertem el „egyetemes törvényszerűségnek” (és ma is látok esélyt küzdeni ellene, pl. a „szeptőlten Átéltés” élmény-központjára utalással) – de ez már más lapra tartozik), de a mégis erre utaló leírások felzaklattak.

Kettős konfliktusba kerültem. Olvasmányélményeimen okulva számolnom kellett azzal, hogy az életélményeket talán korlátlanul áthatja a romlással terhes közeg, miközben továbbra is bíztam az átélés óvóhelyeiben. Ugyanakkor létformák sajátosságaként kellett elismernem a közeget. Egyszerre fogva fel az ilyen létformát Átfogóként, vagyis ami engem magamat is magába foglal, de úgy tárgyalva, mintha én kivételezhető lennék – az átélés óvóhelyeiben bízva valóban kivételezett vagyok – belőle. Életélmények és olvasmányélmények ebben az egymást telítő, de egymással mégis összekülönböző értelemben találkoztak úgy egymással, hogy irodalomkritikára – az elevenbe vágó irodalmat elemzéssel semlegesítő viszonzásra – készítettek.

Nem akarom eltitkolni, hogy ebben a vállalkozásban volt olyan támaszom, amelyet a vállalkozásomban nem tettem kérdésessé. Ami az akkori irodalmi elemzéseimet illeti, volt ezeknek egy vakfoltja – a „vakfolt” kedvenc témája némelyik posztmodern irodalomelméletnek,² de ennek a tárgyalásához nem szaladok most előre –, az én saját álláspontom, kilétem, ítéletalkotást megalapozó meggyőződéseim, érvényesítendőnek tartott életérzésem stb. Nagyon fontosnak tartom ezt, a vizsgálatába azonban nem bocsátkozom most. Csupán az irodalomkritikára serkentő első olvasmányom olvasói szituációját jelzem. Abból a célból, hogy vállalkozásom támaszának a „kivételességét” érzékeltessem: kivételességét a társadalomból, természetelvűségét, érzelmi meghittségét – bármennyire ideiglenesnek bizonyult is mindez az események sodrában, egy kívülálló pedig már annak idején nosztalgikusnak, szentimentálisnak és korszerűtlennek (leírását pedig esetleg giccsesnek) minősíthette volna.

Az isten háta mögötti ispotályban dolgoztam még, de már tudtam, hogy rövidesen a budapesti orvosgyetemre kerülhetek egy személyes pártfogóm jóvoltából. Munka mellett a „Marxista-Leninista Esti Egyetem” elsőéves hallgatója voltam; ide részint a „pártonkivüliekre” nehezedő nyomásnak („végezzünk valami társadalmi munkát”), részint a tanulmányokra engedélyezett, évente egy hónapos külön szabadság csábításának engedve iratkoztam be. Utólag megjegyzem, hogy eszembe sem jutott, vajon mennyire keveredek esetleg ezáltal a „közeg” sodrásába. Az első félévi szabadságot téli hónapban vehettem ki. Barátaimmal sítáborba mentünk a közeli hegyvidék egyik érintetlen terepére, világtól elzárt apró faluskába. Itt „szabadon” éltem. A marxizmustól is szabadon, mert az esti egyetemi vizsga témája filozófiatörténet volt (a vizsgáztató „filozófus” örült, amikor a kihúzott tételelem filozófusáról beszélni kezdtem neki, ha mielőbb megszabadul tőlem, ezért azt sem tette szóvá, hogy nem „ünneplőben”, hanem

sírhában ugrottam be a városba vizsgázni). Valaki magával hozott egy kisregényt, és kölcsönadta olvasni. A „Rozsdatemető” volt. Napközben a hegyoldalakat jártuk, esti pihenés után pedig, éjfél felé, sétát tettünk a ropogós hóban, többnyire a közeli patakot átívelő „eljegyzési hídhoz”, melyet egy régi eseményre emlékezve neveztek így a helybeliek; minket, egymásra találó párokat, vonzott ez a hagyomány. Közben olvastam, nappali sportolás és éjszakai séta szünetében, a kisregényt. Emeletes vaságyon, gyér lámpafénynél, de a szabadságot és az együttlétet élvezve.

A regénybeli történet és az én valós időm közötti roppant kontraszt bizonyára erősen fokozta a készletet, hogy írjak erről a könyvről. Meggyőződhettem erről a kontraszt kelte többlétről, amikor elvittem a kéziratomat a Simon István nevével jegyzett „Kortárs” szerkesztőségébe. Elfogadnánk közlésre, mondták, ha a regényt nem adtuk volna vissza a szerzőjének, mint szerintünk közlésre alkalmatlant. Blamálnánk magunkat, ha utólag kritikát közölnénk róla – tették hozzá. A „Proféta voltál szívem”-ről és az „Iszony”-ról szóló írásomat azután elfogadták. A „közeg”-ről való felfogásomat az utóbbi példáját véve próbálom most kifejtetni.

„Iszony”: egy magyar közeg és az immanens elemzés

Amikor Németh László regényével foglalkoztam, igyekeztem függetleníteni magam az egyéb forrásokból származó ismereteimtől. Szaksargonban szólva „immanens elemzés”-re törekedtem. Önmagamat persze nem iktathattam ki, hiszen én folytattam az elemzést. Bennem viszont, mint csupán erre a regényre, az „Iszony”-ra korlátozódó személyben, felraktározódott a megelőzőleg szerzett tudás, szervültek a korábban szerzett benyomások. Az éppen most választott feladatra készülés alapját az addigi élettörténetem összegződése alkotta. Magyarán szólva nem bújhattam ki a bőrből, amikor függetleníteni akartam magamat a regény elemzésekor az „oda nem tartozó” dolgoktól.

Ez az ellentmondás egészen hétköznapi, ha belegondolunk. Nem tudunk végleges és áthághatatlan határt vonni aközött, ami „mi magunk” vagyunk, és aközött, ami csak járulékosan tartozik hozzánk. Mégis jól eligazodunk azonban, ha nem a mindenkori határvonalra és határesetekre figyelünk, hanem vizsgálódásunk tárgyát az erre a tárgyra összpontosító önmagunkkal együtt vesszük. Ha ebben az egységben mozgunk, távortartva minden egyebet, és tartózkodva a kitérőktől. Pl. az „Iszony” című regényen dolgozva én az vagyok, aki „belefeledkezek” ebbe a könyvbe, melynek a cselekménye, eseményei történetesen éppen bennem elevenednek meg. Én ráhagyatkozom az irodalmi műre, az irodalmi mű kész megalkotottsága pedig cserében feloldódik bennem, életfolyamatommá válik. Én az alanyiságomat adom fel, a mű a tárgyiságából lép ki. Így vagyunk olyan egység, melyet „tárgyra összpontosító önmagunk”-nak neveztem.

Ha szigorúan vesszük az „immanens elemzést”, akkor ez a tárgyra összpontosító önmagunk eseménye. Pontosabban eseménysorozata, mert ha ragaszkodunk az ilyen vizsgálódáshoz, akkor az idő telésével az egységes esemény részekre, részeseményekre tagolódik. A részesemények pedig nem egyebek, mint a tárgyra összpontosító önmagunk fejleményei. Kifejtései, mondjuk, ha ezekre a fejleményekre az éppen összeálló „tárgyra összpontosító önmagunk” egységéből, mint újonnan keletkezett, de a továbbiakban kezdeményként, eredendőségként, alaként szereplő göcbből vagyunk külön tekintettel.

Amikor a maguk mivoltában rögzítjük az ilyen fejleményeket, akkor „a téma kifejtéseiként” vehetők ezek szemügyre. Írásban rögzítve, a személyes világunkon kívülré terjeszthető módon, mint az immanens elemzés „eredményei”. Ilyen módon túltesszük magunkat azokon a kérdéseken, amelyek részint spontán önmagunk és a rajtuk kívüleső dolgok, részint foglatatosságunk tárgya és a hozzá nem tartozó dolgok, részint és főképpen a „tárgyra összpontosító önmagunk”, mint egység, és ennek kerete közötti különbségtételt és határt firtatják. Könnyűszerrel tehetjük túl magunkat ezeken a kérdéseken, ha az eredmények a maguk saját erejükkel adódnak. Az „Iszony” immanens elemzésekor a „közeg”, ami történetesen – és elsősorban – az iszony, ilyen saját erővel adódik. Előzúdul az „Iszony”-regényre összpontosító önmagam eseményéből. Az immanens elemzés eredményeként. Amikor is nincs külön „énmagam” és külön „regény mint dologgá vált mű”, hanem e kettőnek az új eredendőséggé vált egysége (vagy akár csak reléje) az a kútfő (vagy csak alkalmi lelki apparátus), melyből az immanens elemzés eredményei származnak. Amikor elszánom magam arra, hogy belemerüljek a könyvbe, és hagyjam magamban megelevenedni a könyv eseményeit, akkor megtervezhetem az új eredendőséggé váló egységet a kutatásom módszereként. Hasonlóképpen, amikor már az eredmények birtokában igyekszem óvni „magamban” a regény és önmagam eredendővé vált egységét egyéb (külső, idegen stb.) hatásoktól, akkor szintén módszeresen használom ezt a kútfőt abból a célból, hogy a további eredményekhez jussak.

A most példának vett esetben egy közeg eredt meg ilyen módon, nevezetesen az „Iszony”. Nem lehet különválasztani megeredésének mozzanatában alanyi és tárgyi, személyes és társadalmi, olvasói és műves forrást, mert a közeg ezeknek az egységében, az egységet átjárva, áthatva fakad fel. Ha módszeresen tervezem előre vagy használom utólag az ilyen eredendő egységet, kalkulálhatok a saját érzékenységgemmel, a tárgy megválasztásával, az alkalmas pillanat kijelölésével. Az eredendő egységből felöltő eredmény nem „módszeres” azonban, hanem működés: az eredés eseménye. A legköriütekintőbb tervezés sem garantálja a sikert, mert az eredés eseménye újdonság a világban. Elsodorja az előre meglévő korlátokat, szabályokat, várakozásokat. Folyamatában saját magának teremt módszert.

Amikor mégis megtervezük, akkor tulajdonképpen előlegezzük a bekövetkező eseményét. Mert történetesen már van előzetes tapasztalatuk az előzőleg megeredt, bekövetkezett újdonságról. A módszer bevalása folyamat a megeredő esemény saját módszerességén múlik persze. A bevalásnak ezeket a kiszámíthatatlan kockázatait szokás véletlennek nevezni. Maga a megeredő újdonság többnyire nem véletlen azonban. Az „Iszony” esetében semmiképpen sem, hanem a már előzőleg szerteáramló közeg felfakadása. Kiütközése egy történetben. Érzékelése és érzékeltetése. Megnevezése, nyelvi kifejezésének személyes üggyé válása. Magától Németh Lászlótól hallottam Sajkódon, 1968-ban, amikor nála jártam – a könyv (a „Lét és irodalom” kötet) borítóján látható kép akkor készült –, és Kárász Nellit, Égető Esztert meg Kurátor Zsófit szóba hoztam, hogy „fejebutjától a lába kisujjáig éreznie kell az írónak a regényalakot”. A közeg, történetesen az iszony, ilyen „érezés”-ben tör elő. A regényalak, az író, aztán a ráhangolódott olvasók „érezés”-ében kezd alakot öltetni. Akkor, amikor ki-ki egyé válik – jól felfogott érdeke, szándéka, sőt gyakran akarata ellenére – valaki mással, valami egyébvel, olykor éppen azzal, akitől, illetve amittől különben távol akarja tartani magát. Kárász Nelli Takaró Sanyitól, Németh László talán éppen az „Iszony” témájától (ha a tartózkodása is belejátszott ennek a regénynek az időleges félbehagyásába), sőt én magam, s bizonyára sok más olvasó is, ha inkább bújít volna bele egy szórakoztató vagy távoli történetről szóló regénybe, mintsem hogy magába mélyedve önmaga ellenkezéseivel szembesüljön.

Immanens elemzés esetén az elemző maga tehát az a kútfő, melyből az elemzett tárgyra vonatkozó elemzés származik. Az iszony példáján azt látjuk, hogy ilyen módon új felismerésre juthatunk. Akár önmagunk ellenére is. Hiszen senki sem örül annak, ha önmagában fedezi fel az iszonyt vagy bármelyik egyéb közeget, melytől éppenséggel óvakodni akar, sőt, esetleg abban a hitben ringatja magát, hogy ő maga mentes az ilyesmitől. Az önismeretre jutás egyik ellentmondásos módja így az immanens elemzés. Az önismerés révén pedig a világismerés egyik ellentmondásos módja. Önkifejeződésként, ami gyökeresen különbözik mind az idegen közreműködő részvételével történő vizsgálódástól, mind pedig a tétéles, előre kész fogalmakat használó önvizsgálattól.

Önmaquktól elkülönbözödé, sőt, önmaqukkal szembekerülés szerepel persze az önkifejeződé által önmaqukról való

ismeretszerzésben is. Ha másként nem, akkor abban az egymásra rétegződésben mindenképpen, amelyik a „tárgyra összpontosító önmagunk” eseményének az eseménysorozattá válásával bekövetkezik, ahogyan telik az idő. Ebben a szakaszolódásban azonban elsősorban maga a felöltő eredmény tagolódik még. Segédeszközök és külső segítség nélkül.

Ha a felöltő eredmény nyelvi kifejeződését nézzük, akkor szavakban tagolódik tovább az, ami az önkifejeződés nyelvi leleménye. Ha a „tárgyra összpontosító önmagunk”-at nyelvel bíró lénynek vesszük, amint végül is ez mindig így van, akkor azt mondhatjuk, hogy az önkifejeződés nyelvi televényben ered meg. Az önismeretre, és ezáltal világismeretre jutás pedig felnövekvő nyelvi ültetvény. Eredetileg még anélkül, hogy a beszéd rendszeressé válna, hogy a szavak fogalmakká éleződjenek, tömörüljenek, hogy a kifejezések segédfogalmakra szorulódnak, hogy ezekkel – mint a fiatal palánta vesszőkkel és kötelékkel – lennének megtámasztva. Ilyen módon történhet immanens elemzés, amikor valaki magába mélyed. Amikor valakiben megfogyan egy élmény. Amikor írásra szánja magát az, akiben az élmény fogant meg. Amikor írás hat valakire olyan kifejező erővel, hogy élménye lesz. Amikor egy „naiv olvasó” szánja magát arra, hogy ezt az élményét – pl. mint olvasmányélmény által felszított életélményét – maga is taglalja és írásba foglalja.

Az „Iszony”-ról szóló írásom ebben a most jelzett értelemben volt „immanens elemzés”. Minden immanens elemzésnek van azonban persze környezete, előzménye, kerete, következménye, alapja, folyamata, kivitelezési módja. Ezek a körülmények – az immanens elemzést körülvevő tényezők, események, „körülmények” – annyira sajátjai az elemzésnek, hogy tőlük elvonatkoztatni csak mesterségesen lehet. Aki immanens elemzésre törekszik, annak külön erőfeszítéseket kell tennie ahhoz, hogy a körülményeket lefejtse és az elemzéstől távol tartsa. Ilyen módon öntörvényű működéshez sikerülhet azonban eljutni. Esetleg spontán felbuzdulásból – valaki immanens elemzésre adja a fejét –, akár a körülményektől való mentesítésre irányuló elhatározás és műveletek nélkül. A körülmények azonban ilyen esetben is ott rajzanak és tolakszanak a spontaneitás körül. Örízni kell tőlük, ha valaki immanens elemzést folytat. Akkor is, ha nem módszeresen kereste az immanens elemzés kütfőjét valaki, hanem egyszerűen csak saját magát találta úgy – pl. regény olvasásakor, vagy az író, amikor a téma megképződik benne –, hogy ő a mondanivaló forrása. Akármelyik úton-módon következzen is be, az immanens elemzést kísértik a körülményei.

Ön-ellentmondásosan, paradoxonban fejezhető ki ez a sajátosság: a körülmények megelőzik az eredendőséget. Melyhez rögtön egy másik sajátos paradoxon csatlakozik: az eredendőség körülménnyé válva bizonyosodik meg önmagáról, „igazolódik”. Maga az immanens elemzés, a spontán működés, az eredendőség eseménye mégis úgy történik, mintha egyáltalán nem szorulna valamiféle körülményre. Nem körülményes, hanem bensőséges. Ezt éli át az, akinek az élménye az immanens elemzés. Mégpedig anélkül, hogy átélés, élmény, elemzés elkülönöznék egymástól, vagy akár az „immanencia” – amelyik a nyelvi formája miatt is kihívja a maga ellentétét, valamilyen „transzcendencia” képzetét – egyáltalán szóba kerülne. Körülményes dolog, nyelvi körülményeskedés érzékeltetni azt, hogy mi tulajdonképpen maga az immanens elemzés, mert már az élmény „átadása” is megszegi az élmény eredendőségét. A bizonylata azonban mégis az immanens elemzésnek az, amit történetesen magából magában felvet. Egy regény immanens elemzése esetében pl. a nyelvi kifejezések egymásra rétegződése, mint a „tárgyra összpontosító önmagunk” egyedi és egyetlen eseményének eseménysorozattá válása.

Ezeknek a kifejezésrétegeknek a tartományából visszatekintve meg lehetünk győződve az immanens elemzés önérvényéről is mint spontaneitásról, mint eredendőség-eseményről. Ezt azonban csak különféle képes beszédekkel, ezeknek a képzeletbeli gyújtópontjában érzékeltethetjük. Virtuálisan tartósított lobbanás, ha tűzmetaforával élünk; egy kitarított hang változó harmóniákkal, ha zenei metaforát alkalmazunk; egyetlen csobbanás folyamattá tétele, ha a kütfő metaforájánál maradunk (egy adás-vétel-egyenleg ökonomikus mozzanata ha a relé-hasonlatnál kötünk ki.).

„Iszony”: az én személyes belebonyolódásom

Az immanens elemzést az immanens elemzésben adódó lelemény kidomborítása céljából tárgyaltam most ilyen részletesen. Az „Iszony” című regény immanens elemzésekor előbukkanó „Iszony” jelentőségét hangsúlyozandó. Az „Iszony”, és egyáltalán a (magyar) közeg, az elemzett műbe foglalt lelemény persze, elsősorban. És így az író, történetesen Németh László leleménye. Rám, aki az immanens elemzésben éppen elmerültem, a lelemény lelése – értsük itt úgy ezt a szót, mint a „hidegletés” szókapcsolatban: borzongás és reszketés, amelyik látzat kelt – terjed át a lelelése során. Igyekeztem kifejezni az iszonyt, egy közeg eseményét. Kínos ugyan „önmagam átkutatásával” jutni erre az eredményre, de valamelyes felmentés társul a kínossághoz, ha arra gondolok, hogy előbb az író jutott erre az eredményre, én pedig az eredésben követtem őt, az immanens elemzés során. Ismét körülményeskedésnek veheti azonban valaki ezeket az elmélkedéseket, ezért megpróbálkozom azzal, hogy a szóbanforgó dolog közepébe vágjak.

Németh László a magyar világ egyik jellemzőjét fejezte ki az „Iszony”-ban, én pedig arra törekedtem, hogy nyomatékosítsam ezt a kifejezést. Az „immanens műelemzés” erre a nyomatékosításra irányuló vállalkozás volt. Félretéve – már amennyire sikerül/het/ – a körülményeket, különösen a mellékkörülményeket, az akadémikusok véleményeket, az előzetességre pályázó utólagos magyarázatokat, a jó-, rossz- és bármiféle hiszeműségeket, a gyanútlan ráfogásoktól az ideológiai álnokságokig sokféle változatot mutató előítéleteket.

Úgy látom, ahogyan a fogadtatást nézem, hogy a vállalkozásom nem lett sikeres. Mellőzöm most annak vizsgálatát, hogy a sikertelenség az iszony iránti érzéketlenségnek tudható-e be, vagy esetleg azért maradt el az iszony elismerése, mert ez mégsem jellemző a magyar világra, vagy másféle közeg szorítja ki, borítja el, netán a „közeg” egyáltalán csak „fikció”, aminek nincs köze a „valósághoz”. Csupán a saját immanens elemzésem kerettörténetével foglalkozom valamelyest. Vagyis („receptió-történet” helyett és előtt, de futólag törődve vele) a körülmények néhány mozzanatára irányítom a figyelmet. Ilyen módon próbálkozva azzal, hogy megmutassam az immanens elemzés során találtak jelentőségét. Körítve a leletet azzal, ami tulajdonképpen nem tartozik hozzá, de aminek a fókuszában mégis sokak számára esetleg inkább meggyőző, mint önmagában.

Felületesen áttekintve a „Lét és iszony” kritikai fogadtatását, akár sikeresnek is mondhatnám a vállalkozásomat. Grezsa Ferenc szerint az én írásom „az Iszony-kritika új áramlatának a megindítója: vele kerül az érdeklődés középpontjába a regény ontológiája.”³ E vélemény után következik írásom lényegének kommentált összefoglalása, majd az ontológiai értelmezéssel foglalkozó további kritikák ismertetése, és Grezsa saját „Iszony”-elemzése. Közlebebről nézve a részleteket, éppen az iszony ontológiájának a tárgyalása hiányzik azonban belőlük. Vagy, ha egyik-másik véleményt mégis „ontológiai” vesszük, akkor ezek bizony éppen ontológiaként silányak. Filozófiai műveletlenségre lehet következtetni belőlük. A tanulatlanság nem lenne persze hiba, ha helyálló intuíció fejlődne ki bennük. Némelyik minősítés azonban – pl. a Németh László-i hős az idea megtestesülése: „...csibeültető Esmény”; az „Iszony: viszonyfoglalom”⁴ – inkább erőlködés, mintsem találó meglátás. Gondolati gyengeség takarozik irállyal vagy tudálékossággal.

Főlöszleg félreértések elkerülése végett hangsúlyozom, hogy a Grezsa könyvében olvasható véleményeket ontológiai szempontból és Németh László regényéhez képest marasztalom el. Osztom a közfelfogást, amelyik szerint Németh László remekművet alkotott. Ha valaki irodalmat vagy irodalomelméleti kritikát ír a regényéről, akkor szépen hangzik a „csibeültető Esmény” (Illyés Gyula kifejezése),

akkor alkalmas műszo lehet a „viszonyfogalom” (Grezsza saját szóhasználat). És akkor is, amikor visszajáról értett iróniával mondanak róla dicséretet, mint Móricz Zsigmond, aki megjegyezte – egy akkor ismert besztszellerre célozva –, hogy a cím elejére egy „v” betűt toldva nagyobb lenne a kasszasiker. Ilyen elemzésekben és megjegyzésekben az irodalmi mű irodalmilag él tovább.

Az „Iszony” olyan regény azonban, amelyikben az irodalmiság nem csupán életek megköltése, hanem egyszersmind világfelfogás próbája és világnézeti kihívás. Úgy vélem – szintén sokakkal, köztük Grezsával együtt –, hogy ez a sajátossága jelentős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy remekmű, habár egy irodalmi remekműnek nem feltétlenül kritériuma persze az, hogy hangsúlyozottan filozofikus legyen. De ha már úgy adódik, hogy az „Iszony” többek között ontológikus regény, az ontológiai értelmezhetőségét pedig felismerik, akkor többé nem lehet csupán irodalmilag elintézni az ontológiai jelentőségét.

Iménti elmarasztaló véleményemet ezzel a megkülönböztetéssel pontosítom: silányságot és műveletlenséget a regényt illető kritikai kifejezések ontológiai „szintű” jelentésének rovok fel. Nem járok most utána annak, hogy melyik kritikus milyen mértékben pályázott ontológiai méltatásra, vagy hogy igényelte-e egyáltalán véleményének kialakításakor az „ontológiai dimenziót”. Maradok Grezsza recepciótörténetet is áttekintő könyvének a szövegénél. Ennek összefüggésében a tárgyalt vélemények ontológiai vonatkozásúak. És mint ilyenek, gyatrák; nem tekintve ez esetben azt, hogy milyenek nem-ontológiai viszonylatban. Hitványak, mindenekelőtt Németh László művéhez képest.

Az „Iszony”-ban magasra tette ugyanis az író a létértelmezési mércét. Nem filozófiai terminusokban, hanem „regényesen”. Sokrétűen, többértelműen, érzékletesen, talányosan, változatosan, súlyosan lebegtetve, képletesen, velőig hatóan, korszerű módon újszerűen. Ebből az elevenbe vágó regényességéből nem lehet kiemelni egy-egy vonatkozást anélkül, hogy ne lapsodna el a mondanivaló, és nem lehet ráfogni a műre egy-egy csak részben találó gondolatot vagy metaforát anélkül, hogy ne veszne el a részletek összetalálkoz/tat/ásában keletkező sajátos kifejezés, értelem, üzenet. Márpedig „növényi és ragadozó természet” szembeállítás, „érték és meddőség” kettősségének a kimutatása, az „erény és természet mérkőzése”-kénti értelmezés⁵ csupán egy-egy kiragadott összefüggés, melynek túlhangsúlyozása méltatlan a könyv ontológiai kihívásához.

Bármennyire nagy elismeréssel vagyok is Grezsza Ferenc munkássága, a Németh László-i életmű-történetet rendkívüli szorgalommal feltérképező kötetei, és Németh Lászlót szerető megértéssel tárgyaló vizsgálódásai iránt, az ontológiai értelmezés ügyében egy filológiai szinten maradó kritikai megjegyzést kell még tennem. Az „Iszony”-kritika ontológiai áramlatáról értekezve nem foglalkozik Grezsza ontológiával. Vagy legalább ontológiával foglalkozó szerzőkkel. Legcsekélyebb követelmény az lenne szerintem, amikor ezt a kérdést tárgyalja, hogy néhány utalást tesz arra, vajon kiknek a létértelmezésére gondol, amikor ontológiáról beszél. Németh László ugyanis nem utal a könyvében sem gondolkodókra, sem filozófiai nézetekre – mint regényírónak, ez neki nem dolga –, tehát őrá, illetve az éppen elemzett regényére hagyatkozni ebben a vonatkozásban nem lehet. Ha pedig nem lehet, akkor jelezni kellene, hogy végül is kinek az ontológiájáról van szó. Ha történetesen a kritikus saját ontológiai felfogásáról, akkor ezt kellene leírni.

Ilyenféle feladatok minimális teljesítése helyett egy elképesztő állítás olvasható egy ontológiai értelmezési kísérletről – történetesen az enyémről, de hát ezzel indul a téma ismertetése, én pedig függetlenül most („filológiai szempontból”) magam attól, hogy az én tanulmányomról van szó: egy másik író ötletét nevezi meg Grezsza ennek a rendszeresnek mondott ontológiai eszmefuttatásnak a forrásaként. Nem azt kifogásolom, hogy figyelembe veszi Grezsza ezt az ötletet, és azt sem tartom fontosnak az úgy jelentőségét tekintve, hogy én magam, a tárgyalt közlemény szerzője, talán még a hallottam akkoriban a Grezsza által említett írónak (utólag tekinthetem ezt értékítéletnek), nemhogy az ötletét ismertem volna. A megadott vonatkozási pont jelentéktelenségét sérelmezem. És azt, hogy ez a „tudós utalás” – egy utalás mindig „tudományos” – feledtetni az ontológiában valóban érdekelt szerzőket, akikre mégcsak célzás sincs az ontológiainak hirdetett szakaszokban. Szerepel viszont Grezsza ontológiai adujaként egy kritikus – nem érdektelen „lét és irodalom” szempontjából, hogy az illető tevékenyen részt vett 1947-ben a többek között az „Iszony”-t is közlő „Válasz” kommunista megrendelésre történő szétverésében⁶ –, aki Grezsza szerint „korrigálja” az ontológiai egyoldalúságot (a már említett érték és meddőség kettőse). A dolog szépséghibája azonban, az érvekkel (és a „korrigálás” átvitt értelmével) most nem törődve, hogy az illető kritikus írásában nincs szó a „korrigált” tanulmányról. De nem is lehetett szó róla, mert korábban készült, mint a „korrigált” tanulmány: a filológiai poént maga a kritikus készíti elő azzal, hogy az 1970-ben megjelent esszéje végére írta a dátumot (1967–68).⁷

Merő akadémikuskodás vagy nárcisztikus önmagammal foglalkozás lenne mindez, ha nem a magyar létértelmezés forogna kockán. Márpedig erről van szó szerintem. Gondoljuk meg: Németh László a második világháború kitörésének a légkörében kezdett hozzá ehhez a regényhez, a háborús kataklizma szakította meg az írásban, majd a vesztes háború után fejezte be. Idegen hatalom által megszállt országban, ahol a haladást magának kisajátító ideológia érvényesítésével uralkodott az idegen hatalom kulturálisan és filozófiailag, előlegezve a terrort, melyet 1948/49 után az élet minden területén nyíltan és kérkedve gyakorolt. Ilyen válságos időkben mindenki rákényszerül arra, hogy eszmélkedjen a léteiről. A maga szintjén, de még inkább e fölé emelkedve. Hiszen mennél súlyosabb a válság, annál inkább ráterjed a különben szokványos eseményekre. Szélső esetben annyira, hogy egy-egy még mindig válságmentes terület, történés, a válság tünetévé értelmeződik át. Ekkor nincsen többé ártatlan esemény, mert bármi bele van – már előre – értve a válságba, függetlenül a saját, esetleges válságmentes minőségétől.

Ha a mai világunkból, mondjuk így: posztmodern tanultságunkból és okultságunkból – vagy éppenséggel metafizikai okafogyottságunkból – visszatekintve azt mondhatjuk, hogy „nincs többé ártatlan beszédmód”, akkor ennek gyökerét a való világ alakulásában ismerhetjük fel. Súlyos válságban – Ady modorában szólva, „válságos válságban” – nincs többé ártatlan eset. Nincs ártatlan érzelem, ártatlan viszonyulás, ártatlan törekvés. Nincs ártatlan ártatlanság. Következésképpen nincsen ártatlan beszédmód; vagy ha a nyelv, a beszéd, a beszédmód kelti történetesen a valóságot, visszamenőlegesen nemzve újra azt, amiből származik, akkor a válságos valóságból nézve éppenséggel azért nincs ártatlan beszéd/mód/, mert a beszéd/mód/ maga lett az ártalom. Legalábbis az ártalom ágense.

Az „Iszony” keletkezése idején többféle ártalmas beszéd küszört rá a világra és akár a mégoly ártatlan saját-minőségű élményre, társaságra, szándéokra. Kárász Nelli beszélye ilyen módon az ártalomtól áthatott ártatlanság záránya az elhatalmasodott ártalmasságban. Eszmélkedés a válságos válságra. Befoglaltan. Az eszmélkedést magát a válságos válság eseményévé téve.

Az „Iszony” ennek a bensőleg meghasonlott eszmélkedésnek a megnevezése Németh László regényében. Címszóvá emelve a létről folyó gondolkodás vezényszava. Kihívás, irányulás, kényszerpálya kijelölése egyetlen kifejezésben. Ahogyan Kárász Nelli Németh László nevében, vagy fordítva, Németh László Kárász Nelli nevében – a regényes „fikciót” nézve majdnem mindegy, hogy a költött személy áll a valós személy helyett, vagy a hús-vér író, beszélő, nyelvhasználó a megköltöttség szócsové – eszmélkedik az „Iszony”-ban az iszonyról, az az iszonyú lét kifejeződése. Magas „szinten”, de az olvasmányosság módján közérthetően. Jelezve a „korabeli lét” sajátosságát a ráeszmélkedésben, amit éppen a sajátossága miatt kényszerít ki a korabeli „lét”.

Ebben az értelemben forog kockán, történetesen ennek a műnek a vonatkozásában, a „magyar létértelmezés”. Németh László tálcán kínálja. Regénycímbe, cselekménybe, meditációba, valóság és költészet egymásba boronálásában. Önmaga és írása összevegyítésében, előre számítva arra, hogy harmadikként keveredik ebbe az elegybe az Olvasó – „majdnem mindegy”, hogy ki szól

ki helyett –, a közönség. Az iszonyú közeg az „iszony”-ba.

Jegyzetek

1 Pethő Bertalan: *A filozófia híg mosléka. Marxizmus és átfolyásai a Posztmodernbe / posztkommunizmusba. Első fél(adag)*. Platon, Budapest, 1998, 34. skk. o.

2 *A metafora vaksága* kapcsolán vö. Paul de Man: *Allegories of reading*. Yale University Press, New Haven and London, 1979, 151. skk. o.

3 Grezsa Ferenc: *Németh László vásárhelyi korszaka*. Szépirodalmi, Budapest, 1979. 240. o.

4 l. m. 241 és 246. o.

5 l. m. 240-242. o.

6 Németh G. Béla: *Folyóiratok karaktere és szerepe 1945-1947 között. Valóság, Kortárs* 42, 1988, 7, 92-98.

7 B. Nagy László: *Németh László pályája 1945 után*. Kortárs 14, 1970, 1, 36-49. (40. o.)

* A *Kortársban* 1969-ben megjelent, majd a „*Lét és Irodalom*” I. kötetében (Platón, Budapest, 2000) újranyomatott Németh László-tanulmányról van szó.

Eged Alice

A Sinistra körzet kísértete

Ekphrasszisz: nyelv és képiség mélyreható egymásra utaltsága. *Bodor Ádám* regénye, a *Sinistra körzet* számomra e kifejezés mentén tűnik a leginkább megragadhatónak. A történetek színhelyeül szolgáló térkonstitúció a tájkép illúzióját ébreszti az olvasóban, megteremtve egy „grafikus olvasat” lehetőségének a feltételeit – mintha csak egy *narratív festményt* szemlélnénk. A regény fejezeteit a túlcsonduló képek egymásra íródása egységessé teszi: az újból és mindig másként megfogalmazódó tájleírások ismétlési kényszere adja a regény talán legfőbb kohéziós erejét. A Sinistra körzetnek elnevezett tájkép a jelzős szerkezetek sűrű szövedékéből tör elő, színek és szagok sokaságából, a domborzat vonalain végigfutó *tollvonásokból*. S az olvasó, e grafikus fikció megelevenítődése közben, mialatt a regény szakadatlanul mormolódo szavait *hallgatja*, már-már úgy véli, hogy *fülle*, amely a megértés metaforikus testrészeül szolgált mindeztidáig, immár nélkülözhetővé lesz, akár a szájába is kaphatná és tovaiszokolhatna vele az a kicsi, avarszínű, négy lábú állatka, aki a regény egyik szereplőjének, Géza Hutirának a letört fülét is oly jóízűen ropogtatta... Marad tehát a néma érzékelés.

A vízszintes és függőleges síkok egymásra ható feszültsége, a domborzat ide-oda cikázó vonalainak expresszív megjelenítése – mindez a nyelv grammatikai eszközeinek teremtő ereje által egy kifeszített festményt tár elénk, a Sinistra körzet felületi rendszerét. Az események egymásutánisága egy pillanatra mozdulatlanságba és egyidejűségbe merevül. Ebben a mozdulatlanságban a természet egy kimetszett darabja jelenődik meg, hegyek, völgyek, folyók látványa – egy tájkép. „A délután narancsos fényeiben hosszú, éles árnyékokkal a Sinistra medencéje terült elém. A völgy alján, a folyó kanyarulatai mentén füzes sötétlett, túlsó partján ritkás hársor kígyózott, a messzi napsütötte lejtőkön zsendelyfedelek csillogtak, leghátul, a fenyves fekete gallérja fölött villóztak a Pop Ivan és a Dobrin jeges tornyai. Mögöttük üveges zöld idegenséggel az északi égbolt” – így foglalja össze a regény elbeszélő főhőse, *Andrej Bodor* első benyomásait erről a tájról. Amelyet tehát festményként szemlélünk, megkomponált térkivetülésként. Azonban mihelyst így viszonyulunk hozzá, rögtön fel kell figyelni a képkeret jelentőségére, amely ezt a természet egészéből történő kimetszést és az egységbe foglalást reprezentálja. A képkeret jelzi a határt, azt a feltétlen lezárást, amely a „kifelé irányuló közömbösséget és védekezést, valamint a befelé irányuló egységesítő összefogást egyetlen aktusban valósítja meg”. A festmény nézője a képkereten tartja tekintetét. A képkeret oldalai egymásnak feszülnek, találkozási pontjaik befelé terelik a tekintet. Mindaz a másneműség, ami a képkereten kívül esik, érvényét veszti magában a műalkotásban, jelen esetben a Sinistra folyó vidékéről megfestett képben. Az ekként elénk táruló, önálló entitással rendelkező táj egy átfogó, az egészet mint olyat átható *szellemiséget* sugall, egy egységes arculatot. Ám a *szellem*nek milyéne megnyilvánulása, vagy, ha úgy tetszik, *Ökisértete* lehet képes arra, hogy ennek az individualitással nem rendelkező *Öttermészetfolyamnak*, törvényt és mértéket szabva, immanenciát biztosítson?

Mert valóban, mintha minden egyes részletben, minden apró mozzanatban egy távoli, valamilyen módon mégis mindig megnyilvánuló kísértet lapulna, amely a tájat mint egészet összehangolja, amely a táj hangulatát meghatározóvá és szükségszerűvé teszi. Minden, a körzetben láthatóvá váló jelenlét a *láthatatlannak* ezt az elementáris megtapasztalását tükrözi, ezt az *elrejtőző kísértést*. A hegyormok, melyeknek ábrázata „olykor konok, máskor szeszélyes”, vagy akár az örökké vándorló, hol telt, hol pedig „keskeny, pióca alakú felhők”, amelyek a változás, az időbeliség metaforái – e materiális létezők az *emberhez* (a jelenvalóléthez) tartozó attribútumokkal, vagy még inkább, az állati létmód tulajdonságaival ruházódnak fel, széttörőként ezáltal azt a heideggeri meghatározást, amely az ilyesfajta létezőt világ nélküliként írja le. Ugyanakkor a regény hősei, akiket az elbeszélő általában egy-egy állat-metaforával tud legáltalában megnevezni, éppen hogy világuktól, léttapasztalatuktól megfosztottnak, elszegényítettnek tűnő jelenvalóként kerülnek bemutatásra. (Bár az is lehetséges, hogy ezek a létezők éppenséggel nem a hiány, a megvonás fogalmaival írhatóak le, hanem egészen más természetű, relációmentes attribútumokkal.) *Coca Mavrodin* ezredes, az erdőbirtost például, akit a legfőbb törvényhozó szerepében a körzet világát alapvető módon meghatározó és befolyásoló figurának ismertünk meg, éppoly felkészületlenül éri a halál, ahogyan egy agyontaposott rovarnak *sinces ideje* számot vetni a véggel: „ültében elaludt az erdőn, ott lepte meg az ónos eső, s ő mozdulatlanul, mint egy alvó lepke, a rákakódó jégcseppek üvegébe fagyott. A jégtuskót később a szél fölbortította, széttört darabokra, és egyszerűen elolvadt. Helyén csak egy ázott, bogárszagú, ezredesi csillagokkal teletűzdelt rongykupac maradt.” *Comelia Illarion*, alias *Connie Illafeld* pedig, aki a féktelen vágy illatát, a kelésnek indult kovász szagát árasztotta magából, s aki azt az érzést tudta támasztani a szeretőjében, mintha „még a lábujjkái között is egy-egy kis éhes puncsi” lapulna, nos, ez a nő némi sárgaházi gyógykezelés után felfedi valóját: csupa csimbók, csupa bunda szörmökké változik, még a nevét is elfelejti – ahogyan *Andrej Bodor* kommentálja: „Mostantól, aki csak ránézett, máris tudhatta, kivel áll szemben.”

A regény nyelvezetén széterülő metaforikus háló csomópontjaiban – többek között – az *animalitással* való megfeleltethetőség áll. A szereplők egy *Óhomályó* világban, a felborult hierarchia, az *ontológiai rend* örvénylése közepette, az állati létezés sajátosságait birtokolják. Úgy vonulnak fel előttünk, mint a kipusztulással fenyegetett fajok reprezentáns képviselői, melyek rezervátumbeli őrizetre szorulnak. Kísérteties alakok. A vörös kakasnak nevezett egyszerű vándor, a vén csatáló *Aranka Westin*; az eltaposott bogarak illatát árasztó *Coca Mavrodin*; *Elvira Spiridon*, a berkenyemadár; a törpe *Gábrriel Dunka*, aki csontvázát már el is adta a sinistrai természetrajzi gyűjteménynek; no és persze a szürke gúnárok, a rend őrei, „mind hosszú nyakú, golyófejű, gombszemű, szintelen”, szürke öltönyt viselő alakok – és persze hosszan sorolhatnánk még a sajátos ismertetőjegyekkel rendelkező szereplők, a körzet különös élővilágának bemutatását. Megannyi furcsa, állatszerű lény. Létezési módjuk számtalan kérdést implicál. Mi az *állat*? Mit jelent a jelenvaló lét számára egy olyan világban létezni, amely ugyan fogságba kényszerítő gyűrt bocsát reá, gondoljunk csak a körülfogó, meredek hegyormokra, a magaslati vízvázlatzó mentén kanyargó, szögessdróttal borított acélrudak, a betonoszlopok, az őrtornyok és a csapdák teli árkok szövedékére, vagy még inkább az időjárás *Őszeszélyeinek* és a járványos megbetegedésnek, a tunguz náthának való kiszolgáltatottságra, egyszerűen egy olyan világba vetettségre, amelyben a birtokos és a birtoklott viszonyfogalmak felcserélődnek: a jelenvaló létet a természet uralja – ám a természet *körülfogó gyűrtje* mégsem a szabadság, a világhoz való viszonyulás korlátaként tűnik fel, ellenkezőleg, a kielégülés, a beteljesedés forrásaként? Mert azt azért megérthettük: a körzet lakói alapvetően boldogok. Ez a boldogság grammatikailag a kijelentő módban válik megragadhatóvá: a kitarított, megszakítás nélküli igenlésben, a végtelen – nem folyamatosságában, hanem diszkontinuitásában formálódó – türelemben. Ez a boldogság a világra való ráhangolódást jelent: tökéletes megfeleltethetőséget, azonosságot az elvárások és az adottságok relációi között. Egy olyan alaphangoltságot, amely teljesen telített önmagával: semmiféle távolságot, semmiféle kívánságot nem hordoz. A *kérdés* mint

alapvető viszonyulási mód, mint „világképző képesség”: a *szellemi* megnyilvánulása – nos, a kérdezés, a kérdező szándék kirekesztődik a boldogság grammatikájából. Andrej Bodor, miután feladja önazonosságát, papírjait elveszíti és elfelejti a nevét, miután a körzetet uraló hatalmi rendszer feltétlen kiszolgálója lesz, akkor végre „megkapja” a hatalom szimbolikus képviselőjétől, Coca Mavrodin-Mahmudiától szolgálataiért cserébe a nőt, akire annyira vágyott, s aki ágyában – jóllehet, ez a nő férjének mindvégig hűséges felesége – feltétel nélkül engedelmeskedik neki, mintegy kiszolgálva őt, nos, akkor Andrej mindenféle distanciától és iróniától mentesen az alábbi kijelentésekre ragadta magát: „Mit akarsz még? hiszen mindent elértél. Heversz elnyúlva, Elvira Spiridon bársony fenekével az öledben. A tetőre érkezél, fiam.” Igen, mondhatnánk, ez tehát a „bársonyos fenék” evidenciája. Csakhogy félreértenénk ezt az igenlés boldogságaként megfogalmazott viszonyulási módot, ha pusztán az ösztönélet és a testiség régióira vonatkoztatnánk. A testiség ugyanis (ha egyáltalán van itt még némi értelme ennek a szétválasztásnak) mintha éppen a *Őszelleminek* hordozná valamiféle lenyomatát, s a hazudozás oly természetesnek tekintett játékaival szemben mintha éppen ez képviselné a valódságot, az egyetlen referenciát. Amikor például Andrej maga elé hány az ülésre, akkor ehhez *Nikifor Tescovina*, meglátva a csillogó, sűrű nyálat, melynek alvadó vérfonalai alatt pereszkek remegnek, az alábbi, lakonikus megjegyzést fűzi: „Mint az agyvelőd, olyan”. Az emberi ürülék pedig az éjszakai havazás után, „reggel a fehér takarón át a nap melegét magába szippantva leveti magáról a hazug álcát, és újra ott pompázik nevess barna mázával”. A boldogság fenoméne tehát nem közelíthető meg az *ember* dualisztikus képzete felől. Mert ez a fenomén nem a „puszta” testiség diszpozíciója, hanem egzisztenciális meghatározottság: benne táruul fel és egyben benne értelmeződik is a lét. Az otthonosság, a lakhatóság érzetét keltő lét, amelynek *Óhatárai* a körzet határaival azonosak. Nincs benne semmi idegenszerű, semmi háborzongató, ami az itt lakókat menekülésre készíthetné. Minden, ami a körzeten belül történik, mintha eleve elhatározott lenne: a regény szereplői rezignáltan *várják* sorsuk beteljesedését. Még Andrej, aki pedig *Ókivülről* jött, még ő is ezt az elvárást fogalmazza meg: „És nekem valami azt súgja, itt fog kikerekedni az életem”. A mindennapok bármiféle apropót szolgáltatassanak is a végső cél, vagy inkább a végső értelem feladására – gondoljunk a hatalmi játékok, a politika minden moralitást nélkülöző megnyilvánulásaira –, a boldogság mint lételemenség állandóan rabul ejti a szereplőket. Olyan apró örömeik válnak a boldogság kísértő jelenségeivé, mint a denaturált szesz iszogatása, amit kenyérbélen, szivacsos gombán vagy törött áfonyán átszűrve fogyasztanak, de ha az véletlenségből nincs kéznél, megteszi egy darabka kicsüngő kapca is, vagy egy marék föld; de ilyen a házilag faragott, otromba figurákkal játszott sakkpartik önfeledtsége is, s nem utolsó sorban persze, a szerelem és a testi mámor („csülkeink koppantak, mint a borókagyökerek. Történt, ami történt, nem bánom meg soha”). A boldogság: alapdiszpozíció. Amelyen keresztül, úgy tűnik, megvilágíthatóvá válhat ama kísérteties, *állatszerű létező*, aki a sinistrai létben otthonos.

Sinistra – a név kimondása mágikus vonzódás. Vonzódás a szónak, ha nem is a lényege, de a *mélysege* felé. Megnevezni annyit tesz, mint életre kelteni a névben nyugvó jelentést, avagy, amennyiben a névadás aktusát az európai kultúrkör rituáléinak megfelelően a keresztelkedés pillanataként gondoljuk el, megnevezni azt is jelenti, mint magunkra venni a név keresztjét: a sorsot szólítani, előcsalogatni, kihívni magunk mellé. A Sinistra körzet nevének mondása (*sinistre*: baljós előjel, jóslat, prófécia) ily módon a balsors magunkra vételét, a balsors kihívását jelenti, vagyis a *szembeszegülő közeledést*. Aki megpillantja a Sinistra körzetet és felé közelít, úgy lép be egy ház kapuján, mintha befelé haladva is csak a rá záródó kaput nézné, előre tekintve is folyton csak hátrálna, mind beljebb, önnön veszébe, önnön elveszejtése felé.

A Sinistra körzet lakója balsorsa felé közelít. A beteljesedést számára szükségszerűen csak a vég elérése jelentheti. Ezért lesz létezése eredendően *halálhoz viszonyuló lét*. Anyakönyvezése, pontosabban „törzskönyvezése” azzal a mozdulattal kezdődik, mellyel a dögcédulát, „azt az óraláncon függő, csillogó bádoglapocskát”, akár egy ékszert, a nyakába akasztják. Így halad a megsemmisülés felé: amikor már csak egy rongykupac marad belőle, akár a jégcseppek üvegébe fagyott ezredesnéből. Vagy még annyi se – „helyén átlátszatlan feketeség lebegett, érezni lehetett, nincs benne senki, teljesen üres”. Ebbe az ürességbe veszejtődött *Hamza Petrika*, az egyik a kettő közül, akit *Oleinek* doki, a főmedvész elküldött magától, véget vetve ezzel hármójuk boldog család idilljének. S Hamza Petrika ezért karóba húzta magát: megkereste a fenékén a lyukat, beleillesztette a rúd hegyét, és – zutty! – beleült. Ikertestvére pedig követte az átlátszatlan feketeségbe, amelyik elnyelte testvérét. A regény majd minden fejezetében megjelenik a halál, mondhatni, erőnek erejével a regény terébe „szögeződik”, akár *Puiu Borcan* holtteste a hegytetőre: „valaki a halottat odaszögezte – csakis hegyivadásznak öltözött pecér lehetett –, kezén át szuronyokat döfött a földbe, lábát pántokkal fogta a kövek közé” – „nehogy a griffmadarak elragadják”. A különféle halálnemek parádés fősorakoztatása, valamint a halál tabuját és szentségét parodizáló megannyi metaforikus leírás mind-mind ugyanazt a célt szolgálják: az elmúlás *eseményét* úgy illeszteni a létezés folyamatába, hogy az ne pusztán annak evidens hozzátartozójaként, részeként tűnjön föl, de mintegy azt szervező, azt *sodrásban tartó* erőként. Hogy a mozdulatlanság életet támaszthasson maga körül. Ahogyan Puiu Borcan ezredes tátott szájában is, mire rátalálnak, már egy madár fészkel. És talán kezdi körüludvarolni néhány borz. Persze az ezredes halálesete nem oly különös: ledöntötte a tunguz nátha, amelyet a csontollú madarak hoztak a körzetbe, és egyszerűen csak „feldobta a talpát”. Ahogyan a nyugdíjas erdőkerülőket is a csontollúak terítették le, s hogy a fertőzés ne terjedhessen tovább, rájuk gyújtották a kalyibát, amibe elkülönítették őket, de előtte még, hogy jobban égjenek, afféle ajándékként rumot itattak velük. Connie Illafeld is csúfos véget ért: ha jól értem, elvágta a nyakát. *Aron Wargotzkít*, az egyetlen megmenekült erdőkerülőt, maga Andrej cementelte elevenen a földbe, a patak üregei közé; Andrej fogadott fia, *Béla Bundasian* pedig, akiért Andrej a körzetbe érkezett, hogy kiszabadíthassa őt onnan, egyszerűen felgyújtotta magát, hogy „mint könnyű zuzmópernyét magával ragadja a patak”. – Íme: így kebelezi be és így juttatja vissza önnön lényegiségükhöz ezeket az állatszerű, jelenvalólétként egzisztáló, kísérteties lényeket az üresség, az átlátszatlan feketeség, amely a Sinistra körzetben szüntelenül gomolyog.

Gábel Dunka, a törpe az épülő sinistrai börtön számára homok alatt üveglapokat homályosít, ablakoknak. Talán azért, hogy aki benéz, ne láthassa pontosan, mi történik a falakon túl. Vagy még inkább azért, hogy annak, aki az ablakhoz merészkedik, mert vonzza egy másik világ létének lehetősége, ne táruulhasson fel, csupán az elvesző vonalak gomolygása, csupán valamiféle átlátszatlan feketeség. A homályos ablaküvegű börtön plasztikus képe akár a totalitarizmus szimbóluma is lehetne, s életre hívhatna ennek mentén egy politikai töltetű olvasatot: a körzetesítés, az állandó ellenőrzés és állandó készenlét alá helyezés motívumai mind-mind alátámasztanák ezt. Csakhogy mindaz a kísértetiesesség, amit a táj hangulataként határoztam meg, szétfeszítené egy ilyesfajta olvasat kereteit.

A létezők hierarchiájának a felborulása; a tér és az idő koordinátáinak, illetve dimenzióinak a másként tételezése, melynek nyomán egy időtlenségbe és egy nemiségbe ágyazott világ fikciója teremődik meg; az élet tulajdonképpeni létként való elgondolása, amely önmagához mindenkor mint a saját halálát előlegző léthez viszonyul – nem valamiféle apokalipszisnek a leírása ez? A vadludak gágogása, a legnyugtalanítóbb hang, ami valaha is felsírt ebben a körzetben, eme erős, nem halkuló zengés – hát nem valamiféle apokaliptikus tónus ez? Bekúszik a házak kéményein, a tűzhely hamujában motoz, mindenhova elér, s aki csak hallja idegeket borzoló nyivákolásukat, magányára ébred. Ehhez társul a hegyormok közé szorult, fuvolázó szél súvítése – felejthetetlen, kísérteties

többszólamúság. Aztán mindez hirtelen abbamarad: „(v)áratlanul elült a szél, csend támadt a katlan csupasz falai között, mint egy üres üvegben.” Az apokaliptikus hang, a „Jöjj!” felkiáltás harsonaszava – ez is csak az ürességbevész. A csend marad csak utána, az átlátszatlan feketeség, a homálylás.

Miféle Őszellem' kísért tehát a tájon? Nehéz lenne megmondani. Hiszen a szellemek, a kísértetek lényegéhez éppenséggel a láthatatlanság és a megfoghatatlanság tartozik, amelyet, ráadásul, lepel takar. A kísértet elrejtőzik. A táj, a természet egészéből történő kimetszése által ugyan elnyerheti identitását, önálló egységgé lényegülhet, ám az őt meghatározó *individualitás* nélkül semmiféle bensőségesség nem nyeri el benne létjogosultságát. E szellem a tiszta *kívülségből* kísértene hát? Pusztá *fikció* lenne talán?

Egy festmény tárult elénk. A természetfolyamból történő kimetszést a képkeret valósította meg. Ki az, aki pillantásával körbeölelte és bekeretezte a tájat? Csakis olyan szemlélő lehetett, aki kívülről közelített felé, aki képes volt azt egészében megtapasztalni. Andrej Bodor kerékpáron érkezett a Baba Rotunda-hágóra, onnan pillantotta meg „először azokat a kevély ormokat, amelyek tövében később szinte” egész addigi életét elfelejtette. Andrej, az elbeszélő. Hiszen a képkeret kérdése a narráció problematikájához utal minket: minden, ami a regényben feltárul, az elbeszélő fikciója. Csakhogy a kísértet mintha minden szinten ki akarná fejezni távoli, elrejtőző jelenlétét: a narrátor biztos pontnak gondolt fikcióját is megvonja a szövegtől. Persze a történet, a *szűzsé* csak így maradhat konzekvens önmagához. Andrejt, a főhóst, miután feladja korábbi énjét és azonosul a körzetben uralkodó törvényekkel, foglyul ejti a balsors kísértete: nem képes többé arra az egységesítő összefogásra, amihez identitása addig alapul szolgált. Csak nézi a képet, mignem belevész; elveszíti a történet szálait. Vajon képes lehet-e még Andrej mindarról, ami léttapasztalatként a sajátjává lett, *tanúságot tenni*, vagy az is ottveszett a kísérteties tájban, a Sinistra folyó vidékében, ahol csak a „búvópatak lankasztó mormolását lehet” hallani, „amint rövid történeteket ismételve” ott bolyong a föld, a hó, a jég alatt?

Andrej Bodor érintetlenségében szemléli sítalpainak ezüst szalagját, amikor visszatér múltbéli létezésének színhelyére, a Sinistra körzetbe. Múltját átfogó tekintete a jelenbe ágyazódik. Mit szemlélhet így – e tekintetet a tisztáson át kanyargó nyomokon tartva? Valamit láthat, valamit látnia kell. Egy asszonyt, akinek a „hasa alól rég kipisztult a moha”, lombjukat cserélt erdőket, lassan pusztuló hegyek vonulatait – mindezek most is vannak: lényegük köré újabb formákat fon a jelen. Nem is a meglévőkre vagyunk mi kíváncsiak! Andrej Bodor tekintetéből éppen az a mozzanat érdekel, amely kívül esik rajta, mert az elmúltak jelenvalóságába akar visszaszállni. Andrej Bodort abban a pillanatában kutatjuk, amint „vadonatúj metálzöld Suzuki” terepjárójával felér a Baba Rotunda-hágóra, és „éjnek évadján a lenyugvó hold csendjében” a tetőről lenéz, s a maga után hagyott *nyomokat* látja.

A kiragadott pillanathoz az éj évadja, az éj legmélyesebb pontja sötétséget; lenyugvó, eltűnő holdja pedig fénynélküliséget kölcsönöz. Miféle szöttezen kell hát Andrej tekintetének áthatolnia, hogy egyáltalán *láthassa* az ezüst szalagokat, a nyomot? Hiszen a szöttezen mögött csak az éjszaka üressége lelhető fel. Andrej nem is találkozik ebben önmagán kívül mással, csak a mindent körülölelő úrral, s ha ő mégis nyomról *beszélhet*, és beszédével kimondhatja az elmúltat, a véget, akkor önmagán kívülről kell szólania, mert csak *kívüllevősége* állíthatja önnön eltűnését. S ha kívülről szól, akkor ő maga is beleolvad a mindent körülölelő Ősemmibe', akkor ő maga is üresség – beszédében egy halottból kiáradó szavak visszhangzanak.

„Azért mégsem tűnök el erről a tájról nyomtalanul” – Andrej e mondatába már belevájt a felejtés: az elmúlt nem tehető elevenné. Csak visszhangozhatóvá, idézhetővé, mondhatni, ugyanúgy idézőjelbe tehetővé, ahogyan az imént én tettem az ő szavait; és lássuk be, az idézés mozzanatában már lényegtelen az idéző kiléte – nem marad más, csak a szavak előtt, az alsó sarokban a kettős vessző, és a szavak után is, a felső sarokban: kettős vessző. Távolodás az alsó saroktól és várakozás a felső sarok véget intő vezényszavára. S a kimondás után újra csak a csend. A lenyugvó hold csendje. A beszéd előtti és a beszéd utáni nyitott tér, amelybe a vesszők újra felállíthatók, hogy közöttük ismét áradhassanak a halott szavak. Halottak, mert nem világítja át őket a *fény*, sugaraival nem jelöli ki útjukat – éjszakában való morajlásuk az *elrejtettség* terében ténfereg, ahol minden csak *lényegnélküliségként* tud megnyilatkozni.

Andrejrel mindössze az *történet*, hogy sítalpakra ugrott, és csendes siklása mélyedéseket hasított a hóba. Tette különösebb figyelmet nem is érdemelne, ha csak hétköznapi közömbösségében szemlélnénk. De mi most az árnyakra, árnyalatokra vagyunk kíváncsiak: felnagyított *képet* nézünk, amelyen a jelenvalóság nyitottságában, kitértségében mutatkozik meg. Andrej *tanúságot tesz*: egész lényével fordul e kitértség csendjébe, a történet némaságába; a mélybe feszül. Minden eltelő pillanat csak távolodás ettől, újabb nyom, a *megélt* kimondására való vágy újabb és újabb bekezdése, de sohasem a lezárása, sohasem a beteljesülése: csupán állandóan ismétlődő és visszhangzó beszéd-töredék a tanúságtételről. Bárki életre hívhatja, mert bárkit szóra bírhat a távolság – a hóba szántott nyomokat megpillantva kijelentheti, hogy *valakinek* a sítalpai nyomot hagyta, amikor átsiklott Sinistra körzeten, de csak az önmagában álló nyomról szólhat, amely *eredet* és így *fény* nélkül való.

László Ferenc

„Habent sua fata epistolae“

Bartók-levelek a történelem sodrában

Amikor Ioan Busitiáról (1875–1953) beszélnek, legtöbbször barátjáról, Bartók Béláról van szó, akit a belényesi román rajz- és zenetanár bihari gyűjtőútjain önzetlenül támogatott, és aki neki ajánlotta *Román népi táncok* című zongoradarabját. Busitia tanár úr a Bartók-életrajzok elmaradhatatlan, rokonszenves mellékszereplője. Kapcsolatukat a Demény János szerkesztette *Bartók Béla leveleiben* (Budapest, 1976) 73 darab dokumentálja. Csak a halhatatlan emlékü Mama, özv. Bartók Béláné hagyatékában maradt ennél több Bartók-levél az utókorra!

A Bartók Busitiához intézett leveleit legelsőként Szegő Júlia használta föl életrajzi forrásoként *Bartók Béla, a népdalkutató* című könyvében (Bukarest, 1956). Mire ez a könyv megjelent, a levelek zöme teljes terjedelmében is a nyilvánosság elé került, Demény János egy korábbi kötetének első részében, amelynek ugyancsak *Bartók Béla levelei* volt a címe (Budapest, 1955); az első rész címe *Romániai levelek. Viorel Cosma gyűjtése*. A bukaresti zenetörténész 61 Busitia hagyatékából megszerzett Bartók-levelet adott közre Demény 1955-ös kötetében. Ezeket hívja Fancsali János „A Busitia-levelek“-nek, könyvében¹ ezek történetét dolgozza fel. Aki csak kicsit is ismeri a Bartók-életrajzi irodalmat, tudja, hogy a téma megérdemel egy könyvet. Aki otthonosabb a Bartók-irodalomban, amolyan „nem lehet letenni” könyvet sejt benne.

Az előszó legegondolkodtatóbb sora a datálás: „Kolozsvár 1975 – Budapest 1999”. Negyedszázadnyi érlelés és munka gyümölcsét tartjuk kezünkben!

A kötet I. fejezetében a szerző összefoglalja, amit Busitia, boldogtalan felesége és tragikus sorsú gyermekeik életrajzáról tud. Tapintatosan elhallgatja Bartók tegeződő barátjának vasgárdista múltját, holott az Bartók előtt sem volt titok (1931. december 20-i leveléből: „Multkor valaki írta nekem Nagyváradról, hogy te kiléptél a «vasgárdából»“), s a szerző olvashatta a Bartók-hagyatékban fennmaradt, mindmáig kiadatlan választ, mely szerint Busitia Vasgárdából való formális kilépése ellenére is minden kommunista, zsidó és szabadkőműves deportálásától várta a szebb jövőt. Szerintem jobb lett volna a személyiségrajznak ezt a vonását is bemutatni, mivel az ennek ismeretében dinamikusabb és igazabb. Mert nemcsak a társadalmi érintkezésben általában tartózkodó, nehezen felmelegedő Bartók volt kivételesen barátságos a belényesi román tanáremberhez, hanem utóbbi szélsőségekre hajló, erőszakos alaptermészete is megenyhült e kiváltságos kapcsolatban. Antiszemita és antikommunista meggyőződésének, vasgárdista múltjának felemlítése azt is megértetné az olvasóval, hogy a kommunista hatalomátvétel után miért bőrtönöztek be Busitiát.

A szerző idevágó ismereteinek legfőbb forrása Kolár Károly operaházi hangversenymester (1897–1981) írásos hagyatéka, melyet örelőtte zenetörténész tudtommal nem kutatott. Váltig dicséri a művészt, aki Kolozsvárról nagylelkűen támogatta az öreg korára leszegényedett belényesi tanárt. Ebben az életrajzi összefoglalásban azt is szövé kellett volna tennie, hogy Belényesen Dr. Ioan Grecu vegyészprofesszor feleségének a szülei, a Victor Popovici tanár-család – a családfő elhunytja után főleg az özvegy – karolta fel az elmagányosodott öregembert, akinek élete estéjén sem lakása, sem közvetlen hozzátartozója nem volt. Hitelt érdemlő kiadatlan tanúság alapján közlöm, hogy végső elkeseredésében komolyan foglalkoztatta Busitiát az öngyilkosság gondolata, és csak Popovici tanámének sikerült belé annyira lelket öntenie, hogy ez irányú szándékairól lemondjon. 1952 novemberében letartóztatták, javait szekérre rakták és elvitték. (Leginkább rendszeresen vezetett, terjedelmes naplójáért kár, amely, ha megvolna, a Bartók-életrajzkutatás fontos forrásai közé tartoznék.) A Szekuritátén mintegy két hónap múlva egy kihallgatás előtt a gyengeségtől összeesett, estében súlyosan megsérült az arca és a szeme. Ezt követőleg szánalomból hazaengedték. Mire hazaért, szobájában már egy katonatiszt lakott. Popoviciné előbb magánál tartotta, majd amikor sárgaság ütött ki rajta, kórházba vitette, ahol azonban ő minden kezelést visszautasított. 1953. szeptember 12-én hunyt el. Így maradt halála után Popovicinéra, majd Grecuékra néhány Busitia-festmény, melyek a tanár-család padlásán menekültek meg a Szekuritáté éberségétől. A szerző lefényképezte Grecuéknál és felvette kötetébe a képeket, de abból, amit tőlük a körülményekről hallott, ezt közli e helyt az olvasóval: „Legközelebbi ismerősei, – akiknél lakott, a dr. Grecu-család leszármazottai...” (23. l.) Nos, nem „leszármazottai”, hanem a professzorfeleség „fölmelői”.

A *Bartók Biharban* fejezetcím alatt a szerző *Bartók Béla dedikációi Busitia Jánosnak és ezek útja* című alfejezetet is nyújt olvasójának. Meglepő, hogy hány olyan kiadványt sorol fel és adatul itt, amelyekből nem maradt fenn Busitiának dedikált példány! Az 1913-as bihari kötetrel kapcsolatban viszont, miután idézi az előszót záró köszönetnyilvánítást (sajnos, hibásan: nem „Nu pot uita pe de...”, hanem „Nu pot uita pe d-l...” áll az eredetiben), kijelenti: „Kéziratossá ajánlás nincs” (29. l.). Csakhogy éppen hogy van! A szerző is kellene hogy ismerje, mivel Szegő Júlia már 1956-ban közölte könyve képmellékleteként, a 160. és 161. lap közé beillesztve. Így szól: „Busitia János tanár úrnak / hálám jeléül. / Rákoskeresztúr, 1913. szept. 8. / Bartók [Béla].” (A kötet képszerkesztője önkényesen levágott a fénymásolat széleiből, ezért töredékes a szöveg.) Ez az ajánlás azért rendkívül jelentős, mert a bihari könyv megjelentének meglepően korai bizonyítéka. A kötetet kiadó Román Akadémia ugyanis csak 1913. november 15/28-án kelt levélben értesítette a szerzőt a megjelenésről, holott a könyv, lám, legkésőbb szeptember 8-á óta utóbbi kezében volt. Ifj. Bartók Béla például *Apám életének krónikája* című művében (a nap megnevezése nélkül) december elejére tette az eseményt (135. l.). Kicsivel alább, a *Román népi táncok* kézírásos ajánlásával kapcsolatban Fancsali kritikái megjegyzések nélkül idéz egy olyan szerzőt, aki e mű és a kolindafeldolgozások megjelentét nagy tudatlanul 1915-re teszi, azzal, hogy ezek olyan művek, „amelyeket Bartók saját költségén bizományban az Universal-kiadónál helyezett el”. Utóbbi „pontosítás” önmagában véve is értelmetlenség, a tényekhez képest pedig ráadásul valótlanosság, mivel ezeket a kottákat igenis az Universal jelentette meg, a Bartókkal, 1918. június 4-én aláírt megállapodás értelmében, azt követőleg, tehát nem 1915-ben. (Utóbb a kolindadallamoknak szentelt tudományos kötetet *adta ki* Bartók saját költségén, azt terjesztette bizományként az Universal!) Ezzel az ajánlással kapcsolatban a szerző hosszasan idézi D. Dille hozzá intézett, német nyelvű levelét, amely rendkívül rossz németudásra vall (29–30. l.). Újraolvastam néhány Dillétől kapott német levelemet, és megállapítottam, ami vételülkkor nem tűnt föl: nesztorunk némettudása itt-ott nem éppen tökéletes. De messze nem olyan gyarló, amilyennek Fancsali a maga félolvasataival feltűnteti! Márcsak az agg tudós iránti tiszteletből is jobb lett volna a szöveget, ahol netán hibás, tapintatos jobbításokkal, vagy fordításban közreadnia. Nem ismerem a dokumentumot, de látatlanban megesküszöm rá, hogy nem betűhív a közreadása.

A II. fejezet Kolár Károly életrajza.

Az összerjedelem mintegy harmada után a III. fejezet címe figyelmeztet, hogy *Kezdődik a történet* (51. l.).

Elsőként a bukaresti Teodor Cartis érdeklődik Busitiánál Bartók bihari folklórgyűjtésének dokumentumai iránt, 1943-ban. Valamit kap is tőle, de a közölt elismervényből nem derül ki, hogy mit. 1949. február 14-én az elmagányosodott, anyagi gondokkal küszködő Busitia maga festette képeket és feleslegessé vált hegedűkottákat küld Kolozsvárra régi barátjának, Kolár Károlynak, előbbieket ajándékba, utóbbiakat eladás végett. Kolár március 21-én már küld is neki némi pénzt, az eladott kották cím- és árjegyzékével egyetemben. Az első levelek, amelyekből kiderül, hogy a Busitia Bartók-levelei is Kolárnál vannak, sajnos datálatlanok, a könyvben az említett két, 3-as, illetve 6-os sorszámú dokumentum között olvashatók, 4-es és 5-ös sorszámmal. Megtudjuk belőlük, hogy Kolár Nagy István karigazgatóhoz és főiskolai tanárhoz fordult, vele együtt készül kiadni Busitia Bartók-dokumentumait, visszaemlékezéseit. A könyvből származó haszon természetesen Busitiát illeti majd meg, ígéri. „Abban a reményben, hogy rövid leírásomból megérted azt a nagy kaliberű és az egész zenevilágot érdeklő missziót, amit mi ketten Nagy Istvánnal tervbe vettünk és rövid idő alatt realizálni is akarunk, nem fogsz elzárkózni attól, hogy nekünk Töled telhető segédkezet nyújtásal ebben a nemes és kegyeletteljes munkánkban, arra kérek, hogy addig is, amíg személyesen elmegyünk Hozzád, gondoldj vissza egy kissé a Bartókkal eltöltött időkre és jegyezz fel minden érdemes adatot, nemcsak zenei vonatkozásúakat, hanem a mindennapi életből is” (53. l.) Valóban ki akarták adni a kötetet? A kérdés fölvetését egy „Discret” feliratú, Kolár gépelte jegyzék indokolja, amely 76 Bartók-levél azonossági adatait tartalmazza, csoportonként „K”, illetve „N. I.” (sőt helyenként „István”) jelzettel, ami úgy értelmezhető, hogy Kolár elosztotta maga és Nagy István között a dokumentumokat; a jegyzéket a könyv V., *Rejtélyes listák* című fejezetében tanulmányozhatjuk (82–86. l.). Ha következtetésem (melyet lehetőségként Fancsali is fölvet) helyes, egyéb foglalkoztatta e jegyzék íróját, mint a megjelentetésen való közös munkálkodás szándéka!

Visszatérek a Busitia–Kolár levelezéshez. 1949. március 25.: Busitia köszöni a kottákért kapott pénzt. Elkezdte a jegyzetek készítését. 1949. december 15.: Lakatos István mérnök és zenetörténész közli Kolárral, hogy „a levelek megvétele aktuális. [...] Itt van egy kiküldött, aki mindjárt meg is akarja venni!” (55. l.). Szegő Júliához, a Folklór Intézet igazgatójához hívja Kolárt, akinek következő, datálatlan leveléből (11.) kikövetkeztethető az ezután történtek: Kolár – elsősorban Nagy István hanyagságára hivatkozva, másodsorban, úgymond, azért, hogy Busitia mielőbb pénzhez jusson – letett a nemes és kegyeletteljes, az egész zenevilágot érdeklő misszióról, és a tulajdonos tudta és beleegyezése nélkül sebtében eladta a Bartók-leveleket a Folklór Intézetnek, személy szerint Szegő Júliának. (Kénytelen vagyok egy észrevétel közbeiktatásával megszakítani a dokumentumok ismertetését. Ahogyan Nagy Istvánt ismertem, nem hiszem el, hogy „hanyagul” viszonyult volna ehhez a feladathoz. Ő akkoriban több kivételesen felelősségteljes állást töltött be a kolozsvári zenei életben, a romániai magyarság legtevékenyebb zenésze volt. Hihető, hogy nem kívánt vagy nem ért rá fontosabb munkái rovására Kolár tervével foglalkozni. Annyira mindenesetre komolyan vette a dolgot, hogy 1950. január 9-én időt szakított egy belényesi látogatásra!) A könyvterv elejtésének a hírére Busitia „szokatlan hosszúságú”, szemrehányó levéllel válaszolt, amely Kolárnak „álmatlan éjszakát” okozott, s amelyet ő – minő véletlen! – nem őrzött meg az utókor számára. Kolár, aki 100.000 lejrt kért a kincserért, majd leengedte 80.000-re, így búcsúzik: „Abban a reményben, hogy a jövőben jobban fogsz bízni bennem, szeretettel öllek és csókolak, igaz barátsággal, Kari” (57. l.) A levél azonban nyilvánvalóan leleplezi írójának kegyetlen álnokságát. Mert mit ír az ölelő, sőt csókoló, igaz barát a kincseből kiforgatott, méltatlankodó aggastyánnak? „Most csupán azt akarom emlékeztetembe idézni, hogy a kották, levelek és képekhez mellékelt leveledben szóról szóra azt írod: »kedves Barátom, Íme végre küldöm a kottákat, leveleket meg egy néhány pasztell rajzomat. Mindent, amit meg akarsz tartani magadnak, fogadj jó szívvél hálám és elismerésem jeléül, szíves emlékül. Amit pedig a kottákért fogsz kapni-küldeni, belátásod szerint, meg a lehetőségek szerint is, hálásan fogom köszönni, stb. stb.« Nincs tehát ezek után semmi okod, hogy rám neheztelj. Az én bűnömül legföljebb azt róhatnád fel, hogy a Bartók-leveleket nem tartottam meg magamnak, hanem értékesítés végett beadtam a Folklór Intézetnek, hogy az érte járó összeggel enyhítsem súlyos anyagi helyzetedet” (56. l.) Ámde az „idézett”, 3-as sorszámú Busitia-levélben, amelyre itt Kolár a barátját „emlékezteti”, „szóról szóra” csak kottákról és pasztellekről volt szó, a Bartók-levelekről nem! Kolár tehát megpróbálja bebeszélni áldozatának, hogy azt írta neki, ami esze ágában sem volt! Busitia pedig elhiszi, amivel áztatják. 1950. február 19-én kelt levelét, amelyben már arról is van szó, hogy „A Folklór Intézet levelében ígért 15.000 lej helyett úgy mondják, hogy 10-ezret küldenek, s az egész összeget ezentúl akarják velem megbeszélni! Félek hogy be akarnak bennünket csapni, s Téged ki akarnak kapcsolni a tárgyalásokból. Jó lesz, ha résen leszel, s elejét veszed a bajnak”, így zárja sorait: „hálával és szeretettel ölel öreg, lekötölezett barátod, János” (57. l.). 1951. március 23.: Busitia jelenti Kolárnak, hogy 21-én Szegőné meglátogatta, kikérdezte, átadta a márciusi és az áprilisi részletet, és további rajzokat és fényképeket vitt el tőle „egy újabb – a 3-ik Bartók könyv részére” (59. l.). Ez utóbbi kitéltet nem tudom értelmezni: nem tudom, mihez képest lehetett Szegő Júlia tervezett könyve a harmadik. 1952. január 24.: Demény János megkeresésére válaszolja Busitia: „Amint Szegő Júlia öngyászta írta, a levelek kiadása ez év első negyedében lesz befejezve” (60. l.). Lehet, hogy a levélíró a leveleket is tartalmazandó Szegő-monográfiára gondolt, csak pontatlanul fogalmazott, de azt sem zárhatjuk ki, ami szavaiból *expressis verbis* következik: hátha úgy tudta, hogy Szegő Júlia levélkötetet (is?) tervez. A 17. levélben nincs szó a Bartók-levelekről. Utána a szerző négy pontban foglalja össze az eddig közlötöket. A négy pont egyike sem jelzi, hogy ő is észrevette volna Kolár visszataszító vétkességét: a 3. levél és annak későbbi „idézése” közötti különbséget. Sőt, a szerző a 63. lapon megerősíti: Busitia Kolárnak ajándékozta Bartók-leveleit, de ő, látván barátja szorult anyagi helyzetét, lemondott róluk és a barát javára értékesítette őket.

Kolárral szemben a végtelékig elnéző, Szegő Júliát azonban annál kevésbé kíméli a szerző. Vádlóan idézi 1956-ban megjelent kötetének néhány mondatát, amelyek egészen más színben mutatják be a tényeket, mint a feltárt dokumentumok. „Busitia János levelei egyébként 1949-ben e kötet szerzőjének birtokában voltak. [...] A Busitia–Bartók levelezés anyagát e kötet szerzője 1952-ben megőrzés végett átadta a bukaresti Folklór Intézetnek. Így tette lehetővé a bukaresti Folklór Intézet a Demény János szerkesztésében Budapesten 1955-ben megjelent magyar–román–szlovák levelek együttes kiadását” (Szegő Júlia: *Bartók Béla, a népdalkutató*. Bukarest, év n., 296. l.). Vagyis: nem az intézet vette meg a leveleket, ahogyan azt Busitiának bebeszélték, hanem Szegő Júlia, az osztályvezető, a maga pénzéből és a maga számára, s azok 1952 óta csak letétben vannak a bukaresti anyaintézetben. Hogy mennyire szerteágazó ez a történet, egy hasonmásként közölt Szegő-levél utolsó mondata is jelzi. „A Busitia-kötelezettséget egyébként átvette tőlem a Bolyai, így most már fennakadás nélkül fogja kapni a részleteket” (65. l.). Ebből nemcsak azt tudjuk meg, hogy az eddigi kifizetésekben fennakadások voltak, hanem azt is, hogy amit Szegőné az Intézet nevében, de a maga számára alkudott meg részletekben fizetendő 80.000 lejért, azt egy időn túl a Bolyai Tudományegyetemmel fizettette meg. Ez igen! Fancsali János a 64. lapon fölveti a kérdést: mi maradhatott meg Szegő Júliánál az átadás után? Ioan Bianu két Busitiához intézett leveléről határozottan tudja, hogy Szegőné örökösének tulajdonában vannak. Ott kell, hogy legyenek az 1951. március 22-én kölcsönbe elvitt dolgok is, állítja.

A következőkben azonban kiderül, hogy a nagylelkű barát, Kolár, mielőtt átadta volna Szegőnének, megdézsmálta a levélcsomót. Budapesten letelepedett egykori tanítványától, Viski János zeneszerzőtől kérdezi 1956-ban, hogy Prágába utaztában vajon mennyiért

tudna Budapesten két Bartók-levelet eladni. Egyikük gépmásolatát mellékeli is. „Abszolút diszkréciójára számítok” – írja. „Nekem ugyanis abból a bizonyos Busitia-féle hagyatékból maradt még 2 levelem (eredeti B. B.)” (68. l.). Az üzlet végül nem Budapesten jött össze, hanem Prágában, ahol a leveleket dr. Alexander Buchner hangszertörténész vette meg. 1961-ben a tulajdonos engedélyével Szabolcsi Bence közölte őket a Magyar Zene 7–8. számában. „Buchner dr. a két levelet vásárlás útján szerezte, több évvel ezelőtt, egy romániai zenésztől” – írja Szabolcsi a bevezetésben (147. l.). Érdekes, Fancsali János nem jelzi, hogy ez a zenész Kolár lehetett, holott ő adta közre a levelet, amelyben Kolár közli Viskivel, hogy Prágába készül, s az egyik Buchnerhez jutott levelet ő azonosította a Viskinek írott, 1956-os Kolár-levelel mellékleteként.

De nemcsak ezt a két levelet kapcsolta le Kolár „abszolút diszkréten” a Szegőnének eladott csomóról. 1960-ban a fővárosi körökben igencsak otthonos George Sbârcea zenei íróval közösen ajánlott fel eladásra nyolc levelet egyszerre három bukaresti csúcsszervnek (Román Akadémia, Zeneszerzők Szövetsége, Folklor Intézet). A „társtulajdonosok” további eladó dokumentumokat is megneveztek, többek közt egy Kodály-képeslapot is, amelynek címzetje Busitia volt. Azt állították, hogy az egész csomagot Remus Adamtól vásárolták, aki (ezt én teszem hozzá, mint kortanú) korábban Kolár kollégája volt a kolozsvári Román Opera zenekarában, akkoriban pedig Sbârcea baráti köréhez tartozott. A kincseket az illető állítólag 1947 őszén kapta Busitiától. A történet hihető, de ellene szól, például, hogy Kolárné tanúsága szerint Adam nem is ismerte Busitiát (29. l.). Ha nyomozó hatóság volnék, én bizony azt a föltevést is megvizsgálnám, hogy ez a nyolc levél szintúgy a Busitiától kapott anyag része volt, csak Kolár nem merte őket Romániában a maga nevére értékesíteni; ezért állt össze Sbârceával, aki ötven százalékos részesedésért legott szerzett neki hozzájuk egy „eladót”. (Ez a gondolat a szerző agyát is megjárta. Itt nem, de a kötet függelékében váratlanul fölveti: „Már csak azt kellene tisztázni, mi rémítette el ennyire Kolár Károlyt, a megmaradt levelek birtoklásától?” [134. l.]) Sbârceával egyéb közös terve is volt akkoriban Kolárnak, melyre a könyv ismételten kitér, kiagyalhatták ezt az üzletet is. Kolár mindenesetre alaposan ráfázott. Miután 1969. június 15-én hiába kéri időközben Bukarestbe költözött szövetségését, hogy „a közös tulajdonunkat képező leveleket haladéktalanul küldje el (ajánlva). Ugyanis, jelentkezett egy úr, aki hajlandó megvenni őket” (74. l.), következő (datálatlan) levelében a barátság felmondásával fenyegetőzik. Sbârcea erre novemberben visszair: egy augusztusi felhőszakadás következtében víz öntötte el a dolgozószobáját, és a levelek sok egyéb írásos dokumentummal egyetemben megsemmisültek (75–76. l.).

Ioan R. Nicola népzenekutató és főiskolai tanár, akit Dille készséges kutatótársaként dicsér, 1968 decemberében kapcsolódott be a Bartók–Busitia levelezés sorsörténetébe, mint Kolár megbízottja az ekkor már Bukarestben élő Sbarceanál (26-28. levél, 72-73. l.) „Ioan Nicola becsületéről, tudja, aki ismerte, nincsenek kétségek” – írja a szerző (134. l.), bár nem tudja megmagyarázni, miképpen került az ő tulajdonába is egy Busitiának küldött Bartók-levelezőlap. A könyv függelékében a szerző így kommentálja ezt a dokumentumot: „A legérdekesebb a Bartók-könyv (szerkesztette László Ferenc, Kriterion, Bukarest, 1971) 128-129. oldalai között található Bartók-levél fotómásolata alatti szöveg: »Bartók-kézjegy Ioan R. Nicola gyűjteményéből: két jóbarát üdvözlése a harmadiknak.« Az 1912. jún. 19-én, Budapesten írott, Busitiának címzett levél aláírói Bartók és D. G. Kiriac” (134. l.). Összefoglalom a dokumentum zenetörténeti háttérét. Busitia harcos román volt. 1906 augusztusában maga alapította kórusával részt vett és messze visszhangzó sikert aratott azon a bukaresti dalostalálkozón, amelyen az idegen hatalom alatt szenvedő (értsd: erdélyi, besszarábiai és bukovinai) románias képviselői hazafias karművek előnéklésével tettek hitet minden románok nemzeti egysége mellett. (Megúsztá annyival, hogy beidéztek a budapesti Közoktatásügyi Minisztériumba és egy ideig felfüggesztették tanári állásából – írja Fancsali Iosif Herteára hivatkozva [61. l.], amihez egy birtokomban levő, kiadatlan tanúság alapján még hozzáteszem, hogy a magyar hatóságok a nyilvános karvezetéstől is eltiltották, egyszer s mindenkorra. Az impériumváltásig csak mint az örökébe lépő Gheorghe Mezea mészárosmester és műkedvelő zenész tanácsadója, közvetve vezethette együttesét.) Ennek a nagymérvű zenei és politikai megnyilvánulásnak Kiriac, a leghíresebb bukaresti román kórus, a Carmen alapító karnagya volt a spiritus rectora, ő vezényelte az ünnepséget lezáró összkórust is. Innen datálható teljes bizonyossággal Busitia és Kiriac baráti kapcsolata. Busitia kitűnő érzékkel terjesztette ki ezt a kapcsolatot Bartókra is, aki belényesi barátjának ösztönzésére 1910-ben levélben kereste meg Kiriacot, majd meg is látogatta Bukarestben. Kiriac, aki elévülhetetlen érdemekkel írta be a nevét a Bartók-életrajzba (ő fordította le románra és adta közre a bihari folklor-kötetet, Bartók első könyvét), 1912 nyarán viszonzta a látogatást, s mi sem volt természetesebb, mint hogy közös levelezőlapon köszöntsék Busitiát, aki összehozta őket. Ami magát a lapot illeti, magam sem hiszem, hogy Nicola becstelen úton jutott volna hozzá. Tájékoztatom a kutatót, hogy azon kívül, ami a fényképen megjelenik, nagyon halványan egy piros ceruzával rajzolt római XX-as is kivehető rajta, s ugyanazzal az írószerszámmal az „1912. Jun. 19” dátum megismétlése is. Nem állítom, csak feltételezem, hogy a felirat Busitia kezétől származik. Mint a kérdés legtájékoztottabb szakértője, a szerző tudja, hogy mit jelent ez a számozás, és megállapíthatja, hogy ki vezette rá a lapra. Ha meglátogat, megnézheti, a lap ugyanis az én tulajdonom. Nicola halála után kaptam özvegyétől. Férjét búcsúztató nekrológom érdeméért lepott meg vele, amelyet – magyarul jól tudván – szépnek és igaznak talált.

„Viorel Cosma már »megkésve« érdeklődött” – vezeti be a szerző nevezett első, 1953. október 15-én kelt levelét. Állami rendelete van egy „Bartók Béla és Románia” című dolgozatra – írja Kolárnak Cosma. Magyarországon is nagy érdeklődéssel várják. Ha a címzett átadja a birtokában levő Bartók-dokumentumokat, ő hajlandó bizonyos teret szentelni Kolár személyiségének. A dolog sürgős, a kötetet 1953. december 1-jén kell leadnia (67. l.). Nem tudunk róla, hogy Kolár bármit is küldött volna neki, de ez a körülmény nem kellett volna, hogy visszariassa a szerzőt a Busitia-levelek történetének további kutatásától. Cosma ugyanis látványosan behozta a „megkésést”. Kolár támogatása nélkül is tarolt: „Bartók Béla és Románia” című dolgozatot ugyan nem írt, de 1955-ben az ő gyűjtésében jelent meg Budapesten a már említett Demény-kötet *Román dokumentumok* című első része, benne, ha nem is 76, de 61 Busitiához intézett levéllel. Ezzel a tétellel örökre beírta a nevét a Bartók-levélkutatás történetébe. (1981-ben a magyar művelődési kormányzat ezért az érdeméért tüntette ki a Bartók Béla Centenárium Emlékplakettjével.) Bevezetésében azt írja Cosma, hogy a Busitia-hagyatékhöz Sabin V. Dragoi juttatta hozzá, a bukaresti Folklor Intézet igazgatója. Ez hihető. De azt is érdekes volna megtudnunk, hogy ki biztatta akkoriban Bartók-kutatásra a szárnyait próbálgató muzikológust, kinek az ajánlására rendelt az állam nála és nem másnál 1953. december 1-ji határidőre Bartók-kötetet, amely iránt Magyarországon is érdeklődtek, és ki hozta össze Demény Jánossal, a Bartók-életrajzkutatás úttörő mesterével. Mi magyarázza, hogy a Bartók-irodalom kézikönyve (Elliott Antokoletz: *Béla Bartók. A Guide to Research, Second Edition*, New York–London, 1997) szerint Cosma bevezetését a *Román dokumentumokhoz* Bónis Ferenc írta? Szerettem volna, ha Fancsali ezeket a mozzanatokat is feltárja. Hozzátartoznának tárgyához.

A *rejtélyes listák* című V. fejezet első, osztozkodási protokollnak tűnő jegyzékét már szóba hoztam. 76 levelet sorol fel. „I.a. lista” címmel a szerző heyesbitéseket fűz hozzá (89–90). A II. lista annak a 33 lapra rúgó teljes gépmásolatnak a tartalomjegyzéke, amelyet Kolár készíthetett el; ez már csak 65 címet tartalmaz (91–92. l.). A szerző ehhez is kritikai észrevételeket fűz, főleg a budapesti Bartók Archivumban föllelhető fénymásolatok alapján. A harmadik jegyzék Kőteles Pál újságíró munkája, 1970. június dátummal. Szintúgy 65 darabot jegyez, az azonosító adatok után rövid tartalmi összefoglalással. Forrása alighanem Kolár gépirata volt (96–103. l.). A IV. lista/1. az eddigi jegyzékek összevetése Demény 1976-os kötetének sorszámaival (104–106.l.), a IV. lista/2 a megelőző kiegészítése. A következőkben a szerző azokat a leveleket is jegyzékbe foglalja, amelyeket nem ismerünk, de amelyek egykori

megvoltáról válaszlevelek tanúskodnak. Az utolsó, X. lista az összes ismert és kikövetkeztethető levél párhuzamos jegyzéke. Bartóktól 103, Busitiától 95 darabot sorol fel (118–129. l.). A Végyszót (129. l.) Függelék követi.

Mindent egybevetve: anélkül, hogy levonna minden következtetést, amit a közreadott dokumentumok sugallanak, Fancsali János nyugtalanító meglátásokra ösztönzi olvasóját. Tisztátalan kezek is hagytak lenyomatokat a Busitia-hagyatékban fennmaradt Bartók-leveleken. Már-már mindenki gyanús, aki csak érintette is őket. Szakember kerestetik, aki arra vállalkoznék, ami Fancsali János készségét meghaladja: e gyanúk körültekintő és kimerítő, tárgy- és szakszerű, részrehajlás nélküli vizsgálatára, majd pártatlan vádemelésre. (A tanúk meghallgatása során keressen majd meg engem is, vagy ha én már nem leszek előállítható, „Busitia” feliratú irattartómat, amelyben egyebek közt felleli Busitia hivatali utódja, Mihai Bruchenthal zenetanár terjedelmes emlékiratát is, mely szerint Herda főhadnagy, aki Busitiát 1952-ben letartóztatta, 7–8 további Bartók-levelet is talált nála.) Ha lesz vádemelés, a képletes zenetörténeti bíróság hallgassa majd meg a védelmet is, például Szeghő Péter zeneszerzőt és főiskolai tanárt, Szegő Júlia unokáját és örökösét, valamint Nagy István Aachenben letelepedett, azonos nevű fiát. George Sbârceának, Viorel Cosmának is föl kellene ajánlani az alkalmat, hogy megszólalhassanak. Fancsali János, aki ezt a csupa-részrehajlás könyvet „Kolár Ida és Kolár Károly emlékének” ajánlotta, majd védheti ajánlásának második címzettjét.

Fönnebb említett írásában elődje magyar kapcsolatairól is megemlékezik néhai Bruchenthal tanár úr: Balla Péter zenetanárról és folkloristáról, aki hálás és hűséges Busitia-tanítvány volt, a Belényesi Magyar Dalárdáról, amelyet Busitia rendszeresen és önzetlenül támogatott, azokról a magyarokról, akik 1944 után egyes románokkal szemben is védelmezték a politikailag megbélyegzett, hazafiúi és polgári méltóságában porig alázott aggastyánt. Megannyi beszédes bizonyítéka annak, hogy Busitia elkötelezett románsága sosem volt magyarellenesség. Már csak ez az egy jellemvonása is figyelmezteti az utókor: a Bartók-Busitia kapcsolat történetében korántsem *csak* Bartókról van szó, hanem egy bonyolult jellemű, világnézeti kisiklásoktól és emberi gyarlóságoktól nem mentes, de tévedéseiért bőven megszervezett, végső soron szeretetre méltó román értelmiségiről is, aki véletlen folytán ugyan, de nem érdemtelenül került Bartók közelébe, s akit Bartók nem tévedésből nevezett barátjának.

1 Fancsali János: *A Busitia-levelek története* (= Magyar Örmény Könyvtár, 4.), Budaörs, 2001

2 Sem Busitia sem Kolár nem volt magyar anyanyelvű. Ahhoz képest fogalmazásuk fordulatos, színvonalas. Egy szót sem helyesbítettem idézett mondataikon, csak helyesírás tekintetében közelítettem őket az előírásokhoz.

3 A kolozsvári „Intézet” voltaképpen a bukaresti Folklor Intézet osztálya volt, az „igazgató” valójában osztályvezető.